Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet

DİB YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1218
Halk Kitapları : 271

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Tashih
İsmail DERİN

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN

Baskı
Korza Yay. Basım San. Tic. A.Ş.
Tel.: 0.312 342 22 08

1. Baskı
Ankara 2016

ISBN 978-975-19-6511-0
2016-06-Y-0003-1218
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 09.03.2016/3

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İçindekiler

İnsanlığı Yaşatmak İçin Gelin Birlik Olalım!

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyanet İşleri Başkanı

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

İslam dini ve İslam ümmeti bugün, tarihinin en zor süreçlerinden birini yaşamaktadır. Ümmetin ocağına ateşler düşmüş, fitne ve tefrika ateşi İslam coğrafyasını her taraftan kuşatmıştır. Öyle ki Irak'ta, Suriye'de, Libya'da, Yemen'de, Nijerya'da ve İslam coğrafyasının diğer köşelerinde çatışmalar, Allahü ekber nidalarıyla intihar saldırıları, masum kız çocuklarını kaçırmalar, camileri bombalamalar, tarihî mekânları tahrip etmeler, şiddet, vahşet ve dehşet durmaksızın devam etmektedir. Müslümanların kanı dökülmekte, masum canlar heder olmakta, İslam kültür ve medeniyeti talan edilmekte, Müslümanların izzet ve onuru tarihte hiç olmadığı kadar bizzat birbirlerinin eliyle yok edilmektedir. Milyonlarca insan yerinden, yurdundan, evinden, barkından ve hayatından olmakta; yaşanan kaos ortamı bütün dünyada İslam ve Müslüman algısını tahrip etmektedir. Ne yazık ki Müslümanların başı hüzünle öne eğilmekte, İslam dininin temsilcileri korku, dışlanma ve şiddet tehdidi altında hayat mücadelesi vermektedir. Diğer taraftan dünyanın batı yakasında İslamofobiyi tırmandırmak isteyen endüstri, İslam dünyasındaki çatışmaları ve yaşanan kargaşa ortamını gerekçe gösterip Müslümanlar aleyhine acımasızca bir propaganda sürdürmektedir. Bu müşerref dini, korku dini olarak lanse etmekte, Müslümanlar arasındaki fitne ve tefrika

ateşini körüklemektedir. Ne yazık ki bugün İslam'ın cahil müntesiplerinin, her türlü iman, akıl ve hikmetten uzak terör şebekelerinin, sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) mübarek ismini sözde bayraklarına nakşederek Din-i mübin-i İslam'a verdiği zarar, azılı düşmanların verdiği zararın fersah fersah ötesine geçmiş bulunmaktadır.

Tüm bu hadiseleri, yaşanan acıları, tefrika ve adavetin sebeplerini sadece dış mihraklarda, İslam muhaliflerinde, şer güçlerde, emperyalistlerde, siyonistlerde aramak en kolay yoldur. Zira sorunların bir de iç dokuyu, imanî ve ahlakî dinamikleri, yani Müslümanları ilgilendiren boyutları vardır. Şu husus iyi bilinmelidir ki İslam topraklarını kan gölüne çeviren çatışmaların dinin aslından ya da mezhep farklılıklarından kaynaklandığı söylenemez. Bu vahşetin köklerini asr-ı saadette, Hz. Peygamberin (s.a.s.) hadislerinde, Hz. Osman'ın katliyle başlayan fitne döneminin akabinde yaşanan mezhep ihtilaflarında aramak da beyhudedir. Zira bütün bunlar, modern zamanların işgal ve sömürgelerinden sonra istibdatların gölgesinde, yoksulluk, cehalet ve esaret altında yetişen yaralı bilinçlerin; kin, öfke, ihtiras ve intikam yüklü ölümcül kimliklerin ürünüdür.

Bilinmelidir ki mezhepler, İslam dininin anlaşılmasındaki farklı fikir ve kanaatleri temsil eden, zamanla oluşmuş beşerî mekteplerdir. Hepsinin amacı Allah'a varan istikameti belirlemektir. Her biri ana yola varan tali yol mesabesindedir. Mezhebi dinle aynileştirmek ya da mezhep mensubiyetini, İslam aidiyetinin üstünde görmek; mezhebe dayalı ayrıştırma, ötekileştirme ve çatışmalar, taassup ve cehaletin bir yansımasıdır. Mezheplerin dinin önüne geçtiği hâllerde en çok zarar gören bizzat dinin kendisi olmuştur.

Mezhebî farklılıklar, İslam kültür ve medeniyetinin birer zenginliğidir. Önemli olan her zaman vahdetin muhafaza edilmesidir. Mezhebi, meşrebi, anlayışı ne olursa olsun diğerinin mezhebini, meşrebini, anlayışını batıl olmakla itham eden ve kardeşini küfür ile suçlayan bir zihniyet asla iflah olmaz. Unut-

mayalım ki; hiçbir kimse bir başkasını, İslam'ı kendisinin anladığı gibi algılayıp yaşamadığından ötürü tekfir edemez. Müslüman bir başka Müslümanı müşrik görerek onunla savaş halinde olamaz. Böyle bir çatışma İslam'ın en ulvi kavramlarından olan cihat ile beraber anılamaz. Mezhebine, fikrine ve anlayışına uymayanı tekfir ederek onu öldürmeyi, hiç kimse cihat olarak tarif edemez. Cihat; terörün, vahşetin ve öldürmenin değil; diriltici bir gayretin, hayat veren bir mücadelenin adıdır. Bugün, Müslümanların topyekûn başvuracağı en büyük cihat; cehalete, taassuba, ırkçılığa, fitne ve tefrikaya karşı yapacakları cihattır.

Bugün yapılması gereken, tarihten alacağımız ders ve ibretle istikametimizi belirlemektir. Bilindiği gibi Müslümanlar, sekiz asırdır Batı'yı aydınlatan Endülüs İslam medeniyetini, Doğu'yu aydınlatan Maveraünnehir İslam medeniyetini, Afrika'yı imar eden İslam medeniyetini kaybettiler. Şimdi de Şam-ı Şerif'te, selam yurdu Bağdat'ta, hikmet beldesi Sana'da İslam medeniyetleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bugün, Müslümanların bigâne kalamayacağı tek bir meselesi vardır: O da akan kanı durdurmak, Müslümanları birbirine düşüren komplolara karşı durmak, içimizden ve dışımızdan beslenen her türlü dâhili ve harici fitne uzantılarıyla mücadele etmek ve ümmeti halasa çıkarmaktır. Unutulmamalıdır ki selam ve eman yurtlarını tarihte sahip oldukları huzura kavuşturmanın, dünyada barış ve adaleti temin etmenin yolu, Müslümanların tevhid ve vahdette, rahmet ve merhamette buluşması ve İslam coğrafyasında güven ve barış ortamını tesis etmelerinden geçmektedir.

Bugün Müslümanların her zamankinden daha çok tevhid ve vahdete ihtiyacı vardır. Zira Yüce Rabbimiz, Müslümanları Enbiya Suresi 92. ayette tek bir ümmet olarak ifade etmiş olmasına rağmen ne yazık ki Müslümanlar, tefrika hastalığına kapıldığı için Rum Suresi 32. ayetin muhtevasına girmeye başlamışlardır. Bu sebeple bugün Müslümanların tevhid inancına dayalı vahdeti gerçekleştirme yolunda gayret sarf etmeleri bir zorunluluktur.

Tevhid, İslam'ın en temel ilkesi, Kur'an ve Sünnetin ruhu, bütün peygamberlerin gönderiliş gayesidir. İslam'ın tevhid dini oluşu, onu diğer din ve inançlardan ayıran en bariz vasfıdır. Tevhid ilkesinden üç temel esas ortaya çıkar: Selam, eman ve vahdet yani barış, güven ve birlik. İslam-selâm ilişkisi, iman-eman ilişkisi ve tevhid-vahdet ilişkisi doğru kurulamadan bir toplumun İslam toplumu olması mümkün değildir.

İslam, öncelikle insanların zihin ve gönül dünyalarına Allah'ın birliği ve eşsizliği inancını yerleştirerek, şirk başta olmak üzere onları bölünmüşlük ve parçalanmışlığa sevk eden ve saptıran her türlü yanlış inanç, düşünce ve ideolojiden arındırır. Tevhid inancı, insanların kalplerine ve akıllarına sadece Allah'ın birliği ve eşsizliği inanç ve düşüncesini yerleştirmekle kalmaz, aynı zamanda kâinatın tüm farklılık ve çeşitliliğine rağmen mükemmel bir uyum içinde bir ve bütün olarak nasıl var edildiğine ve işleyişine dikkatleri çeker. Dolayısıyla tevhid inancı, en az birlik kavramı kadar çokluk ve farklılık kavramlarını da esas almayı gerektirir. Bu anlayış, irfan geleneğimizde "kesrette vahdet, vahdette kesret" şeklinde ifadesini bulmuştur. Tevhid, sadece bir inanç ve düşünce sistemi değil, aynı zamanda bir hayat tarzı ve yaşama biçimidir. Tevhid inancının toplumsal hayattaki karşılığı vahdettir. Vahdet şuurunu toplumsal hayatta gerçekleştirmenin yolu da sosyal adalet ve ahlâk bilincinin fertlere yerleşmesinden geçmektedir.

Vahdet; kardeşlik, dostluk, sevgi, yardımlaşma ve dayanışmadır. Birlikte yaşama, paylaşma, ortak değerlere sahip olma ve ortak ideallere yönelmedir. Tevhidin sancağı altında toplanma, Allah'ın dini yolunda her türlü dünyevi menfaati bir kenara bırakmadır. İslam dünyasında yaşanan acıları ortak, dertleri ortak ve duaları ortak kılmaktır. Müslüman kanının dökülmesini önlemekten daha değerli bir stratejinin, Müslümanların parçalara ayrılmasını engellemekten daha önemli bir siyasetin olmadığını bilmektir. İslam ümmetinin inşa ettiği mümtaz medeniyetlerin, bu medeniyetlerin ortaya koyduğu büyük tecrübelerin farkında

olmaktır. Unutulmamalıdır ki yeryüzündeki bütün muhtaçlara, bütün mazlumlara, bütün insanlığa huzur ve saadet getirecek yegâne nizam İslam'dadır, imandadır, İslam'ın tevhid ve vahdet anlayışındadır. Ancak bunun için bizzat Müslümanların tevhid ve vahdeti iyi ve doğru bir şekilde kavraması gerekmektedir. Şüphesiz ki Allah'ın dini iki kelime, kelime-i tevhid ve vahdet-i kelime yani Allah'ın birliği ve ümmetin birliği üzerine kurulmuştur. Müslümanların bugün küfrün karşısında tek ses, hainin karşısında tek yürek, zalimin karşısında yekvücut olabilmesi, her şeyden önce mezhebini, meşrebini, ırkını, dilini, coğrafyasını ve ideolojisini değil, İslam'ın tevhid ve vahdet anlayışını esas almasıyla mümkün olabilecektir. Birliğe, dirliğe ve huzura giden yol da; dostu düşmanı tanımanın yolu da; emperyalistleri değil, ümmetin yüzünü güldürmenin yolu da buradan geçmektedir.

Müslümanların vahdetini, uhuvvetini ve maslahatını ön planda tutmak ve bu uğurda her türlü riski alarak hakkı, hakikati, adaleti ve ahlakı savunmak İslam dünyasındaki bütün âlimlerin, münevverlerin ve entelektüellerin en başta gelen vazifesidir.

"Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet" teması ve "İnsanlığı yüceltmek, insanlığı diriltmek ve insanlığı yaşatmak için gelin birlik olalım!" çağrısı etrafında kutlu doğumunu idrak edeceğimiz Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.s.) getirdiği tevhid dininin ve rahmet yüklü evrensel mesajların; başta ülkemiz olmak üzere bütün Müslümanların vahdetine, birliğine, dirliğine ve huzuruna vesile olmasını, insanlığın merhamet dini İslam'ın rahmet ve adaletinden hiçbir zaman nasipsiz kalmamasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum."Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet" temalı Kutlu Doğum Kitapçığının hazırlanmasından yayınlanmasına kadar geçen süreçlerde emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Kur'an, Allah'ın birliği ve eşsizliğine (tevhid) vurgu yapmakla sadece putların anlamsızlığına dikkat çekmiyor, aynı zamanda tüm kâinatın kendi içinde uyumlu bir yapı (vahdet) olarak nasıl var edildiğini de izah ediyordu.

İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet

Prof. Dr. Burhanettin TATAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kur'an'da dile geldiği şekliyle tevhid tasavvuru, önce Allah'ın birliği ve eşsizliğine dikkat çekmekle birlikte, bizi daha ziyade kâinat düzleminde Allah ile insan arasındaki ilişkilerin derin boyutlarını kavramaya yönlendirir. Bu hususu daha rahat anlayabilmek için, Cahiliye döneminde Allah ve insan arasındaki ilişkilerin nasıl kurgulandığına kısaca göz atmak yararlı olabilir.

Cahiliye dönemi putperestliği ya da şirk inancı, "put" tasavvuru üzerinden Allah ile insan arasında bir iletişim kurulabildiğini kabullenmekle birlikte, sosyal, siyasi, ahlakî ve ekonomik birtakım boyutlara da sahipti. Şöyle ki, putlar, her bir kabilenin Tanrı'ya ulaşmak için seçtikleri birer aracı olmanın yanı sıra, kendi kabile kimliklerinin ya da kabile bilincinin çok önemli bir parçasıydı. Bir bakıma putlar bir kabilenin başka kabileler tarafından sosyal, siyasi ve ekonomik bağlamda tanınmasını ve saygı görmesini de sağlamaktaydı.

Buna göre putperestlik, her bir kabilenin diğer kabilelerin kimliklerine saygı duyması, onlarla bir nevi saldırmazlık anlaşması yapması anlamında ülke genelinde bir barış ortamı

oluşturmanın araçlarından biriydi. Zaten Mekke'de Kâbe içinde her kabileye ait putların bulunması, cahiliye Araplarının Allah'a yaklaşma biçimleri kadar, mevcut kabile insanlarının ortak siyasi barış tasavvurunu simgelemekteydi.[1]

Ne var ki, putperestlik, Allah ve insan arasındaki ilişkiyi, doğrudan değil, aracılarla gerçekleşen bir ilişkiye dönüştürdüğü için Allah'ı uzaklarda bulunan (yani, kendisiyle bu dünyada yüzleşilemez) bir varlık hâline getirmekteydi. Bu nedenle sonuçta kişinin Allah ile ilişkisinin ne ve nasıl olacağına yine bireylerin kendisi veya toplumda putların yaygınlaşmasına önderlik eden birtakım insanlar karar vermekteydi. Bu da Allah'ın ulûhiyetini sınırlamak kadar, ahlakî ve siyasi ilişkilerde kabilenin yaklaşımını ve bireysel algıyı kriter kabul etmeye de yol açmaktaydı.[2] Sonuçta şirk inancı, her ne kadar genel bir siyasi barış ortamının tesisinde rol oynasa da, özellikle ahlakî sorunlar karşısında kabilecilik ve bireysel kibir ve gurur ekseninde asla kabul edilemez eylemlere yol açmaktaydı.

Hz. Peygamberin "güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" anlamındaki sözünden anlaşılacağı üzere, elbette cahiliye döneminde hâlâ korunması gereken bir ahlakî bilinç söz konusuydu. Ancak temel sorun, şirk inancında açığa çıkan teolojik parçalanmışlık, ahlakî alanda da birbiriyle çelişen ve toplumu parçalamakta olan bir sürü eyleme kolayca imkân vermekteydi. Bunun sonucunda insanın aklî, duygusal, bedensel, imanî, ahlakî, estetik vs. boyutları arasında bir makul denge (vahdet)

---

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", Milel ve Nihal, 11 (1), 2014, ss. 9-47.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Toshihiko Izutsu, God And Man in The Qur'an, Islamic Book Trust, Second Reprint, Malaysia 2008.

kurulamadığı için, şirk inancı mikroplanda insanın kendi içinde parçalanmışlığına da yol açmaktaydı. Böylece kendi içinde çatışan farklı unsurlarıyla insan, sosyal ve siyasi alanda kendi benliği, kimliği veya kabilenin çıkarları söz konusu olduğunda oldukça acımasız ve aklen onaylanmayacak fevri ve saldırgan biri hâline gelebiliyordu. Kısacası şirk inancı, bir taraftan sosyal ve siyasi barışın tesisinde rol oynarken, diğer taraftan kabilecilik ve bireysel onur ve kibir bağlamında kontrol edilemez eylemlere de imkân vererek bir iç çelişki üretmekteydi.

Kur'an, Allah'ın birliği ve eşsizliğine (tevhid) vurgu yapmakla sadece putların anlamsızlığına dikkat çekmiyor, aynı zamanda tüm kâinatın kendi içinde uyumlu bir yapı (vahdet) olarak nasıl var edildiğini de izah ediyordu. Kâinat içindeki uyuma referansla tevhid tasavvuru, sosyal ve siyasi uyumun (vahdet) toplum içinde nasıl teşekkül edebileceğine dair entelektüel bir zemin hazırlamaktaydı. Bunun en aslî yolu da adalet ilkesi, yani sosyal adalet ve ahlak bilincinin toplumda yerleşmesiydi.

Ancak bunun gerçekleşebilmesi, her bireyin kendi içinde dengeli ve uyumlu bir varlık hâline gelmesiyle mümkündü. Bu nedenle tevhid tasavvuru, mikroplanda insanın aklı, duyguları, ahlakî kararları, estetik yönelişleri, bedensel boyutu, kısacası çok farklı eylem tarzları arasında en makul bir dengenin nasıl oluşabileceğine dair bir bilinçlilik sorununa dikkatleri yöneltmekteydi. Kendi içinde parçalı ve çelişen eylemlere sahip bireyin sosyal alanda toplumsal adalet ya da sahih toplumsal gerçekliğin üretilmesinde olumlu bir rol oynayamayacağı aşikârdır.

Bu noktada şu soruyu sormak, yolumuzu daha iyi görmemize katkı yapabilir: Her birey kendi içinde makul bir dengeye

ulaştığında, kendisine özgü, kimlik ve karakter sahibi şahıs olacaksa, bu durum onun diğer şahıslardan farklılaşacağını da göstermektedir. Her birey farklı şahıs olduğunda, hiç kimse asla olayları ve gerçekliği tamamen aynı şekilde görmeyecek ve anlamayacaktır. O halde, sosyal adalet ve siyasi birlik (vahdet) böylesi farklı anlayan ve düşünen şahıslar tarafından nasıl oluşturulabilecektir? Yoksa tevhid tasavvuru, her birey farklı olsa da, hâlâ toplumun aynı noktada buluşabileceğini mi öngörmektedir? Yani bireyler arası farklılıkların ortadan kalktığı bir noktaya mı dikkatleri çekmektedir?

Kelamcıların "fıtrat" kavramına göre, yaratılıştan gelen anlama kapasitesi, farklı inanç ve kültürler içinde tümüyle bozulmadığında, salim akıl ekseninde insanların Kur'an'da dile gelen veya tabiatta açığa çıkan ilahî hakikatleri kavramasına imkân vermektedir.[3] Böylece kelamcılar, her bireyin kendi varoluşunda bulunan aklî (ve ahlakî) zemini koruduğu sürece, sosyal ve siyasi bütünlüğe erişmede katkı yapacağına işaret etmektedirler. Ne var ki insanın tarihsel ve antropolojik gerçekliğine ve genetik biçimlenme tarzlarına baktığımızda durumun bu kadar basit olmadığını fark edebiliriz. İnsan, kaçınılmaz olarak içinde bulunduğu coğrafi-tarihsel şartlardan, kültürel algılardan, kullandığı dilin yapısından ve atadan/anadan gelen genetik unsurlardan etkilenen oldukça karmaşık bir varlık olarak yaşamaktadır.

Elbette bir toplumda kullanılan dile göre gerçekliği anlamakta olan insan, farklı varlıklara "ağaç", "bulut", "toprak" gibi

3 Fıtrat konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yasien Mohamed, Fitrah: Islamic Concept of Human Nature, Ta-Ha Publishers Ltd, London, 1996. Ayrıca bkz. Hayati Hökelekli, "Fıtrat", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 13 (1996), ss. 47-48.

kelimelerle işaret etmekte yani 'ortak bir noktada' başkalarıyla buluşabilmektedir. Ancak birey, sonuçta yukarıda kısmen andığımız çok farklı unsurların etkisi altında varlığı şekillenmekte ve kendisine özgü eylemleriyle farklılık kazanmakta olan bir 'varoluş'a sahiptir. Her insan, sonuçta kendisine özgü varoluşa ve varoluşunun beraberinde getirdiği kişisel hayatî ve ölümcül sorunlara maruzdur.

Bunun anlamı kabaca şudur: Bireylerin kendine özgü varoluşsal sorunları nedeniyle insanlar gerçeklikleri yalnızca anlamazlar, belki daha çok onlarla yüzleşirler. Söz gelimi 'ölümü anlamaya çalışmak' ile 'ölümle yüzleşmek' arasındaki büyük farka dikkat edildiğinde, insanın kendine özgülüğü daha iyi kavranabilir. Belli bir toplumdaki bireyler arasında ölümü anlama noktasında büyük benzerlikler olabilir. Benzerlik göstermesinin nedeni, bireyin ölümü gözlem, anlatı ve düşünme yoluyla yani ***bazı duyu organları ve bilinci ekseninde*** ele almasıdır. Buna karşılık, ölümle yüzleşmek kişinin ***bütün varlığıyla*** bir gerçekliği algılaması ve topyekûn varlığını kaybetme riskini tecrübe etmesi durumudur.

Yukarıda ele aldığımız 'yüzleşme' kelimesi, bu anlamda gerçeklikle kurulan en kritik ilişkimizi dile getirir ve salt zihni anlama olayından çok daha fazla bir tecrübeye işaret eder. Buna dayalı olarak, kelamcıların fıtrat ekseninde insanı ele alarak Kur'an'ın tevhid tasavvurunu "nazar" yani entelektüel görüş konusuna indirgemesi, kanaatimizce tevhidin en temelde Allah ile insanın -topyekûn varlığıyla- yüzleşme tecrübesi olduğunu gözden kaçırmaktadır. Ancak insan -topyekûn varlığıyla- ölümle yüzleşme tecrübesine benzer şekilde, Allah ile her an yüzleşmekte olduğunu fark ettiğinde, tevhid tasavvurunun en

çarpıcı varoluşsal boyutunu fark edebilir. Buna dayalı olarak şirk inancının neden tevhid inancıyla çok köklü biçimde ayrıştığını anlayabilir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, şirk inancı Allah'ı yalnızca ***tasavvur edilebilen*** bir varlığa indirger ve O'nunla tüm ***yüzleşme imkânlarını*** ortadan kaldırır.

Görebildiğimiz kadarıyla tevhid inancı veya tasavvuru, en temelde insanın topyekûn varlığıyla her an Allah ile yüzleşmekte olduğuna dikkat çekerek, insanların toplum içinde ahlakî bir yüzleşmeye hazırlanmalarına zemin hazırlar. Tevhid inancının sosyo-politik bir gerçekliğe (vahdet) dönüşmesi, insanların aynı ilahî varlığa, aynı kutsal kitaba inanmasıyla, aynı kutsal mekâna yönelmesiyle anlaşılacak bir durum değildir. Belki bunlar kadar önemli olarak, insanların Allah ile yüzleşme tecrübesini, insanların birbirleriyle ahlaken yüzleşmesine dönüştürmesiyle tevhid inancı bir sosyo-politik gerçeklik hâline gelebilir. Zira Allah ile topyekûn varlığımızla yüzleşmek, bizlerin kendimize en doğru ve dürüst yaklaşabilmemize katkı yapabilmektedir. Tevhid tasavvuru, sosyo-politik düzeyde hiç kimsenin bizim elimizin altında duran bir alet ya da araç olmadığını fark etmekle en sahih pratik anlamına erişir.

Sonuç olarak, tevhid inancı, toplumda bireyler --kendilerine özgü kimlik ve karakter oluşumu esnasında-- şahıslaşırken, hakikatin her şahsın farklı eylemleri aracılığıyla farklı açılardan dile gelme imkânına dikkatleri çekmektedir. Daha açık deyişle, Allah'ın birliği ve sonsuzluğunun, O'nun yarattığı çok farklı varlıklar aracılığıyla muhtelif açılardan dile gelme imkânına erişmesi ve bu farklılıklar sayesinde insanların Allah'ın sonsuzluğunu tecrübe etmesi, aynı zamanda O'nun birliğinin daha iyi kavranmasına yol açabilmektedir. Bu yüzden, tevhid tasavvu-

ru, tek bir anlama biçiminin tüm topluma dayatılması bağlamında despotik bir siyasi-sosyal sisteme izin vermemektedir. Zira tevhid tasavvuru doğrultusunda tek bir yaklaşım biçimini tüm topluma dayatmaya kalkmak, her şeyden önce Allah'ın her zaman öncekilerden farklı varlıklar ve insanlar yaratmakta oluşuna yani sonsuzluğuna aykırıdır. Bu yüzden tevhid inancı en az birlik kavramı kadar çokluk ve farklılık kavramlarını da dikkate almayı gerektirmektedir.

Kâinatı yaratan ve yöneten üstün bir kudret sahibinin varlığını kabul etmek, korunmuş fıtratın değişmez bir özelliğidir. Bu özelliğin, ruhlara yaratılış sırasında verildiği, Kur'an'ın ortaya koyduğu açık bir hakikattir.

Kur’an Söyleminde Tevhid İlkesi

Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ
Diyanet İşleri Başkanlığı
Başkanlık Müşaviri

İnsan, tabiatı gereği inanma ihtiyacındadır. Tarih, kitlesel olarak inançsız hayat süren bir toplumun varlığından söz etmiyor. Din olgusu temelde üstün ve aşkın bir varlığa iman etrafında şekillenir. Bu durum özellikle semavi dinlerde iyice belirgin ve merkezî konumdadır. Semavi dinlerin diğer bir özelliği inanılan üstün varlığın birliği esasıdır.

Başlangıçta din olgusu mevcut durumda olduğu gibi çoklu ve parçalı değil tekli bir yapıya sahipti. Yani din tek idi ve yüce, aşkın ve bir olan yaratıcı kudretin buyruklarına dayalı idi. Kur’an bu konuya “Başlangıçta insanlar tek bir ümmetti” diye vurgu yapmakta ve zamanla dinde meydana gelen sapma ve ayrışmaların düzeltilmesi ve dinî hayatın esas mecrasına çekilmesi için peygamberler gönderildiğine dikkat çekmektedir.[1] Şartların değişimi ile dinin ağır hasara uğradığı ve “tashih”in yeterli olmadığı durumlarda sistemin yenilenmesi gerekmiştir. Bu da yeni kitap ve onun içeriği olarak yeni bir din/şeriat gönderilmesi demektir. Hristiyanlığın gelmesi Yahudilikte, Müslümanlığın gelmesi de Hristiyanlıkta ortaya çıkan bu tür aşınmalar sebebiyle olmuştur.

1 Bakara Suresi, 2/213.

Vahyin yeryüzü planındaki son düzenlemesi olan İslam'ın telkin ettiği üstün ve aşkın varlık mutlak bir olan Allah'tır. Allah'ın birliği ilkesinin tarih boyunca insan algısında büyük örselenmelere uğraması sebebiyle olmadır ki son semavi kitap olan Kur'an-ı Kerim, doğru Allah inancını hem müstakil bir sure ölçeğinde (İhlas Suresi) hem de genel anlatımı içinde kapsamlı ve kuşatıcı bir şekilde ortaya koymuştur.

Kâinatı yaratan ve yöneten üstün bir kudret sahibinin varlığını kabul etmek korunmuş fıtratın değişmez bir özelliğidir.[2] Bu özelliğin, ruhlara yaratılış sırasında verildiği Kur'an'ın ortaya koyduğu açık bir hakikattir. Tevhidin fıtrîliği ilkesi sadece insanlar için değil, var olan her şey için geçerlidir: ***"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Hiçbir şey yoktur ki, onu hamd suretiyle tespih etmesin. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız."***[3] Buradan anlaşılıyor ki inkâr ve şirk insan tabiatında ortaya çıkan arızî bir bozukluktur. Bu sebeple, tevhid akidesini yitirmiş olan atalarının yolunda gitmiş olmak insan için mazeret olmayacaktır.[4]

Tevhidin Anlam Kökü: Allah'ın birliği ilkesi İslamî söylemde "tevhid" kavramında ifadesini bulmuştur. "Bir" ve "tek başına olmak" anlamlarındaki "ve-ha-de" kökünden türeyen "birleme" anlamındaki tevhid; Allah'ın zâtı, fiilleri ve sıfatları ile tek ve benzersiz olduğuna inanmayı ifade eder. "Tevhid" bu söz kalıbı ile Kur'an'da yer almayıp, ilgili ayetlerin tamamından çıkan anlamlar bütününü temsil eden kavramlaşmış bir kelimedir. Buna karşılık aynı kökten gelen "vâhid" kelimesi pek çok ayette (23 kere), "ehad" kelimesi ise bir kere (İhlas Suresi'nde) Allah Teâlâ'yı nitelemek üzere kullanılmıştır. Her ikisi de "bir

---

2 Rûm Suresi, 30/30.

3 İsra Suresi, 17/44.

4 A'raf Suresi, 7/172-173.

olma" anlamında ortak olan "vâhid" ile "ehad" kelimeleri arasında ince anlam farkları vardır. Mesela, "ehad" "vâhid"i kapsar fakat "vâhid" "ehad"i kapsamaz. Yani "vâhid" (bir) denildiği zaman başka bir birin bulunmadığı anlamı çıkmaz. Fakat "ehad" denildiği zaman diğer "bir"in varlığı söz konusu olmaz. Bu gibi özelliklerinden hareketle "ehad" kelimesi dilimize, "bir tek", "ikincisi olmayan tek", "biricik" şeklinde kelime gruplarıyla ifade edilmeye çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere, "ehad" "vâhid"e göre, ortaklaşa taşıdıkları temel anlam olan "bir"i ifade etmede daha kapsamlı ve güçlü olmasına rağmen, gündelik dilde yaygın olarak kullanıldığı için olmalı ki Kur'an, Allah'ın birliğini ifade sadedinde yukarıda belirttiğimiz gibi bir istisna ile hep "vâhid"i kullanmıştır. Esasen "vâhid" de "kendisini meydana getiren cüzleri olmayan, bu sebeple de çoğalmayan şey" demek ise de her türlü varlık için, hatta "(bir) yüz", "bir bin" "bir milyon" gibi sayı kümeleri için kullanılır olmuştur. (Rağıb el-İsfehâni, Müfredâtü'l Kur'ân, "ve-ha-de"mad.) Bu sebeple taşıdığı anlamda muhtemel bir bulanıklık söz konusu olabilmektedir. İşte Allah Teâlâ için kullanıldığında "vâhid"e arız olabilecek bu anlam bulanıklık ihtimalini devre dışı bırakma işlemi İhlas Suresi ile yapılmış gibidir: ***"De ki, 'O Allah'tır, 'ehad'dır (bir tektir). Allah sameddir. (Her şey O'na muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir.) O'ndan çocuk olmamıştır. (Kimsenin babası değildir) Kendisi de doğmamıştır. (Kimsenin çocuğu değildir.)"***[5] Görüldüğü üzere Allah'ın ehad (sadece bir değil, bir tek ve eşsiz) oluşu ifade edildikten sonra bu anlamı zihinlerde iyice yerleştirici nitelikte açıklama cümlelerine yer verilmiştir.

Tevhidin Dinî Anlamı: Dinî bir terim olarak "tevhid" ise "Allah'ı birlemek, yani O'nun var olduğuna, zâtı ve sıfatları ile

5 İhlas Suresi, 114/1-4.

bir tek olduğuna, kendisinden başka ibadete layık varlık bulunmadığına kesin olarak inanmak; Kur'an'da zâtına atfedilen sıfatlara sahip bulunduğuna, O'nda bulunmadığı ifade edilen sıfatlardan uzak olduğuna inanmak demektir. Başka bir ifade ile tevhid, Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, tek ve benzersiz olduğuna iman etmektir. Buna göre "vâhid" ve "ehad" Allah Teâlâ'nın yüce zâtını nitelerken; "tevhid", insana ait bir inanış, tutum ve duruşu ifade etmektedir.

Bu açıklamalarda ortaya konulan ölçüler Kur'an-ı Kerim'in yüce Allah hakkında verdiği bilgiler esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı konuyu teyid eden pek çok hadis-i şerif de bulunmaktadır.

Kur'an'da doğrudan "Allah vardır" şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte yüce Yaratıcının varlığını ortaya koymaya ve bu konuda insan aklını ikna etmeye yönelik delil niteliğinde birçok ayet yer almaktadır.

Öte yandan yine Allah'ın varlığını doğrudan ifade edecek şekilde, O'nun bir/bir tek olduğunu, ortağı ve benzeri bulunmadığını ısrarla vurgulayan çeşitli üslup ve anlatım özelliklerine sahip ayetler vardır. Belki de Kur'an'ın "Allah vardır" şeklinde bir "ihbârî" cümle kullanmayışı, Allah'ın varlığına imanın fıtrî bir durum olduğuna, bunda şüphe edilmemesi gerektiğine bir işaret olabilir. Nitekim ***"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? (Zaten sizin özünüzde Allah'a iman yönelişi bulunmaktadır.)"***[6] ayeti böyle bir düşünceyi destekler gibidir. Bununla birlikte Kur'an, insan aklının tabiata, Allah'ın kudretinin eserlerine bakarak O'nun varlığı konusunda zihinlere düşebilecek şüphe, tereddüt ve savrulmaları önleyecek düşünce açılımları sağlamaktadır. Bu açılımların bazı örnekleri kâinatın yaratılış süreci, yeryüzünün jeolojik ve coğrafi şekillenmesi,

6 İbrahim Suresi, 14/10.

uzayın ve gece gündüzün oluşumu bağlamında ortaya konur.[7] Öte yandan mükemmel yapısı ile insanın yaratılış evreleri çeşitli ayetlerde (mesela Hac, 22/5) dikkatlere sunulur. Özellikle Rûm Suresi'nin her biri "ve min âyâtihî" (O'nun varlığının ve kudretinin delillerindendir) diye başlayan 21-25. ayetleri hem mesajları, hem de üslupları ile özel bir anlam ifade ederler. Bu ayetlerde, eşlerin birbirleri ile huzur bulması ve karşılıklı merhamet duygusu (ayet, 21), göklerin ve yerin yaratılması, dillerin ve renklerin farklılığı (ayet, 22), gece ve gündüzün insan hayatındaki yeri (ayet, 23), atmosferik olaylar ve bunların insan hayatı için önemi (ayet, 24), kozmolojik yapının arkasındaki sonsuz kudret (ayet, 25) Allah'ın varlığının birer delili olarak sunulmaktadır. Öte yandan sunulan her bir delilden sonra ***"Bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır"*** uyarısı tekrarlanarak, Allah'ın varlığını bilmede aklın önemine dikkat çekilmiş olmaktadır. Ğâşiye Suresi'nin 17-20. ayetlerinde de aynı şekilde tabiat varlıklarının delil olarak sunulduğunu görmekteyiz.

Tevhid konulu ayetler arasında "Allah'tan başka ilah yoktur"; "O'ndan başka ilah yoktur", "Allah'tan başka yaratıcı mı var? (Tabi ki yok)" gibi hüküm cümlesi şeklinde olanlar yanında Allah'ın birliğine vurgu yapan mantık temeline dayalı olanlar da vardır: ***"Allah hiçbir çocuk edinmemiştir. Onunla birlikte başka hiçbir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı"***[8] ayeti bu duruma bir örnektir. Kelam âlimlerinin Burhân-ı temânu' diye isimlendirdikleri bu delillendirme yöntemi şu mantık esasına dayanıyor: Eğer kâinata hâkim eşit kudret ve yetkide iki ilah bulunsa aynı konuda farklı iradelerin sergilenmesi halinde aralarında çekişme çıkar. Birinin gücü ve yetkisi diğerinden az olsa, bu sefer de eksik olan/kâmil olamayan ilah olma niteli-

7 Enbiya Suresi, 21/ 30-33; Lokman Suresi, 31/29.

8 Mü'minûn Suresi, 23/91-92.

ğine sahip olmuş olamaz. Yine, *“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir”*[9] ayeti de benzer bir yöntemle Allah’ın birliğine delil oluşturmaktadır.

Tevhidin Üç Boyutu: Tevhid ilkesi dinin/İslam’ın temel ilkesidir. Kur’an’ın ilgili ayetleri topluca değerlendirildiği zaman tevhid olgusunun üç yönlü bir yapısı olduğu görülüyor. Bunlardan birinin ihlal edilmesi halinde ortaya çıkan duruma Kur’an’ın verdiği isim “şirk”tir.

Tevhid ilkesinin bu üçlü yapısının birinci sırasında Allah’ın varlığı, birliği ile isim ve sıfatlarının ifade ettiği niteliklerin yalnızca O’na has oluşu yer alır. İlgili İslamî metinlerde “tevhid-i ulûhiyye”, “tevhid-Zât, esmâ ve sıfât” (Allah’ı zâtı, isim ve sıfatları yönüyle birlemek) diye atıf yapılan konu budur. Yukarıda zikrettiğimiz İhlas Suresi ile “En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin ve O’nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklar”[10] ayeti, tevhidin bu yönüne esas teşkil eder.

Tevhidin ikinci yönü, yaratma, rızık verme, idare etme fiillerinin Allah’a has olduğunun kabul ve teslim edilmesidir. Buna göre Allah’tan başka yaratıcı, O’ndan başka rızık veren, kâinatın işleyişinde O’ndan başka söz sahibi olan yoktur. “Tevhid-i Rubûbiyye” denilince kastedilen budur. Tevhidin bu yönü ile ilgili en kapsamlı kompozisyonu Ayetü’l-Kürsî[11] vermektedir. *“Allah’tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı?”*[12], *“O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Yaşatır, öldürür. O,*

9 Enbiya Suresi, 21/22.

10 A’râf Suresi, 7/180.

11 Bakara Suresi, 2/255.

12 Fâtır Suresi, 35/3.

sizin de Rabbiniz, önceki atalarınızın da Rabbidir."[13] ayetleri ile benzeri diğer ayetler rubûbiyet tevhidi ile ilgilidir.

Tevhidi tamamlayan üçüncü boyut kulların fiilleri ile ilgilidir ve ibadete layık, yardımı istenecek, ümit beslenecek, yönelinecek, güvenilecek tek varlık olarak Allah'ı görmek ve bunun gereğini yerine getirmekle gerçekleşir. "Tevhid-i ulûhiyet" tanımlaması Allah'ı birlemenin bu boyutunu ifade eder. ***"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'Benden başka hiçbir ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin.' diye vahyetmişizdir."***[14] ayetinde peygamberlere verildiği ifade edilen mesajın ilk yarısı zât ve sıfât tevhidine, ikinci yarısı ise ulûhiyet tevhidine atıf yapmaktadır.

Tevhid İlkesinin Bozulması: Tevhid ilkesini oluşturan bu üç boyuttan herhangi birinin bir şekilde ihlal edilmesi ile Kur'an'ın "şirk" diye altını çizdiği itikadî uçurum ortaya çıkar. Kur'an şirki ağırlıklı olarak; Allah'a yakınlaşma amacı ile birtakım putlara ibadet eden[15], onlardan yardım uman ilk muhataplarının bu sapık inancı düzleminden öne çıkarır. Şirk gibi bu inanca sahip olanlar da "müşrik" nitelemesi ile Kur'an'ın en önemli konuları arasındadır. Nitekim şirke bulaşmış kimseleri Kur'an "neces" (pislik) olarak nitelemiş, İslam'ın doğduğu yer olan Mekke'nin fethinden sonra buraya girmelerini yasaklamıştır.[16]

İlahî mesajın bu üslûbu şüphesiz çok sinsi ve bulaşıcı olan şirk illetinin hareket alanını daraltmaya yöneliktir. Tarihî olaylardan örnekler sunularak şirkin bu yayılmacı karakterine dikkat çekilmiştir. Bu konuda en ilginç örneklerden biri, İsrailo-

13 Duhân Suresi, 44/8.

14 Enbiya Suresi, 21/25.

15 Zümer Suresi, 39/3.

16 Tevbe Suresi, 9/28.

ğullarının Mısır'dan çıkışları sırasında rast geldikleri putperest bir topluma özenerek Hz. Musa'ya, "Onların kendilerine ait ilah-putları olduğu gibi sen de bize ait bir ilah-put yap."[17] demeleridir. Şirkin tevhid aleyhine sergilediği bu yayılmacı karakter, insanın üstün ve aşkın varlık olarak Allah'ı idrak edemediği için; O'nu, içinde yaşadığı maddi ortamı birtakım unsurlar ile sembolize ederek elle tutulur gözle görülür hâle getirme eğiliminden besleniyor. Hıristiyanlık inancında Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasında bu eğilimin en uç noktaya vardığını görmekteyiz.

Şirk, bir tanrı tanımaz inanç değil, tam aksine 'Allah'a ortak ilah' inanışı veya Allah'a atfedilen yakışıksız sıfatlarla kirletilmiş bir Allah inancıdır. Nitekim müşrikler kâinata hâkim kanunların arkasındaki güç olarak Allah'ı ikrar ediyorlardı. "Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor?", "İşitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir?", "Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor?", "İşleri kim yürütüyor?" sorularına "Allah" diye cevap verecek bir inanca sahiptiler.[18] Ama bu onların iman dairesine girmesine yetmiyor ve cehennemlik oldukları ifade ediliyordu.[19] Çünkü Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte Allah'tan başka ilahlar edinerek, O'na, şanına yakışmayacak sıfatlar isnad ederek[20] tevhid ilkesinin bütünlüğünü bozmuş oluyorlardı.

Tevhid ölçüsünü kaybetmiş olan Hıristiyan inancının, içine düştüğü baba-oğul yaklaşımı bir şekilde Mekke müşriklerinin zihninde de yer etmiş olmalı ki, tek Allah inancı ile ortaya çıktığı zaman rivayete göre Resulullah (s.a.s.)'a, "Bize Rabbinin soyunu sopunu anlat bakalım!" demişler ve bunun üzerine İhlas Suresi inmiştir. Başka bir rivayete göre ise surenin iniş sebebi

---

17 A'râf Suresi, 7/138.

18 Yunus Suresi, 10/11; ayrıca bkz: Müminûn Suresi, 23/84-88.

19 Maide Suresi, 5/72.

20 Âl-i İmran Suresi, 3/181.

Yahudilerin yönelttiği, "Her şeyi Allah yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?"[21] şeklindeki sorudur. Şirkin en yaygın şekillerinden biri de Kur'an'ın ilk muhataplarının oluşturduğu çevrede de revaçta olan putperestliktir. Kur'an'ın müşrik diye nitelediği zamanın Arapları Allah'ın varlığına inanmakla birlikte Allah'a yakınlık kazanmak amacı ile tapınıp yardımını bekledikleri[22] putlara sahiptiler. Bunların en itibarlıları olan Lat, Menat ve Uzza Kur'an'da aşağılayıcı bir dille gündeme getirilmiştir.[23] Zira hem Allah'a inanıp hem de O'ndan istenecek şeyleri çaresiz ve fani varlıklardan istemek çelişkidir. İşte ***"Allah'a ibadet edin ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın"***[24] ayeti bu çelişkiden kurtulmaları yönünde onlara yapılmış bir çağrıdır.

Tevhid ilkesinin, Allah'ın bir ve tek ilah oluşu cihetinden ihlal edilmesi, birden fazla ilahın varlığına inanmakla gerçekleşir. Bu da Kur'an'ın çeşitli vesilelerle gündeme getirdiği gibi, **ikili ilah inanışı** (seneviyye, düalite), **üçlü ilah inanışı** (teslis, trinity) ve **çoklu ilah inanışı** (politeizm) şeklinde gerçekleşmektedir.

Kur'an'ın indiği dönemde ikili ilah anlayışını yakın bir coğrafyada (İran) varlığını sürdüren Mecusilik temsil ediyordu. Kur'an'da bu inanç şekli açıkça reddedilmiştir: ***"Allah dedi ki, 'iki ilah edinmeyin. O (Allah) ancak bir tek ilahtır. (O da benim.) O halde yalnız benden korkun'."***[25] Tevhidin üçlü tanrı inanışı ile bozulduğu en belirgin örnek Hristiyanlıktır. Hz. İsa'dan kısa bir süre sonra "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" üçlemesi şeklindeki Allah inancı ortaya çıkmıştır. Bu üçlemedeki "Baba" Allah'ı,

---

21 Taberî, Camiu'l-Beyan, [Müessesetü'r-Risâle, I-XXIV, baskı: 1420/2000] XXIV, 687.

22 Zümer Suresi, 39/3.

23 Necm Suresi, 19/19.

24 Nisa Suresi, 4/36.

25 Nahl Suresi, 16/51.

"Oğul" Hz. İsa'yı, "Kutsal Ruh" İslamî kaynaklara göre Cebrail'i, Hristiyan söylemine göre Tanrı'nın yansımasını temsil ediyor.

Yahudilikte tek tanrı inancı var olmakla birlikte, Allah'ı İsrailoğullarına has kıldıkları ve O'na layık olmayan sıfatlar yakıştırdıkları için tevhid inancını ihlal etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim "Kitap Ehli" diye nitelediği Yahudilerle Hristiyanların tevhid çizgisinden sapmalarını "ğulüvv" (aşırı ve azgınca tutum) diye nitelemiş ve bundan uzak durmalarını emretmiş[26] ve ğulüvv olgusuna şöyle açıklık getirmiştir: ***"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryemoğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır."***[27]

Üçlü tanrı inancına sapmış olan Hristiyanlara, Meryem oğlu İsa'nın (a.s.) Allah'ın vahiy gönderdiği bir peygamber olduğu bildirilerek Allah'a ve peygamberlere iman etmeleri emredilmiş, "Allah üçtür, demeyin" mesajı verilmiş ve kendi iyilikleri için bu inançtan vazgeçmeleri istenmiştir. Ayrıca Allah'ın bir tek ilah olduğu, çocuk sahibi olmaktan uzak olduğu bildirilerek Hristiyan inancındaki temel sapmalara dikkat çekmiştir.[28] Böyle bir inanca sahip olmanın hükmü "Allah, Meryemoğlu Mesih'tir, diyenler kesinlikle kâfir olmuştur."[29] şeklinde ortaya konulduktan sonra Hristiyanların Hz. İsa'ya yükledikleri vasıfların birer iftira olduğu şöyle açıklanmıştır: ***"Hâlbuki Mesih şöyle demişti: 'Ey İsrailoğulları! Yalnız benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa artık, Allah ona cenneti haram kılmıştır."***[30], ***"Meryemoğlu Mesih sadece***

26 Maide Suresi, 5/77.

27 Tevbe Suresi, 9/31.

28 Nisa Suresi, 4/171-172.

29 Maide Suresi, 5/17.

30 Maide Suresi, 5/72.

bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilah olabilirler?) İkisi de yemek yerlerdi."[31]

Tevhid ilkesi dâhil, İslam'ın bütün temel inanç unsurları "kelime-i tevhid" diye isimlendirilen ve Kur'an'ın ayrı ayrı yerlerinde bulunan iki cümlenin[32] birleşmesi ile oluşan "Lâ ilahe illallah Muhammedün Resulullah" sözü ile özetlenir.

Genelde dinlerin, özelde bunların üzerine bina edildiği tevhid ilkesinin amacı insanı dünya hayatında kulluk bilinci içinde insanca, Rabbi ve çevresi ile uyumlu bir hayat yaşatarak, ebedi ahiret hayatına hazırlamaktır. Bu ilahî proje uygulanabildiği oranda toplum **vahdet** dediğimiz sosyal ve ruhî birlik hedefine ulaşabilecektir.

31 Maide Suresi, 5/75.

32 Muhammed Suresi, 47/19; Fetih Suresi, 48/29.

Allah Resûlü'nün yegâne hedefi önce Allah ile kulları arasında tevhidi yerleştirmek, sonra da inananlar arasında vahdeti yani birliği gerçekleştirmekti.

Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet

Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Diyanet İşleri Başkanlığı
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Hz. Muhammed ve Tevhid

Çevresinde 360 putun bulunduğu Kâbe'nin yakınında bir evde dünyaya geldi. Öksüz ve yetim olarak yetişirken ona Rabbânî himaye kol kanat gerdi. Gerek fıtratı, gerekse bu ilahi himaye, putlara karşı siperdi. Ne çocukluğunda, ne gençliğinde onlara en ufak bir ilgi gösterdi.

Otuz beşine geldiğinde dayanamadı ve Hira'ya gitti. Uzlete çekildi, geceler boyu tefekkür etti. Arayış içindeydi, hakikat peşindeydi. Ne Uzzâ ne Lât, ne Hübel ne de Menât! Onun tek aradığı şeydi hakikat! Onları ne sevdi, ne de sövdü. Ne saydı, ne de övdü. O, sadece Mekke'deki Hanîflerden biriydi.

Tam bir ömür sessizce bekledi. Kırk yaşında ilk vahy tecrübesine dek. Risalet görevini aldıktan sonra bozdu sessizliğini. "Lâ!" dedi. "Hayır, olamaz!" dedi. Sadece "Lâ!" değil, "Lâ ilâhe!" "Hiçbir ilah, put ya da mabut yoktur!" dedi. Kâbe'de ve çevrede put adına her ne varsa tümünü reddetti. Asırlardır kendi halkının tapındığı her şeyi bir hiç yerine koydu.

"Lâ ilâhe illallah!" dedi. "Hiçbir ilah yok, sadece Allah var!" dedi. Onun var dediği Allah'ı, elbette Mekkeliler de bilmekte ve inanmaktaydı. Yerleri ve gökleri yaratanın, kendilerine rızık

verenin Allah olduğunu tabii ki biliyorlardı.[1] Ancak beraberinde tapındıkları, kurbanlar kestikleri birçok putları da vardı. Onlara göre bu putlar da en az Allah kadar kutsaldı. Zira onlar o putlara, kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için tapınmaktaydılar.[2] Güya onlar, ahirette onların şefaatçileri olacağına inanmaktaydılar.[3]

Atalarından devraldıkları ve körü körüne sürdürdükleri bir inanıştı onlarınki! İster gerçekten inanmış olsunlar, isterse kendilerini avutsunlar. Gerekçeleri her ne olursa olsun, onlar putlarına, güya putlar da onlara sahip çıkmaktaydılar. Ve o onların tamamına, putlarına da, putçularına da "Lâ!" dedi.

İşbu "Lâ!" harfi, Arapçada "cinsini nefyeden" bir "Lâ!" idi. Arapçayı bilen herkesin bildiği gibi bu, "ilâh" cinsinden her ne varsa, put, mabut, otorite vb. hepsinin reddedildiği, yok sayıldığı anlamına gelmekteydi. Buna göre, ister Kâbe'nin çevresinde olsun, ister Hicaz Yarımadası'nda olsun hiçbir puta bundan böyle bırakın tapınmayı, saygı duymayı, hayat hakkı tanımamaktaydı.

Söz konusu "Lâ!", yalnızca taştan, tahtadan yapılma heykellerin reddi anlamına gelmiyordu. Bu, aynı zamanda o putperestlerin inanışlarının, hurafelerinin, zihniyetlerinin, ibadet ve yaşam tarzlarının, tevarüs ettikleri geleneklerinin, gurur duydukları geçmişlerinin, putları hakkında ezbere okudukları, Kâbe'nin duvarlarına astıkları şiirlerin kısaca tüm kültür ve sermayelerinin reddi demekti.

Şayet Hz. Peygamber işe "Lâ!" diyerek değil de, "Allah vardır, birdir!" diyerek başlasaydı, belki de bu kadar gocunmayacaklardı Mekkeliler. Kim bilir belki de bu kadar sert bir tepki

1 Mü'minûn Suresi, 23/84-89; Ra'd Suresi, 13/16.

2 Zümer Suresi, 39/3.

3 Yunus Suresi, 10/18.

vermeyeceklerdi. Neticede Allah'a onlar da inanmaktaydılar. Gelin görün ki Rasûl "Lâ!" dedi. Ve böylece Tevhid mücadelesi denilen şanlı mücadelenin meşalesini de ateşlemiş oldu. Aslında bu mücadele, geçmiş bütün peygamberlerin ortak davası olan tevhid mücadelesinden başka bir şey değildi. Babası İbrahim'in Nemrut'a karşı, kardeşi Musa'nın Firavun'a karşı giriştiği mücadelenin bir benzeri şimdi Mekke'de başlamıştı.[4] Nemrutların, Firavunların Mekke'deki uzantılarına karşı zorlu ama bir o kadar da şanlı bir mücadeleydi bu.

Risalet görevini veren Allah, aynı zamanda ona bu mücadeleyi nasıl yürüteceğini de telkin etmekteydi. İlk inen surelerin hemen her birinde ana temalar Allah'ın birliği, şirkin reddi, putların itibarsızlaştırılması ve müşriklerin oldukça sert bir üslupla eleştirilmesi etrafında dönmekteydi. Söz gelimi Müddessir Suresi, ***"Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Rabbini yücelt! Nefsini temiz tut! (Şirk denen) pisliği terk et!"*** buyruklarıyla başlamaktaydı. ***"Şefaatçilerinin şefaati onlara hiçbir fayda vermez!"*** denildikten sonra Kur'an'dan yüz çevirmeleri sebebiyle onlar ***"Arslandan kaçan yaban eşeklerine"*** benzetilmekteydi.[5] Müzzemmil Suresi'nde Tevhid şöyle vurgulanmaktaydı: ***"O, doğunun da, batının da Rabbi'dir. Ondan başka ilah yoktur!"***[6] Fatiha Suresi'nde ***"Yalnız sana kulluk eder, yalnızca senden yardım isteriz!"*** denilirken, Allah dışındaki tüm mabutlar dışlanmaktaydı. Hz. Peygamberin istek ve iradesi dışında inen bu sert mesajlar, Mekkelileri hayli rahatsız etmişti. Öyle anlaşılmakta ki, bu mücadelenin çok daha ileri boyutlara ulaşmaması için müşriklerden bazı teklifler gelmeye başladı. ***"İstediler ki, yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar!"*** Fakat

---

4 Müzzemmil Suresi, 73/15.

5 Müddessir Suresi, 1-5, 48, 50-51.

6 Müzzemmil Suresi, 73/9.

cevaben Yüce Allah, ona bu teklifi getirenleri çok daha ağır bir şekilde aşağıladığı gibi onların ortak koştuklarını da yok saydı.[7]

Müşriklerin ileri gelenleri, her şeye rağmen onu durdurmaya, bu sert söyleminden vazgeçirmeye çalıştılar. Bir gün "Ey Muhammed! Gel, biz senin dinine uyalım, sen de bizim dinimize uy. Bir sene sen bizim ilâhlarımıza tap, bir sene de biz senin ilâhına. Eğer senin getirdiğin bizimkilerden daha hayırlıysa, biz de bu konuda sana katılır ve ondan nasibimizi almış oluruz." diyerek başka bir teklifte bulundular. Bunun üzerine Yüce Allah, Kâfirûn Suresi'ni indirdi ve şu cevabı verdirdi: ***"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmazsınız… Sizin dininiz size, benim dinim ise bana!"***[8]

Aslında Mekke'nin bu ilk yılları, aynı zamanda eza-cefa ve işkencenin de başladığı yıllardı. Müşrikler, bu yeni dini kabul edenlerden köle, kimsesiz, gariban fakirlere ellerinden gelen her türlü eziyeti yapmaya başlamışlardı. Günler ilerledikçe, Müslümanların sayısı arttıkça işkence ve şiddetin dozajı da muhatapları da artmıştı. Nitekim sahâbe-i kirâmdan Ammâr b. Yâsir'in anne ve babası yapılan işkencelerde şehit olmuşlardı. Ammâr b. Yâsir, Suheyb b. Sinân, Bilâl-i Habeşî, Mikdâd b. el-Esved[9] ve Abdurrahman b. Avf[10] gibi isimler de işkenceden nasibini almışlardı. Müslümanların Allah Resûlü'nün izniyle Habeşistan'a yaptıkları hicret de müşriklerin Müslümanlara yaptıkları bu eza ve cefanın bir neticesiydi.[11]

---

7 Kalem Suresi, 68/9-14, 41.

8 Kâfirûn Suresi, 109/1-3; Vâhidî, en-Nîsâbûrî, ***Esbâbü'n-nüzûl,*** s. 307, Müessesetü'l-Halebî, Kahire 1968.

9 İbn Mâce, ***Sünnet***, 11, el-Kütübü's-Sitte (Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Dâru's-Selâm, Arabistan 2000.

10 Tirmizî, ***Sıfatü'l-kıyâme,*** 30, el-Kütübü's-Sitte (Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Dâru's-Selâm, Arabistan 2000.

11 Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned,*** V, 291, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Ürdün 2005.

O kadar ki, artık sadece garibanlar değil, Hz. Peygamber dâhil her Müslüman hedef hâline gelmişti. Resulullah (s.a.s.), Mekke'de kaldığı bu süreçte ne kadar sıkıntılı günler geçirdiğini şu sözlerle ifade etmişti: *"Bana Allah yolunda hiç kimsenin yaşamadığı kadar büyük bir korku yaşatıldı. Yine bana Allah yolunda hiç kimsenin çekmediği kadar eziyet çektirildi."*[12] Bu dönemde sevgili peygamberimizi himaye eden en güçlü kişi, amcası Ebû Tâlib idi. Müşrikler onun desteğini kesebilmek için onunla defalarca görüşmüşler, Hz. Peygamberi davasından vazgeçirmesi için ona baskı yapmışlardı. Ebû Tâlib, bir ara onların isteğine uyarak bu işten vazgeçmesi ve atalarının dinine uyması konusunda onu ikna etmeye çalışmıştı. Tevhid yolunda sadece Allah'a güvenen peygamberimiz sevgili amcasına şu tarihî cevabı verdi: *"Ey amca! Allah'a yemin ederim ki güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler yine de bu davadan vazgeçmem. Ya Allah bu dini hâkim kılar ya da ben bu yolda yok olur giderim!"* Allah Resûlü'nün bu kararlığını gören Ebû Tâlib, artık ne yaparsa yapsın, kendisini onlara teslim etmeyeceğini ifade etmişti.[13]

Nübüvvetin yedinci yılına gelindiğinde müşrikler bu defa boykot planını devreye soktular. Müslümanlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi, kız alıp vermemeyi, alışveriş yapmamayı ve onlarla konuşmamayı kararlaştırdılar.[14] Üç yıl süren bu boykot esnasında açlık ve yokluktan çok bitkin duruma düştüler; çocuklardan ve yaşlılardan ölenler oldu. Sonunda Kureyş'ten bazı insaflı kimseler bu acımasız duruma tepki gösterdiler ve alınan kararlara uymayarak ablukayı deldiler. Müslümanlarla ilişki kurdular ve onların daha fazla zarar görmesine engel oldular.[15]

---

12 Tirmizî, ***Sıfatü'l-kıyâme,*** 34; İbn Mâce, Sünnet, 11.

13 İbn Hişam, ***es-Sîretü'n-Nebeviyye,*** I. 265., Halebî, 1955.

14 Müslim, ***Hac***, 344, el-Kütübü's-Sitte (Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Dâru's-Selâm, S. Arabistan 2000.

15 Belâzürî, ***Ensâbü'l-eşrâf,*** I, 233-234, Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

Bir süre sonra Resulullah (s.a.s.), müşriklerin kendisine suikast düzenleyecekleri haberini alır almaz Medine'ye hicret etmek durumunda kaldı. Elbette mücadelesini orada da büyük bir sabır ve metanetle sürdürdü. Medine'de oluşturduğu İslam toplumu ile Tevhid mücadelesi farklı bir aşamaya kavuştu. Fakat Mekkeliler onu orada da rahat bırakmadılar. İki sene sonra Bedir ile başlayan ve ertesi yıl Uhud ile devam eden savaşlarla yeni bir mücadele devri başladı.

Hz. Peygamber, Medine'de her geçen gün daha da güçlendi. Onu ne Hendek Savaşında müşrikler, yahudiler, bedeviler ve münafıklardan oluşan müttefik Ahzab ordusu durdurabildi, ne de Hudeybiye Antlaşması. Sonunda Allah Resulü, sekiz yıl önce ayrılmak zorunda kaldığı Mekke'yi kansız ve savaşsız bir şekilde fethetti. Şüphesiz bu, risaletle başlayan tevhid mücadelesinin zaferle sonuçlandığının en bariz göstergesiydi. Hak kazanmış, batıl kaybetmişti. Tevhid, üstün gelmiş, şirk hezimete uğramıştı.

Hiş şüphesiz bu sonucun arkasında Müslümanların kalplerinde yerleşen tevhid inancı diğer bir ifade ile Kelime-i Tevhid vardı. "Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Resûlullah" yani "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur; Muhammed (s.a.s.) Allah'ın Resûlü'dür." cümlesinden ibaret olan ve inanılması gereken temel esasların özeti sayılan bu "icmâlî iman" ifadesi olan Kelime-i Tevhid. Bunun daha basit, kısa ve öz ifadesi ise birçok âyet ve hadiste geçtiği üzere "Lâ ilâhe illâllah" yani "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." cümlesidir. Kelâm bilginleri, diğer iman esaslarının da gelip dayandığı son nokta olması sebebiyle bu cümleye "aslü'l-usûl" yani "asılların aslı" demişlerdir.[16]

Burada tevhid mücadelesinin ardında yatan şirk karşıtlığının nasıl temellendirildiğine de değinmemizde yarar vardır.

---

16 Mustafa Sinanoğlu, ***DİA, 'İmân' maddesi,*** XXII, 214.

Tevhid karşısında yer alan şirk olgusu, hem Kur'an'da, hem de hadislerde en çok vurgulanan bir inanç konusudur. Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin ortak davası ve mesajı tevhid idi. Nitekim Hûd Suresi'nde sırasıyla Nûh, Hûd, Sâlih, Şuayb peygamberlerden her biri toplumlarına şu ortak mesajı iletmişlerdi:

"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yok!"[17]

Yüce Allah, Resulüne şöyle buyurur: *"Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir."*[18]

Hz. Lokman'ın dilinden de şu uyarıyı yapar:

"Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak, elbette büyük bir zulümdür."[19]

Ayrıca tüm insanlara şu genel emri verir: *"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın!"*[20]

Şirk konusunda Yahudiler ve Hıristiyanlar da uyarılardan paylarını alırlar:

"De ki: 'Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.' Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: 'Şahit olun, biz Müslümanlarız."[21]

---

17 Hûd Suresi, 11/26, 50, 61, 84.

18 En'âm Suresi, 6/106.

19 Lokmân Suresi, 31/13.

20 Nisâ Suresi, 4/36.

21 Âl-i İmrân Suresi, 3/64; Tövbe, 9/31.

Ve şirk, Yüce Allah'ın bağışlamayacağını belirttiği en büyük günahtır.

"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."[22]

Hz. Peygamber de birçok hadisinde tevhidin gereğinden söz eder:

"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."[23]

"Kim kalbiyle tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet ederse, Allah ona cehennemi haram kılar."[24]

Resulullah (s.a.s.), "Lâ ilâhe illâllah" diyen kimsenin canının ve malının dokunulmaz olduğunu,[25] savaşta düşman saflarında yer alsa dahi ***"Lâ ilâhe illâllah"*** diyerek İslam'a girdiğini söyleyen kimsenin öldürülemeyeceğini bildirmiştir.[26]

Yine *"Son sözü 'lâ ilâhe illâllah' olan kimse cennete girer."*[27] buyuran Peygamber Efendimizin, başka bir hadiste ise Allah'ın kullar üzerindeki hakkının, yalnız kendisine ibadet edip hiçbir

---

22 Nisâ Suresi, 4/48, 116.

23 Buhârî, ***Îmân***, 2, el-Kütübü's-Sitte (Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Dâru's-Selâm, S. Arabistan 2000.

24 Buhârî, ***İlim***, 49; ***Et'ıme***, 15; ***Salât***, 46.

25 Buhârî, ***Cihâd***, 102; Müslim, ***Îmân***, 36.

26 Buhârî, ***Megâzî***, 12.

27 Ebû Dâvûd, ***Cenâiz***, 15-16, el-Kütübü's-Sitte (Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Dâru's-Selâm, S. Arabistan 2000.

şeyi O'na ortak koşmamaları, kulların Allah üzerindeki hakkının ise onlara azap etmemesi olduğu belirtilir.[28]

Zikrettiğimiz bu ayet ve hadisler göstermektedir ki, İslam inancının temelini tevhid oluşturmaktadır. Tevhidin en büyük düşmanı olan şirk ise en büyük ve affedilmez bir suç olarak sayılmış ve Müslümanlar şirkin her türlüsünden sakındırılmıştır.

Hz. Muhammed ve Vahdet

Allah Resûlü'nün yegâne hedefi önce Allah ile kulları arasında tevhidi yerleştirmek, sonra da inananlar arasında vahdeti yani birliği gerçekleştirmekti. Bu emeline ulaşabilmek için, çevresindeki insanların şirkten, küfürden ve cahiliyye zihniyetinden kurtarılması gerekmekteydi. Tevhide dayalı bir vahdet anlayışını temin edebilmek için kalplerdeki cahiliyye taassubunun yerine iman ve takva bilincinin yerleştirilmesi elzemdi.[29] Atalardan intikal eden âdet, gelenek ve göreneklerin bir anda terk edilmesi, takdir edileceği üzere hiç de kolay değildi. Güvenilir şahsiyetinin de etkisiyle onun davetine icabet edenler, artık hem Kur'an'ın, hem de onun en içten talebeleri oldular. Her geçen gün etrafında çoğalan bu genç dostlarının iman ve ihlas ile dolan kalplerini Allah Resulü, Kitab ve Hikmet potasında eritti. Kin, öç alma, nefret ve intikam hisleriyle katılaşmış kalpler, Allah Resûlü'nün verdiği eğitim ile yufkalaştı; rikkat kazandı ve aşkla, muhabbetle doldu. Mekke yıllarında yaşadıkları, adına "sabır" denilen "var olma mücadelesi", işkence, boykot, hicret vb. tecrübelerle olgunlaştı. İslam kardeşliğinin yanı sıra, Medine'de gerçekleştirdikleri "kardeşlik projesi" ile hem Evs ve Hazrec arasındaki uzun yıllardır devam edegelen derin düşmanlıklar giderildi, hem de Ensar-Muhacirler arası

---

28 Buhârî, *Cihâd*, 46; Tirmizî, *Îmân*, 18.

29 Fetih Suresi, 48/26.

kalplerin telifi başarıyla sonuçlandı.[30] Artık Allah Resûlü'nün örnekliği ve önderliğinde oluşturulan Müslümanların birliği Kur'an'ın ifadesiyle ***"Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf tutmuş"***[31] vahdet toplumuna dönüşmüştü.

Allah'ın hidayeti ve Hz. Peygamberin tezkiyesi[32] neticesinde cahiliyye döneminin zorba ve müşrik insanlarının çok kısa sürede gerçekleşen bu toplumsal değişimle, nasıl örnek bir nesil olduklarına tarih şahittir. İşte bu sebeple olmalıdır ki, bazı usûl âlimlerimiz şöyle demişlerdir:

"Şayet Resulullah (s.a.s.)'ın nübüvvetini ispat için hiçbir mucize olmasa, sadece onun ashabı bile (bunun ispatına) yeter."[33]

Çoğunluğu şirkten, küfürden, cahiliyeden ve farklı din ve kültürlerden gelen bu toplum nasıl oldu da 23 sene gibi çok da uzun sayılamayacak bir süreçte vahdet toplumuna dönüştü? Düne kadar, aralarında düşmanlığın, kin ve intikamın, kan davalarının, gasp ve talanın, iftira ve yalan-dolanın kol gezdiği, güçlü olanın zayıfı ezdiği bir cahiliyye toplumundan bir Medine toplumu, bir medeniyet toplumu nasıl gerçekleştirildi? Şüphesiz bu soruya verilebilecek cevapta pek çok hususun rolü olduğu aşikârdır. Ancak biz burada en öne çıkan faktörleri sıralamakla yetineceğiz:

Tevhid inancına bağlı mümin/Müslüman bireylerin yetiştirilmesi,

---

30 Âl-i İmrân Suresi, 3/103.

31 Saff Suresi, 61/4.

32 Bkz: Bakara Suresi, 2/129, 151; Âl-i İmran Suresi, 3/164; Tevbe Suresi, 9/103; Cuma Suresi, 62/2.

33 Karafî, Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris, ***el-Furûk***, Beyrut-t.y., Âlemu'l-Kutub, IV. 170.

Muvahhidlerden oluşan bir ümmet tasavvuru ve temiz bir toplum inşası,

Tevhid ve Vahdetin önündeki tüm engellerin kaldırılması,

Irkçılık, kabilecilik, soy-sop, renk vb. ayrımcılığın reddedilmesi,

Arap-acem, kadın-erkek, hür-köle, zengin-fakir, amir-memur vb. ilişkilerde "takvaya dayalı bir değer ölçüsüne" geçilmesi,[34]

Emanet ve ehliyetin esas olduğu, istişareye açık, itaatin ancak marufta beklendiği bir yönetim anlayışı,

Hayatın her alanında Hz. Peygamberin örnek ve rol model oluşu,

Kur'an'ın rehberliği ve ümmetin ortak kültürü hâline dönüşen Sünnet öğretisi,

Sevgiye, saygıya ve samimiyete dayalı beşerî ilişkiler,

İman, ilim ve amelin bir arada harmanlanıp hayata geçirilmesi,

Dürüstlüğe, sadakate, iffete, vicdana ve güvene dayalı muâmelât,

Hukuka, adalete, eşitliğe, dünyevî ve uhrevî sorumluluğa dayalı hak anlayışı,

Vefakârlığa, fedakârlığa, diğerkâmlığa, ihsana ve îsâra dayalı ahlâk anlayışı,

Can, mal, akıl, ırz ve neslin dokunulmazlığına dayalı bir felsefe,

34 Hucurât Suresi, 49/13.

Dünya-ahiret dengesini gözeten, Allah yolunda olma ve ölme arzusu,

Maddî ve manevî, bedenî ve rûhî olmak üzere çift yönlü temizlik ve arınma çabası,

Hakk'a hizmetin, hayrın, faydalının, iyinin ve güzelin öncelenmesi,

İlmin, irfanın, marifetin ve hikmetin talep edilmesi,

Tefrika yerine vahdetin, taassup yerine insaf ve itidalin tercih edilmesi,

Dayanışmanın, yardımlaşmanın ve paylaşmanın hayat tarzına dönüştürülmesi,

Namaz, zekât, oruç, hac ve kurban gibi ibadetlerin ümmetin birliğine katkısı,

Allah Resulü'nden alınan örnekliğin, diğer insanlara yaşayarak yansıtılması.[35]

Sonuç ve Değerlendirme

Tevhide dayalı bir vahdet hedefinin gerçekleştirilmesinde elbette âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamberin rolü tartışılmaz bir gerçektir. Resul-i Ekrem, 23 yıllık risalet görevinden sonra ümmetine miras olarak Kur'an ve Sünnetini bırakmıştır. Onun ashabı, Kur'an'a ve onun sünnetine muntazaman uymak suretiyle vahdetin en güzel örneklerini sergilemişlerdir. Bu itaat ve ittiba anlayışı çerçevesinde yukarıda sayılan maddeleri imkânları ölçüsünde hayata geçirmeyi başarmışlardır.

İşte aradan geçen on dört asır sonra da onun ümmetinden beklenen yine bundan başkası değildir. Bilim, teknik, iktisat,

35 Hac Suresi, 22/78.

iletişim, ulaşım vb. imkânlar geliştikçe, -beklenenin aksine- modern insanın huzur ve mutluluğu, dirlik ve esenliği ne yazık ki gerilemiş hatta yitirilmiştir. Bu konuda Müslümanlar da modernizmin, kapitalizmin ve dünyevileşmenin ezici etkisi altında kalmaktan kurtulamamışlardır. Bunun tabii bir sonucu olarak da, yukarıda sayılan birçok maddenin tam tersi bir tablo ortaya çıkmıştır. Son asırda yaşanılan sayısız tefrikalardan, mezhep çatışmalarından, paramparça olmuş bir ümmet coğrafyasından sonra İslam'ın istediği bir tevhid inancından ve vahdet öğretisinden söz etmemizin ne kadar zor olduğu ortadadır. Fakat her şeye rağmen, ye'se ve rehavete düşmeden, yine Kur'an ve Sünnetin rehberliğinde, yukarıda sayılan öğretilerin içselleştirmesiyle her zamankinden daha fazla muhtaç olduğumuz tevhide dayalı bir vahdeti yeniden elde etmenin imkân dâhilinde olduğuna inancımız tamdır.

Tevhid inancının bir şekilde şirke bulaştırılması sonucu ortaya çıkan sosyal kirlenmenin her türünü temizlemek için hangi peygamber olursa olsun, hep aynı noktadan, aynı çağrı ile işe başlamıştır: Tevhid tebliğ ve telkini. Çünkü asıl kirlenme kalplerdeki, gönüllerdeki kirlenmedir. Asıl çağrı da gönüllerdeki kirlenmenin temizlenmesine yönelik olarak ortaya konan çağrıdır.

Allah Elçilerinin Ortak Çağrısı: Tevhid

Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Allah elçileri, insanlığın hidayet rehberleri peygamberler, Kur'an-ı Kerim çerçevesinde genel bir değerlendirmeye tabi tutuldukları zaman, görevleri, takdimleri, çağrıları, yetkisiz oldukları konular ve uygulamaları/sünnetleri gibi gerçekten dikkat çekici birtakım ortak nitelik ve özelliklere sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.[1]

Allah elçilerinin özellikleri (Hasâisü'r-rusül) de diyebileceğimiz bu durumun ana eksenini, merkez noktasını tevhid ilkesi (Allah'ın mutlak birliği ve tekliği) ve çağrısı teşkil eder. Bu noktadan hareketle Allah elçisi peygamberi, tevhid temsilci ve tebliğcileri olarak değerlendirmek mümkündür.

Peygamberlerin Görevi

Allah Teâlâ bir âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: *"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki biz ona, 'benden*

1 Pek tabii, insan olarak mizaçları, bilinebilirlikleri, getirdikleri din, verdikleri mücadele, aldıkları vahiy (sahife-kitap), sosyal konumları ve başarıları gibi konular da birbirlerinden farklı oldukları yönleri oluşturur. Peygamberin bazı ortak ve farklı nitelikleri hakkında bilgi için bkz. Çakan, *Son İnci Hz. Peygamber*, s. 16-35, (Giriş), İstanbul 2015 (İFAV yayınları, no: 325).

başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin!' diye vahyetmiş olmayalım."[2]

Bir başka âyette de şöyle buyrulmaktadır: *"Andolsun ki biz, 'Allah'a kulluk edin ve Tâğût'tan sakının' diye emretmeleri için her ümmete bir peygamber gönderdik."*[3]

Tevhid sözlükte birlemek, terim olarak ise, Allah'ın birliği demektir. "La ilahe illallah = Allah'tan başka kulluk edilecek ilah yoktur" cümlesi ile ifade edilir.

Tevhid, Allah Teâlâ'nın tartışılmaz vahdaniyetinden / tekliğinden kaynaklanmaktadır. Bu da en yalın anlatımını İhlas Suresi'nde bulmaktadır: *"De ki: O Allah, tekdir, birdir. Bütün varlıklar O'na muhtaç, fakat O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır."*

Tevhid, tevhid dışı her çeşit inancı reddetmeyi gerekli kılar. Çünkü ulûhiyette Allah Teâlâ'nın yegâneliğini kabullenmek demektir. Böylesi bir inancın tabii sonucu kullukta da aynı birliğe sahip çıkmaktır. Allah'tan başkasını kulluğa layık bulmamaktır. Bunun prensibini de yüce kitabımızın ilk suresi Fatiha'da bulmaktayız: *"Yalnız sana kulluk ederiz."* Tâğût, hakkı tanımayıp azan, sapan ve saptıran her kişi, sistem ve güç odağı demektir.

Tevhid çağrısı ve tâğûttan sakınma daveti / uyarısı olarak belirlenmiş bulunan peygamberlerin iki temel görevinin yerine getirilmesi aslında tevhid tebliği ya da çağrısında odaklanmaktadır. Zira tevhid çağrısında bulunurken ister istemez, tabii olarak Tâğût'un temsil ettiği şirki de açıklayıp onun tüm çeşitlerinden sakındırma yoluna gidilecektir. Nesneler ve kavramlar zıtlarıyla açığa çıkar ve daha kolay anlaşılırlar. Bu sebeple Şah Veliyyullah, haklı olarak, "Her peygamber mutlaka şirkin haki-

2 Enbiya Suresi, 21/25.

3 Nahl Suresi, 16/36.

katini açıklar"[4] demektedir. Tevhid çağrısı, özellikle de tevhid tebliği ve telkini şirkten söz etmeyi ve onun bir inanç değil, inanç sapması olduğunu vurgulamayı yapısal olarak içerir.

Şirk, Allah Teâlâ'ya has olan sıfatları, ondan başkasına yakıştırmaktır. Yaratılmışı, yaratıcı konumuna ortak etmektir. Bir başka ifade ile ubûdiyet statüsünü ulûhiyet statüsüne karıştırmaktır. Yani şirk, Allah'ı inkâr etmek değil, O'nu kabul etmekle beraber, bazı nesneleri, kavramları O'na eş-ortak kılmaktır. Bu açıdan bakıldığında görülür ki, temelli lanetlenmiş olan şeytan da Firavun da Allah'a inanıyorlardı. Ancak şeytan Allah emri karşısında büyüklük taslıyor, Firavun ise, kendisini "en büyük tanrı"[5] ilan ediyordu.

İstisnasız bütün peygamberler Allah'ın birliği esasını telkin ve tebliğ etmişlerdir. Aynı Allah'ın elçisi olup birinin tevhid'i, ötekinin teslis'i bir başkasının tahsis'i (Allah'ın belli bir kavmin tanrısı olduğu prensibini) telkin etmesi düşünülemez. Böyle bir durum risâlet / peygamberlik kurumunun özüne / yapısına aykırıdır.

Geçirdiğimiz yıllarda alevlenen dinler arası diyalog teşebbüslerine temel alınmak istenen "Dinullahı vâhid = Allah'ın dini birdir" sözünün anlamı, ilahî dinlerin inanç esasları aynıdır, birdir; bütün peygamberler aynı inanç esaslarını tebliğ etmişlerdir» demektir. Yoksa bütün dinlerdeki hükümler, yaşam detayları arasında şu veya bu ölçüde ama mutlaka farklılıklar bulunur. Bu sebeple dinler arasındaki birlik, şeriat hükümlerinde değil, inanç esaslarındadır. Bu sebeple hiçbir peygamberi tevhid temsilciliği ve elçiliği dışında bir çağrının sahibi olarak görmek ve düşünmek mümkün olmadığı gibi bütün yönleriyle aynı dinin tebliğcileri olarak da değerlendirmek söz konusu olamaz.

---

4 Dihlevî, ***Hüccetullahı'l-baliğa*** (Trc. M.Erdoğan), I, 224.

5 Bk. Nâziât Suresi, 79/24.

Peygamberlerin (*salavatullahi aleyhim ecmain*) tevhid tebliğcileri oldukları, bir başka ifade ile istisnasız hepsinin tevhid çağrı ve ikrarında bulundukları Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Efedimizin,

أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي. لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ

"Ben ve benden önceki peygamberlerin en önemli ikrar ve çağrısı, 'bir olan, eşi-ortağı bulunmayan Allah'tan başka tanrı yoktur' sözüdür."[6] hadisinde açıkça görülmektedir. Tevhid tebliğcileri peygamberler, görevleri açısından aynı zamanda hidayet elçileridir. Bu sebeple de onların verdiği mesajlar gerçekten insanlığın dünya ve ahiret mutluluğu bakımından fevkalade önem arz eder. Bu hadis-i şerif, bütün peygamberleri kapsamak üzere bir genel tespitte bulunmaktadır: *"Ben ve benden önceki peygamberlerin en önemli ikrar ve çağrısı, 'bir olan, eşi-ortağı bulunmayan Allah'tan başka tanrı yoktur' sözüdür."*

Bu açıklama, insanlığın en önemli davasını, Allah'ın birliği ilkesinin gönüllere yerleşmesi ve oradan da günlük hayata yansıması olarak tespit etmektedir. Hiç kuşkusuz bu yansıma tevhid inancı eksenli bir vahdet, birlik ve dirlik hayatı olacaktır.

Bu noktadan olaya bakıldığında peygamberlerin, *nefis terbiyesi* ve ümmetin idaresi ile ilgili konulara ağırlık verdikleri görülür. Bunun odak ya da başlangıç noktası ise, yine tevhid tebliği ve vahdet çağrısıdır. Peygamberler, bu iki nokta ile alakalı olmayan konularla meşgul olmamışlardır. İnsanların doğruyu bulmalarına vesile olabilecek yönleriyle değişik konulardan söz etmişlerdir. Hitapları, hiçbir tahsile ihtiyaç hissettirmeyecek açıklık, sadelik ve mantık dokusuna sahiptir.[7] Tevhid inancının

---

6 Muvatta, Kur'an 32, Hac 246, Daavât 122.

7 Bk. Dihlevî, ***Hüccetullahi'l-bâliğa*** (Trc. M.Erdoğan), I, 322-3.

bir şekilde şirke bulaştırılması sonucu ortaya çıkan sosyal kirlenmenin her türünü temizlemek için hangi peygamber olursa olsun, hep aynı noktadan, aynı çağrı ile işe başlamıştır: *Tevhid tebliğ ve telkini.* Çünkü asıl kirlenme kalplerdeki, gönüllerdeki kirlenmedir. Asıl çağrı da gönüllerdeki kirlenmenin temizlenmesine yönelik olarak ortaya konan çağrıdır.Peygamberlerin görev zamanları ve yöreleri farklı olmakla birlikte, ortaklaşa ortaya koydukları tevhid çağrısı göstermektedir ki, her türlü sapıklığın ve kirlenmenin Allah inancı ile pek sıkı hatta ayrılmaz bir ilgisi vardır. Çünkü insanların dünya görüşleri ve yaşayışları Allah inançlarından kaynaklanır, ona göre şekillenir.

Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim'in ikinci suresinin ilk âyetlerinde önce mü'minlerin, sonra kâfirlerin daha sonra da münafıkların inanç ve davranışları tanıtıldıktan sonra, bütün insanlara genel bir hitap ile ***"Ey insanlar! Sizi ve sizden önceki nesilleri yaratan rabbinizi birleyip ona kulluk ediniz!"***[8] diye emredilmek suretiyle son ilahî kitapta, hem inanç hem de kullukta tevhid çağrısı yapılmıştır. Bu da işin özünün tevhid noktasında yoğunlaştığını ve oradan başladığını kanıtlamaktadır.

Peygamberler *tevhid eksenli aydınlatma ve iman çağrısı* görevlerine başlayınca karşılarında toplumların ileri gelenlerini, yöneticilerini *(mele')* buldular. Çağdaş ifadesiyle bir anlamda o toplumların aydınları da demek olan yöneticiler, öncelikle peygamberlerin şahıslarına yönelik her türlü yıldırma, tehdit ve baskıyı uyguladılar. Peşinden de peygamberlere inanan insanları, uğursuz saymak, akılları ermez, ayak takımı gibi sözlerle aşağılamak, alay etmek, ekonomik ambargo uygulamak, kişisel ilişkileri kesmek, toplumdan dışlamak, boykot etmek, işkenceye tabi tutmak ve memleketten sürmek, göçe mecbur etmek gibi ellerinden gelen her türlü insanlık dışı işlemleri yaptılar ve ellerindeki her türlü imkânı peygamberleri yollarından çe-

---

8 Bakara Suresi, 2/21.

virmeye (saddun an sebilillah)[9] çalıştılar. Bu yolla kendi batıl inançlarını ve sosyal kirlenmişliklerini, yanlışlarını savunmaya kalktılar. Bu tür anlayış ve davranış sahipleriyle mücadele etmek, her peygamberin ortak nasibi oldu.[10]

Ehl-i arz'ı ehl-i arş'a bağlayan tevhid inancı, nedense insanlar tarafından tarih boyu hep yanlış ve hoyrat yorumlarla birtakım putlar, kavramlar ve sistemler adına nesnelleştirilmiş, dünyevileştirilmiş ve saptırılmıştır. Bu sebeple de *insanlık tarihi, tevhid-şirk, iman-küfür mücadelesi tarihi olmuştur*. Peygamberler ise, bu tarihî ve beşerî mücadelenin tevhid ve iman cephesi *öncüleri ve* kahramanları olmuşlardır.

Resuller dizisinin son incisi sevgili peygamberimiz peygamberlik süresinin tam yüzde ellisini, 11,5 yılını sadece tevhid inancını insanların gönüllerine yerleştirmek için harcamıştır. Mekke döneminde İsrâ ve Mi'rac olayına kadar, sadece ve sadece Allah'ın birliğini, mutlak kudretini ve putların, daha doğrusu şirk unsurlarının hiçliğini anlatmaya ayırmıştır. Bu durum yüce kitabımızın Mekkî surelerinde açık seçik görülmektedir.

İki Yöntem

Peygamberlerin verdiği tevhid mücadelesinde uygulama ve uzun vadede mücadeleyi sürdürme yöntemi olarak iki ortak tavırdan, sünnetten söz etmek mümkündür. *Birincisi*, inananlara destek olmaktır. Kur'an-ı Kerim şehadet etmektedir ki, hiçbir peygamber, toplumun yöneticileri istemiyor, tehdit ediyor diye hiçbir mü'mini, -sosyal durumu ne olursa olsun-,

---

9 "Allah yoluna mani olma" girişimleri hakkında bk. Çakan, "İnsanlık onuruna müdahale suçu", ***Dindarlık Dinde Olanı Yaşamaktır***, s. 89-102, İstanbul 2015 (İFAV Neşriyat).

10 Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgiler için İ. L. Çakan-N. Mehmet Solmaz tarafından kaleme alınmış ***olan Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücâdelesi*** adlı esere bakılabilir. İstanbul 2015, (Ensar neşriyat).

etrafından uzaklaştırmamış, kovmamış aksine inananlara kol kanat germiş, onları korumuş, desteklemiş, inananlardan yana tavır almış, ağırlık koymuştur. Hz. Nuh'un şu sözü, bütün peygamberlerin konuya ait tavırlarının belgesidir: ***"Ben iman edenleri kovamam... Ey milletim, ben onları kovarsam, beni Allah'ın azabından kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz? Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir.' diyemem. Onların kalplerinde olanı, Allah daha iyi bilir. Onları kovduğum takdirde ben, gerçekten zalimlerden olurum."***[11]

Günümüzde de tevhid eksenli düşünüp inananlardan yana tavır almak, *inananlara destek olmak,* sosyal hayatta tevhide inananlar arasında bulunması gerekli olan vahdetin temel kuralıdır.İkincisi ise, *muvahhid nesiller yetiştirme gayret ve sorumluluğudur.* Bu konuda, Tâif dönüşü karn-ı seâlib denilen yerde, her ne isterse yerine getirileceği, istemesi halinde Mekkeli müşriklerin toptan helâk edileceği Cebrâil tarafından kendisine bildirildiği zaman Resûl-i Ekrem Efendimizin verdiği cevap, tevhid tebliğinin ileriye dönük yöntemini ve bir anlamda da vahdet toplumu dileğini ortaya koymaktadır: بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ وَحْدَهُ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا ***"Ben rabbimden, onların yok edilmesini değil, soylarından yalnızca Allah'a kulluk eden, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan (muvahhid) bir nesil getirmesini dilerim."***[12] Resulullah (s.a.s.), "İlk söz olarak çocuklarınıza güzelce ***lâ ilahe illallah*** demeyi öğretiniz!" buyurmuştur.[13] Yine Hz. Peygamber «Ölmek üzere olanlarınıza *La ilahe illallah* demesini telkin ediniz."[14] tavsiyesinde bulunmuştur.

---

11 Hûd Suresi, 11/29-31.

12 Buhârî, Bed'ul-halk, 7.

13 ***Musannef***, IV, 334.

14 Müslim, Cenâiz 1,2; Ebû Dâvûd, Cenâiz 16; Tirmizî, Cenâiz 7; Nesâî, Cenâiz 4; İbni Mâce, Cenâiz 3.

Bütün dinlerde olduğu gibi tevhîd ilkesi, İslam'ın da tebliğ ve çağrı odağıdır. Bir âyette Hz. Peygambere, özellikle daha önce kendilerine kitap verilmiş ümmetlere şu davette bulunması emredilmektedir: *"De ki: Ey kitap ehli, aramızda birleşeceğimiz bir kelimeye/ilkeye geliniz! O, Allah'tan başkasına kulluk etmemek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah'tan gayrı içimizden bazılarını tanrı edinmemektir. Onlar yüz çevirirlerse, 'Şahit olun biz Müslümanlarız' deyin!"*[15]

Tevhîd'in en büyük şahidi bizzat Allah Teâlâ'dır. Bu gerçek Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: *"Allah, kendinden başka hiçbir ilah bulunmadığına şahittir. Melekler ve dürüst ilim adamları da buna şahittirler.*

O'ndan başka ilah yoktur.

Azîz O, hakîm O!..

Allah katında gerçek din yalnız İslam'dır. Fakat kendilerine kitap verilen (yahudi ve hristiyanlar) kendilerine (gerçeği bildiren) ilim geldikten sonra, aralardaki hasetten dolayı, ayrılıklara düştüler!"[16]

Bu sonuca göre, günümüzde tevhid çağrı ve tebliği yapma, böylece Allah elçilerine bir anlamda vekâlet etme, onların elçiliğine sahip çıkma şerefi ve tabii sorumluluğu sadece Müslümanlara, ümmet-i Muhammed'e aittir. Nitekim İslam ümmeti, Yüce Rabbimiz tarafından "insanların iyiliği için çıkarılmış/görevlendirilmiş en hayırlı ümmet"[17] olarak nitelendirilmiştir.

İnançta Tevhid, Hayatta Vahdet

O halde tevhîd İslam ile yaşanabilir. Daha önceki ümmetlere bakarak ne inançta, ne kullukta bir tutarsızlığa düşülme-

15 Âl-i İmran Suresi, 3/64.

16 Âl-i İmrân Suresi, 3/18-19.

17 Âl-i İmrân Suresi, 3/110.

melidir. Onlar asla örnek gösterilemez. Zira tevhid ile emredilmiş olmalarına rağmen kimileri Üzeyr'i, kimileri İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmiş, rahip ve hahamları rab edinmiş, sapmışlardır. Kur'an-ı Kerim, bu durumu şöyle haber vermektedir: *"Yahudiler Üzeyr'e, Allah'ın oğludur, dediler. Hristiyanlar da Mesih, Allah'ın oğludur, dediler. Bunlar, onların ağızlarında dolaşan sözlerdir. Onlar daha evvel kâfir olanların söylediklerini taklit ediyorlar. Allah'tan bulsunlar. Ne yalanlar uydurup (doğru yoldan) yüz çeviriyorlar. Onlar din âlimlerini, rahiplerini, Meryem oğlu Mesih'i de Allah'tan başka ilahlar edinmişlerdi. Hâlbuki onlara bir tek ma'buda kulluk etmeleri emr olunmuştu. O'ndan başka tapacak yoktur. Allah, onların kendisine koştukları eş ve ortaklardan münezzehtir.*

Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Allah ise, nurunun tamamlanmasından başka bir şeye razı olmaz. Kâfirler hoşlanmasalar ve istemeseler de."[18]

Görüldüğü gibi bu âyetler, örnek alınma ihtimali bulunan geçmiş ümmetlerin gerek inanç, gerekse kulluk açısından bir tutarsızlık içinde olduklarını dile getirmektedir. Oysa kendilerinden böylesi bir karmaşa değil, teklik ve netlik istenmişti.[19] Tevhidi ve Allah'a kulluğu başka unsurlarla karıştırmaları onları açmaza itmiştir. O halde bir dinin yaşanması, ona ait inanç, ibadet ve muamelat esaslarına sahip çıkmakla mümkündür. Aksi halde sapıklık söz konusudur.

Her din kendi içinde bir bütünlüğe ve sistematiğe sahiptir. Bu sebeple de dinler, ancak kendi bütünlükleri içinde bir anlam ifade eder ve yaşanabilir. Parçalanmak onların özüne ve niteliklerine terstir. Böyle bir yola gidecek olanları felaketler bekler. Bu gerçekleri âyet-i kerimeler şöyle dile getirmektedir: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp da bir kısmını inkâr*

---

18 Tevbe Suresi, 9/30-32.

19 Beyyine Suresi, 98/5.

mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası dünya hayatında rezîl olmaktan başka bir şey değildir? Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine itilirler. Allah gâfil değildir, herkesin ne yaptığını bilir."[20]

"Allah bir kimsenin içinde iki kalp yaratmamıştır"[21] âyet-i kerimesi, dini başka dünyası başka insanların, içinde bulundukları anlamsız ve anlaşılmaz hâli, pek net bir şekilde reddetmektedir. Nasıl bir göğüste iki kalp birleşmezse, bir kalpte de iman ve küfür, tevhid ile şirk, kabul ve red bir araya gelmez. *"... Nerede olursanız olunuz Allah sizinledir"*[22] âyeti, dinî hissin, dinî çerçevenin, ahkâmın ve sorumluluğun söz konusu olmadığı özel bir an ve alanın bulunmadığını açıkça belirtmektedir. Kalbin fiziğinde ve manasında tam anlamıyla bir tevhid (birlik) vardır. Bu birlik, bütünlük ve çelişkisizlik korunabildiği sürece insan, Allah'a kul olacaktır. Aksi halde kesin bir yanılgı içinde belki nelere kulluk ettiğinin, hangi sahte mabutlara kandığının ve aldandığının farkına bile varamadan ağır bir sorumlulukla baş başa kalacaktır.

Dinler, Allah kullarını gerek temelde gerekse hedefte belli bir kalite ve seviyeye sahip kılmaya yönelik esaslar manzumesidir. İnsanları kalp evlerinden yakalayıp yönetmek ve böylece toplumları belli hedeflere yöneltmek istemektedir. Dinimizde bu durum, içi-dışı bir, özü-sözü doğru, söz ve davranışları uyumlu olmak, ihlas, ihsan, sadâkat gibi kelime ve terimlerle anlatılmaktadır. Bütünüyle bunlar iman-amel paralelliğinin, bir başka ifade ile günlük hayatta tevhid hassasiyetinin yani vahdet ilkesinin anlatımlarıdır. Bu, bir bakıma kalpten pompalanan kanın, vücudun en ücra noktalarında bile etkisinin görülmesi gibi, kalpteki tevhid inancının, insanın en küçüğünden en bü-

---

20 Bakara Suresi, 2/85.

21 Ahzâb Suresi, 33/4.

22 Hadîd Suresi, 57/4.

yüğüne kadar bütün davranışlarına yansıması demektir ve tabii olarak tefrika değil vahdet kaynağıdır.

Günlük hayata vahdet olarak yansımayan inançlar, hedefine ulaşamamış ve "birlik sanılan oysa kalpleri darmadağınık"[23] kimselerden oluşmuş sosyal yapılara, toplumlara vesile olurlar. Bu noktada Peygamber Efendimizi ve onun şahsında tüm tevhid tebliğcileri Allah elçilerini ve çağrılarını tanımlayan şu âyet-i kerimeyi hatırlamak, tüm peygamberlerin işlevsel konumlarını ve tevhid tebliği olayının özünü hikmet noktasından ortaya koymak anlamına gelecektir:

"Allah'a çağıran, (çağrısıyla uyumlu) ***salih ameller işleyen ve 'ben Müslümanlardanım' diyen kimseden daha güzel sözlü kim vardır?"***[24]

Tevhid tebliğcileri ve vahdet önderleri olarak gönderilmiş "Peygamberlere selâm", onları böylesi bir kılavuzlukla görevlendiren "âlemlerin rabbi Allah'a hamd" olsun.

---

23 Bkz. Haşr Suresi, 59/14.

24 Fussilet Suresi , 41/33.

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.

En büyük düşmanıdır rûh-i Nebî tefrikanın
Adı batsın onu İslam'a sokan kaltabanın!

Mehmet Âkif Ersoy

İhtilaf ve Tefrikaya Karşı Tevhid ve Vahdet

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
İSAM Başkanı

a. İhtilaf ve Mahiyeti

İhtilaf kelimesi Arapça kökenli bir sözcük olup birden çok anlama gelir. Bunlardan belli başlıları anlaşmazlık, karşı gelmek, görüş ayrılığı, eşit olmamak, çekişmek, farklı görüşe sahip olmak şeklinde sıralanabilir. Terim olarak da "sözde ve davranışta, anlayışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yolu tutmak" anlamına gelir. Herhangi bir konuda, farklı delillere dayanan görüş ayrılıklarını ifade eden ihtilaf ile bilimsel zemindeki tartışmalarda ortaya çıkan farklı bir görüşe veya düşünceye sahip olma ya da bu farklı görüşlerden birini benimseyip öne çıkarma anlamındaki ihtilaf, makul, kabul edilebilir ve düşüncenin gelişimine, hayatın akışına katkı sağlayıcı özellikler taşıyan, İslam âlimlerince de yadırganmayan, kınanmayan ihtilaftır. Özellikle fıkhî mezhepler arası görüş farklılıklarını ifade eden, müçtehit âlimlerin içtihatlarındaki farklılıklar için kullanılan ihtilaf sözü de bu türden kabul edilir. Çünkü bu tür ihtilaflar bir delile dayanan, bilimsel bilginin gelişimine katkı sağlayıcı özellik taşırlar. Netice itibarıyla dinî ve aklî bilgiye aykırı olmayan, toplumu bölücü, parçalayıcı, ötekileştirici nitelik taşımayan, bilime katkı sağlayan, dinî hayatı kolaylaştıran ve çıkış yolları gösterici özelliği olan ihtilafın sakıncasından söz edilemez. Dinî açıdan sakıncalı görülen, uzak durulması istenilen; toplumsal açıdan ise tehlike oluşturan ihtilaf, bir tür tefrika anlamına gelen ve bu yüzden kınanan, gruplaşmayı, bölünmeyi, parçalanmayı,

birbirine kin tutmayı, buğzetmeyi, sırt çevirmeyi, ilişki kesmeyi, ayrılık ve aykırılığı körükleyen ihtilaftır.

Şu kadar var ki, Kur'an ve Sünnet'te herhangi bir kayıt, niteleme ve belirleme olmaksızın mutlak olarak kullanılan ihtilaf kelimesi daima olumsuz bir anlam ifade etmektedir. Bu anlamda kullanılan ihtilafın peşinden gelen ayetlerde sürekli olarak tefrika ve ihtilaftan kaçınılması emredilmiştir. İnsanların başlangıçta bir tek ümmet olduğu, ümmetin ise vahdeti ifade ettiği, yani tüm insan cinsinin birlik ve beraberlik içinde yaşadıkları, fakat zaman içinde ihtilafların baş gösterdiği, bunun üzerine toplumun birliğinin ve düzeninin bozulmaması için peygamberler ve kitaplar gönderildiği Kur'an'da beyan edilir: *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren kitabı indirdi. Ancak kendilerine apaçık gerçekler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden, o kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler de onun kendilerine verildiği kimseler oldu. Sonra Allah onların üzerinde ayrılığa düştükleri gerçeği, kendi izniyle müminlerin bulmasını sağladı. Allah dilediğini doğru yola iletir."*[1]

Peygamberler apaçık ayetler ve hükümlerle geldiği halde aralarındaki ihtilafları sona erdirmeyip sürdürenler kınanır. *"Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarında hak tanımazlık yüzünden ihtilafa dü*ştüler. Allah'ın ayetlerini inkâr *edenler bilmelidir ki Allah hesabı çok çabuk görendir."*[2] *"Onlara din konusunda açıklamalar yaptık. Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra sadece birbirine karşı hak tanımazlık yüzünden aralarında görüş ayrılığına düştüler. Kuşkusuz Rabbin kıyamet gününde aralarında ihtilafa düştükleri konularda hükmünü verecektir."*[3]

İhtilafa düşülen konular hakkında son hükmü ahirette verecek olan Allah'tır. Bu sonuç Kur'an'ın birçok ayetinde tekrar-

1 Bakara Suresi, 2/213.

2 Âl-i İmrân Suresi, 3/19.

3 Câsiye Suresi, 45/17.

lanır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslam toplumunun yapısını sarsıcı, onları bölüp parçalara ayırıcı mahiyetteki ihtilaflar tefrika sınıfından sayılır ve Müslümanların gücünü ve kudretini zaafa uğrattığı için de haramdır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz."*[4]

b. Tefrika ve Zararları

Tefrika, yani fırkalara, gruplaşmalara, parçalara ayrılmak İslam nazarında daima kötü, olumsuz, tehlikeli, uzak durulması gereken bir davranış tarzı olarak görülmüş ve fırkalara ayrılmak anlamındaki bu kelimeye hiçbir müspet anlam yüklenilmemiştir. Bilakis Müslümanlar tefrikadan şiddetle sakındırılmış, uzak durulması istenilmiş ve tefrikanın sonunun azap olduğu tüm açıklığıyla beyan buyurulmuştur. Kur'an-ı Kerim, apaçık deliller karşısında ayrılığa düşmeyi azap sebebi saymıştır: *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır."*[5]

Allah ve resulüne itaat, Müslümanların birbirine düşmemesi, güçlü oluşun ve başarının sırrıdır. Bunun için sıkıntılara göğüs gerip direnmek, sabretmek tavsiye edilir.[6] Ümmet bütünlüğünü koruma hedeflenerek peygamberler arasında ayrımcılık yapmayı Kur'an yasaklar: *"Biz Allah'a ve bize indirilene; keza İbrahim, İsmail, İshak, Yâkûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur' deyin."*[7]

Kur'an, dinlerini bölüp gruplara ayrılanları, yani Yahudi ve Hıristiyanları kınar ve böylece İslam toplumunu bu tür davranışlardan sakındırma hedeflenir: *"Dinlerini bölüp gruplara ayrılan-*

---

4 Âl-i İmrân Suresi, 3/103.

5 Âl-i İmrân Suresi, 3/105.

6 Enfâl Suresi, 8/46.

7 Bakara Suresi, 2/136 ve Âl-i İmrân Suresi, 3/84.

lar var ya, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir."[8]

Bu ayetlerin her birinde anlatılanlar tefrika olarak adlandırılmıştır. Her tefrika çekişmeyi, kavgayı, hatta savaşı beraberinde getirmiş ve toplumların birlik ve beraberliğini, güç ve kudretini zaafa uğratmış, hatta neticede yok oluşlarının önde gelen sebeplerinden biri olmuştur. Kur'an'ın birçok ayeti geçmiş kavimlerin tefrika sebebiyle uğradıkları musibetleri bize haber verir ve bunlardan ibret almamızı ister. Bütün bunlara rağmen ne hazin bir gerçektir ki, Müslümanlar arasında tefrika Resul-i Ekrem Efendimizin vefatından sonra çok erken dönemlerde başlamış ve tarihimiz boyunca da çok büyük acıların yaşanmasının önde gelen sebeplerinden biri olmuştur. Günümüzde de İslam coğrafyasının her yerinde tefrikanın ve anlamsız ihtilafların sürüp gittiğini ve ne büyük felaketlere sebep olduğunu görüp durmaktayız. Oysa daha geçen yüzyılda ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, kendi iç bünyesindeki bölünüp parçalanmalar sebebiyle birlik ve beraberliğini kaybeden, gücünü ve kudretini yitiren İslam coğrafyasının her bölgesi ve ülkesinin düşmanlarınca istilaya uğradığı gerçeği hepimizin hafızasında canlılığını korumaktadır. Mehmed Akif Ersoy'un şu beyitleri tefrikanın ne büyük bir musibet oluşunu ifade eder:

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.

En büyük düşmanıdır rûh-i Nebî tefrikanın
Adı batsın onu İslam'a sokan kaltabanın!

c. Tefrika ve İhtilaflardan Korunma ve Kurtulma Yolu Olarak Tevhid, Onun Sağlayacağı Vahdet ve Bunun Önemi

Tefrikayı ve netice itibarıyla tefrikayla aynı sonuçları doğuran ihtilafları önlemenin yol ve yöntemlerini eksiksiz ve kusursuz bir şekilde, apaçık ve ayan beyan bize öğütleyen Cenab-ı Hak, "tevhid" akidesi üzere sabitkadem olup "vahdet"i sağlama-

8 En'âm Suresi, 6/159.

mızı ve bu sayede kurtuluşa ermemizi talim buyurmuştur. Tevhid, lügatte birlemek, bir şeyin tekliğine hükmetmek anlamına gelir. İtikat yani akait terimi olarak ise, Allah Teâlâ'yı zatında, sıfatlarında, fiillerinde ve mabut oluşunda bir ve tek kabul edip, eşi, benzeri ve dengi başka bir varlığın bulunmadığına inanmak demektir. Seyyid Şerif Cürcânî, "Tevhid üç şeyi kapsar, rab oluşu itibarıyla Allah'ı tanımak, tekliği itibarıyla birliğini ikrar etmek, bütün eş ve benzerlerden onu tenzih eylemek" der.[9] Tevhid inancı, İslam dininin aslını, esasını ve temelini teşkil eder. Tevhid, Kur'an'ın özüdür, ruhudur; ayetlerinin büyük bir ekseriyeti baştan sona tevhid akidesinden söz eder. İhlas suresi muhtevası sebebiyle "tevhid suresi" diye de adlandırılır: ***"De ki: O Allah'tır, bir tektir. Allah sameddir, yani kendisi her şeyden müstağni ve her şey kendisine muhtaçtır. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."***[10]

Tevhid, İslam dininin temel özelliğidir. Bu özelliğiyle hem tahrife uğramış dinlerden, hem putperestlikten, hem de her türlü şirkten ayrılır: ***"Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse ahirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün."***[11]

Tevhid dininin karşısında yer alan her inanç sistemi şirki temsil eder. Bütün peygamberlerin gönderiliş gayesi yeryüzünde tevhid inancını tebliğ edip hâkim kılmak ve buna bağlı olarak ümmetin vahdetini temindir. ***"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım, Rahmandan başka tapılacak ilahlar belirlemiş miyiz?"***[12], ***"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilah yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım."***[13]

Kur'an, çeşitli peygamberlerin kendi kavimlerini tevhide davetini bize haber verir ve bu örnekler sayesinde bütün pey-

---

9 Seyyid Şerif Cürcânî, et-Ta'rîfât, Mısır, ts. s. 73.

10 İhlas Suresi, 112/1-4.

11 Zümer Suresi, 39/45.

12 Zuhruf Suresi, 43/45.

13 Enbiyâ Suresi, 21/25.

gamberlerin en önemli görevinin bu olduğunu öğrenmiş oluruz: *"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."*[14], "Âd *kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. O dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?"*[15]

Tevhid akidesi denilince, anlamamız ve gönülden inanmamız gereken gerçek, Yüce Allah'ı birlemek, zatında ve sıfatlarında O'na başka hiçbir şeyi eş, denk ve ortak tutmamaktır. Gerçek tevhid, kurtuluşun sebebi, ahiret saadetinin aslı ve esasıdır: *"Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."*[16]

Tevhid inancı, birinci derecede, Müslüman bilincin zihnî bölünmüşlüğünü önler, onu ikilemden kurtarır; tek hak din olarak İslam'ı, ibadet edilecek yegâne mabut olarak Allah'ı bilip tanıyıp kabul etmesini, O'nun dışında tüm ilah edinilenleri reddetmesini sağlar. Bu sayede inancında, iç âleminde, düşünce dünyasında, hayat tarzında sağlıklı ve dengeli bireyler ve böyle bireylerin oluşturduğu sağlıklı, dengeli, düzenli toplumlar meydana gelir. Neticede toplum hayatının her alanında tevhide dayalı bir yapılanma oluşur. Tevhid toplumunda bireylerin ırkı, dili, cinsiyeti, bölgesi, rengi, makul ihtilafa dayalı düşünce ve görüş farklılıkları, onların vahdetine/birlikteliğine zarar vermez. Nitekim İslam tarihinde sadece düşünce ve görüş farklılıklarından dolayı büyük çapta çatışma ve savaşların yaşanmadığı gerçeği bunun canlı şahididir. Müslüman toplumlar ve milletler arasında cereyan eden ve tarihin kaydettiği birtakım çatışma ve savaşların siyasi ihtiraslar yüzünden ortaya çıktığı, fakat bazı kere mezhep farklılıklarının bunlara alet edildiği hakikatiyle karşılaştığımızı da belirtmek zorundayız.

---

14 A'râf Suresi 7/59.

15 A'râf Suresi, 7/65.

16 Âl-i İmrân Suresi, 3/18.

Tevhid inancının gereğinin neler olduğu Kur'an'ın birçok ayetinde zikredilir. Bu ayetlerin toplamından elde edilen muhassalanın özü sırât-ı müstakîm, dosdoğru yol, Allah Teâlâ'nın gösterdiği istikamettir. İşte bu yüzden, kıldığımız bütün namazların her rekâtında okuduğumuz Fatiha suresinde "Bizi dosdoğru yola ilet" duasını tekrar ederiz. Dosdoğru yol olarak tarif edebildiğimiz sırât-ı müstakîmin Kur'an'daki açılımı üç ana tema etrafında yoğunlaşır: Allah'ın zatında tevhid, sıfatında tevhid ve fiilinde tevhid. Kur'an'ı okurken bu dikkat ve itina üzere okumak ve hayatımızı buna göre şekillendirmek en önemli görevimizdir. Çünkü Tevhid inancının pratik hayata yansıması ve tezahürü, Allah'ın iradesinin ve hükmünün yeryüzünde görünür kılınması demektir ki, bütün insanlığın buna ne kadar muhtaç olduğu izahtan varestedir.

Tevhid ehli olanlara Kur'an ve Sünnet'ten derleyebildiğimiz bazı müjdeleri de iletmek isterim. Tevhid akidesine sahip olan kimseye muvahhid, böyle kişilerden oluşan topluluğa da ehl-i tevhîd adı verilir. Tevhid ehli olanların cennet ehli olacakları, günahkâr da olsalar ebedî olarak cehennemde kalmayacakları nasslarla sabittir. Tevhid inancı insanın kalbine huzur, gönlüne genişlik ve ferah verir; dünya ve ahiret kederlerinden, sıkıntılarından kurtulma ümidi aşılar. Kişiyi riyadan, gösterişten, şüpheden, kalbin hile ve desiselerinden korur. Ehl-i tevhid olanlar, bütün peygamberlerin şefaatine nail olurlar; kendileri de Cenab-ı Hakk'ın izni ile kıyamet gününde yakınlarına şefaat etme imkânına kavuşurlar. Ehl-i tevhid, dünya ve ahirette hidayet üzere, kemal ehli ve tam bir emniyet içinde olmanın huzurunu tadar; Allah'ın hoşnutluğuna nail olur, davranışları ve sözleri kabul görür, örnek alınır; helallere riayet eder, haramlardan sakınırlar; bu sayede Allah Teâlâ onları kötülüklerden, şerlerden korur. Böyle muvahhid fertlerden oluşan bir topluluk Allah'ın korumasına nail olur.

Mehmed Akif'in şu beytiyle sözlerimi bitirmek isterim:

Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyamet o zamandır.

"Biz ney gibiyiz. Bizdeki ses, Sendendir. Biz dağ gibiyiz, bizdeki yankı Sendendir. Ey bizim cânımıza cân olan Rabbim! Biz kim oluyoruz da, Sana karşı, 'biziz' diye ortaya çıkalım. Allah'ım, bizim varlığımız aslında yoktan, 'gerçek varlık' ise Senden ibarettir."

Mevlana Celaleddin-i Rûmi

İnançta Tevhîd, Toplumda Vahdet

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanlığı
Başkan Yardımcısı

Tevhîd, İslam'ın inanç esaslarının özünü teşkil eder. "Âmentü" olarak ifade edilen altı inanç esası önce ülûhiyet, nübüvvet ve âhiret olmak üzere üçe, ardından teke indirilebilir. O da tevhîddir.

Tevhîd, Allah'ın varlığına, birliğine, ehadiyyet ve vahdâniyyetine inanmak, bu âlemde O'nu 'Bir' görüp algılamaya çalışmak, kendimize ve nefsimize güvenmekten kurtulmaktır. Tevhîd, bir inanç ve düşünce sistemi olmanın ötesinde bir hayat tarzı ve yaşama biçimidir.

Yaratan, insanı hanîf/tevhîd fıtratı ile yaratmış ve "(Resûlüm!) ***Sen yüzünü hanîf olarak dîne, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir.***"[1] buyurmuştur. Tevhîdi ilim olarak emrettiği gibi[2] adâlet ve şehâdet ile kullarının tevhîde ermesini murâd ettiğini bildirmiştir.[3]

İrfânî Tevhîd

İrfânî tevhîd ise Allah'ı 'Bir' bilmekle başlayan, tanımak ve anlamakla yükselen, 'Bir' için amel ve ibadetle yücelen, mu-

1 Rûm Suresi, 30/30.

2 Muhammed Suresi, 47/19.

3 Bkz. Âl-i İmrân Suresi, 3/18.

habbet ve aşkla zirveye ulaşan bir disiplindir. Bilmek zihnî, anlamak aklî, tanımak kalbî, yaşamak ise hem kalbî hem bedenî bir eylemdir. İrfânî telakkîde "Birlik" sadece zihnî ve aklî faaliyetten ibaret değildir. Aksine zihnî ve aklî faaliyete, kalbî ve bedenî aksiyon da eklenmiştir.

İrfân geleneğinde tevhîd bir kalb eylemi olarak görüldüğünden kalbi tevhide hazırlamak için dağınık ilgi ve düşüncelerin 'Bir'e indirilmesi öngörülür. Çünkü himmet ve kaygının dağınıklığı 'Bir'in önünde engeldir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *"Kaygılarını teke indirenin diğer kaygılarına Allah Teâlâ'nın kefil olacağına"*[4] dair hadisi "birlik" düşüncesine zemin hazırlamaktadır. Bu hadiste dağınık dünya ilgilerini tek ahiret kaygısına indirgeme vurgusu vardır. Çünkü kaygı ve düşünceleri 'Bir'e indirmek; daima 'Bir'i görmek, 'Bir'i mülahaza etmek ve 'Bir' ile cem' olmak demektir.

Kulun, Rabbi ile arasına giren en önemli iki engel vardır: Dünya ve hevâ. Dünyayı öne çıkaran ve kulluğa engel hâle getiren de yine nefsin hevâsıdır.[5] Bu yüzden tevhid yolunda ilerlemek için atılacak adımlar vardır.

I- İrfânî Tevhîdin Şartları ya da Merhaleleri

İrfân geleneğinde tevhîd hem sebep, hem sonuçtur. İnsanı tevhîde hazırlayan da, tevhîdi yaşatan da yine tevhîddir. Tevhîd'e tevhîd ile hazırlanmak esastır.

1- Tevhîd-i Kusûd/Hedefi Birleme

Tevhîd-i kusûd, nefsin dünya arzu ve emelleriyle dikkat ve irade dağınıklığını kontrol edebilmek için hedef, maksat ve

4 İbn Mace, Mukaddime, 23.

5 Casiye Suresi, 45/23.

talepleri bire indirmeye çalışmak anlamınadır. Nefsin dünyaya ait yönelişleri sınırsızdır. Bunları teke indirip ahiret kaygısı ve Allah rızasına dönüştürmek, atılması gereken ilk adımdır. Niyetlerin tashihi ile kalpteki sahte tanrıların tasfiyesi, ancak bu sayede mümkündür. Nitekim bazı irfân mekteplerinde tevhîd zikri esnasında tekrarlanması tavsiye edilen ***"İlâhî ente maksûdi ve rızâke matlûbî* /** Allah'ım Sen benim maksûdum, rızân da matlûbumdur" duası bu merhaleyi ifade etmektedir.

2- Kesretten Vahdete/Çokluktan 'Bir'e İlerleme

Hedefini bire indiren, ahireti ve Allah'ın rızasını merkeze alan kul, kesret/çokluk âleminde vahdete doğru kanat açmış demektir. Çünkü kulluğunda Hakk'tan başkasını kastetmeyen; gönlü, ruhu ve bedeniyle sadece O'na yönelen kimse, yüksek manevî derecelere ulaşır. Kulluk ve ibadetini huzûr-i kalb denilen duygu yoğunluğuyla ifa etmeye başlar. Neticede fiilini nefsine değil, Hakk'a izafe ederek amel ve davranışında ihlâsa erer. Kudsî hadisteki, "***Kulum bana nafilelerle yaklaşır. Ta ki ben onu severim. Ben onu sevince de onun görmesi, işitmesi, yürümesi, tutması ben olurum. Kul, benimle görür, benimle işitir, benimle yürür, benimle tutar.***"[6] sırrı zahir olur. Böylece kul, bütün fiillerin Hakk'ın fiilleri olduğunu idrak etmeye başlar.

Aslında gören göz, düşünen akıl, seven kalp hep O'ndandır. İnsanın kendine ait neyi var ki? Nitekim Hz. Mevlana şöyle der: "Sen şu görünen bedenden ibaret değilsin. Sen ruhanî bir gözsün, bir görüşsün. Eğer sen, sende bulunan canı görebilsen, bedenden de, cisimden de kurtulursun."[7]

---

6 Buhâri, Rikak, 38.

7 *Mesnevî*, VI, b. 811.

Kesrette vahdeti algılayanlar, kendilerine ait varlıktan soyutlanarak her şeyin O'ndan geldiği idrakine teslim olur. Nitekim şairane ifadesiyle,

Alan sensin, veren sensin, kılan sen
Ne verdinse odur, dahi nemiz var

gerçeğini kavramaya başlar. Kesret içinde vahdet bilincine erende sevgi ve tercihler, şahsî ve nefsanî olmaktan çıkıp O'na ait olur. Çünkü 'Bir'in sevgisinde fani olan, kendini aradan çıkardığından kendisine ait bir tercih taşımaz. Nitekim denilmiştir:

Sen çıkınca aradan / Kalır seni yaradan

Yâr/Allah ile olan gönül, gerçeğin farkındadır. Ama ağyar/yabancılar ile olan, mâsivâ ile kirlenen gönül ise istilaya uğramış gibidir. İstilaya uğrayan gönül kararır. Kararan gönlün aşkla temizlenmesi hâlinde kul Allah'ı kalp ile idrak etmeye, birliği yaşamaya başlar. Allah adamı hem âlemde, hem kendi varlığında Hakk'ı arayandır. Ancak insan dış âleme yönelmeden kendi iç âleminde Hakk'ı bulabilir. Çünkü Allah insanla beraberdir. Nitekim Allah, kuluna şah damarından daha yakın olduğunu belirtmektedir.[8] İnsan O'nu ağyarda değil, kendi içinde aramalıdır. İnsan gönlünün derinliklerine dalarak kendine bakmayı bilmeli, ilahî olana; muhabbet ve marifete ait bulunana yönelmelidir. Allah içte de dışta da insanlara kudret eserlerini göstereceğini şöyle ifade buyurur: "***Biz onlara âfâk ve enfüste âyetlerimizi göstereceğiz***."[9]

Hedef ve gayesi Allah olan, kesretten vahdete ulaşıp tevhîd bilincine erince sevgi ve tercihler, şahsî ve nefsanî olmaktan çıkıp O'na ait olur. Çünkü 'Bir'in sevgisinde fâni olan gönül dünyasındaki sorunları hallederek kendisine ait bir tercih taşı-

8 Kâf Suresi, 45/16.

9 Fussilet Suresi, 41/53.

maz. Bu ise insanın inanç ve ibadette olduğu kadar, hayatın her safhasında 'Bir'i görmesi, 'Bir'i hissetmesi ve 'Bir' ile yaşadığının farkına varmasıyla gerçekleşebilecek bir olaydır.

Tevhîd, ubûdiyyet ve kullukta 'Bir' olana yönelip O'nun dışındakileri kalp, zihin ve düşünce dünyamızdan uzaklaştırmak, beşeriyet sıfatlarından sıyrılıp benlikten soyutlanmak ve sadece O'nun varlığını idrak etmektir. Ariflerimizden Ruveym b. Ahmed Bağdâdî, "Tevhîd, beşeriyet eserlerinin yok olması, yalnızca ülûhiyetin ortaya çıkmasıdır" derken bunu kastetmektedir.[10]

İrfan çevrelerinde tevhîdin bir beşerî, bir de ilahî olanından bahsedilir. Beşerî tevhîd, cezâ korkusuyla gerçekleşen tevhîddir. İlahî tevhîd ise tâzim duygusuyla yapılandır. Çünkü yaptığı işe karşılık beklemek ve yaptığına değer vermek, insan olmanın gereğidir. İnsan bu zaaflarından kurtulmadıkça ilahî tevhîde ulaşamaz. İlahî tevhîdde tâzim vardır, sevgiyle harmanlanmış bir saygı vardır. Şüphesiz sevgi ve saygıdan doğan bir tevhîdle cezâdan korkarak oluşan tevhîd bir değildir. Vâkıa Allah'ın azabından korkmak da onurlu bir davranıştır. Ama sevgiye dayalı tazim, daha yüksek bir duygudur.

3- Fâil-i Mutlak'ı İdrâk

Kesrette vahdeti bulan fâil-i mutlak'ı idrak eder. Buna ermek için de kulun yaptıklarını kendine izafe ederek "ben, ben" diyen nefsin ahlâkını değiştirmesi gerekir. Çünkü gerçek manada ben demeğe layık olan, azamet ve kibriyâ sâhibi Allah Teâlâ hazretleridir. Nitekim Allah Teâlâ, Bedir zaferinden sonra Habîb-i edîbi ve onun mümtaz arkadaşları sahabe-i kirâmı zafer sarhoşluğuna kapılmamaları için uyarmakta ve şöyle buyurmaktadır: "*Öldürdüğünüz zaman siz öldürmediniz, Allah öldür-*

10 *el-Luma'/İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1996, s. 30.

dü. Attığın zaman da sen atmadın, atan Allah'tı. Ve bu müminler için bir imtihândı."[11]

Biz tarihî bir gerçek olarak biliyoruz ki Bedir savaşında İslam ordusu, üç yüzden fazla askeriyle dokuz yüzü aşkın müşrik ordusunu tepelemiş ve reislerini katletmişti. Müşrikler bozguna uğramış, Müslümanlar zafer kazanmıştı. Ama Allah Teâlâ fâil-i mutlak olarak bu işi kendine izafe etmektedir.

Tevhîd inancı gereği fâil-i mutlak olarak 'Bir'i görebilmek inâyet-i ilâhiyye işidir. Allah gösterirse insan o gerçeği görmeye güç yetirebilir, değilse acze düşer. 'Bir'i görmek için şaşılıktan kurtulmak lazımdır. Şaşı çırağın hikâyesi bunu çok güzel anlatır. Rivayete göre bir usta, gözü şaşı olduğu için biri iki gören çırağından raftaki şişeyi getirmesini ister. Çırak raftan şişeyi almak üzere gider, ancak rafta iki şişe vardır. Ustasına seslenir: "Ustam rafta iki şişe var, hangisini getireyim?" Usta, "Rafta bir şişe var, onu getir" derse de çırak iki şişe olduğu düşüncesinde ısrar edince usta, "O zaman birini kır, diğerini getir" der. Fakat şişenin biri kırılınca öbürü de kaybolur. Çünkü çırağın gözü şaşıdır ve biri iki görmektedir. Şişe kırılınca gerçeğin farkına varır çırak. Tevhîd de böyledir. Âleme şaşı bakanlar hep iki ya da daha çok kesret görürler. Ama ikinci şişeyi kıranlar gerçek tevhîdin farkına varırlar.

İrfânî tevhîd, fânî olandan geçmek, Bâkî ile olmak ve dirilmektir. Tevhîd, ilâhî sevgi aşkı tetikler, aşk da ibadet ve hizmet heyecanını ateşler; böylece insan hayatı, sevgi ve heyecan ile anlam kazanır.

---

11 Enfâl Suresi, 8/17.

II- İrfânî Tevhîdin Tezahürleri ya da Sonuçları

1- Ferdî Hayattaki Tezahürleri

İrfânî tevhîdin ilk tezahürü, tevhîd-i şühûd ile varlık âlemindeki her şeyi Hakk'ın kudret eseri olarak görmektir. İnsanın kendine ait bir varlığı olmadığını görmesi, tevhîdde önemli bir merhaledir. Çünkü insan bu anlayışa erdiği zaman "ben, ben" demekten kurtulacak ve benim sandığı her şeyin kendisinin olmadığını, hatta kendisinin de kendisi olmadığını kavrayacaktır. Hz. Mevlana bu gerçeği ***Mesnevî***'sinde ne güzel belirtmektedir:

"Biz ney gibiyiz. Bizdeki ses, Sendendir. Biz dağ gibiyiz, bizdeki yankı Sendendir. Ey bizim cânımıza cân olan Rabbim! Biz kim oluyoruz da, Sana karşı, "biziz" diye ortaya çıkalım. Allah'ım, bizim varlığımız aslında yoktan, 'gerçek varlık' ise Senden ibarettir. Görünüşte biz bayrakların üstündeki arslanlarız. O arslanların zaman zaman oynayışı rüzgârın tesiri iledir. Arslanların oynayışı görünür de onları oynatan rüzgâr görünmez. İşte o görünmeyen var ya, O eksik olmasın, hiçbir zaman bizden uzak kalmasın. Allah'ım, bizi hareket ettiren güç de, bizim var oluşumuz da, Senin ihsânındır. Varlığımızın hepsi Senin eserindir."[12]

'Bir'i görüp kendini görmemek, tevâzû libasına bürünmektir. Bu bir bakıma hiçliğe ermek, kendi fâni varlığını yok saymak, Hakk ile kâim olduğunu kavramaktır. Bu idrâk ile aşk eteğine yapışan şairane ifadesiyle şöyle der:

Kendime yokluktan özge bir iyi kâr bulamadım
Benden ednâ halk içinde kimse zinhâr bulamadım

---

12 ***Mesnevî***, I, b. 600-606.

Şöyle fehmettim ki varlıktır beni yoldan koyan
Dâmen-i aşka yapıştım dilde ağyâr bulamadım[13]

Sadece 'Bir'i görenin sevgi ve tercihleri, şahsî ve nefsanî olmaktan çıkıp O'na ait olur. Çünkü 'Bir'in sevgisinde fâni olan, kendisine ait bir tercih taşımaz. Mevlana bu konuyu şöyle anlatır:

Her şey sevgiliden ibarettir, âşık ise perde
Diri olan sadece sevgilidir, âşık ölüdür yerde.[14]

İrfânî tevhidde şühûda eren, Allah ile ilişkilerinde ihsan kıvamını yakalar. İhsan kıvamının müşahede ve murakabe olmak üzere iki anlamı vardır. Nitekim Cibril hadisindeki ihsan tarifinde yer alan ***Allah'ı görüyormuşçasına kulluk*** müşahede anlamını, ***her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor*** ibaresi ise murakabe manasını ifade etmektedir.[15]

Müşahede anlamındaki tevhîdde kul, kendine ve kabiliyetlerine herhangi bir şey izafe etmeden her şeyi Allah ile kaim görür. Eşyâya bakarken onları sevk ve idare eden kudreti müşahede eder ve kendisinin de O'nunla kaim olduğunu idrak eder. İradesini de, idaresini de O'na bırakır. Böylece tevhîd hakikati, kulu büsbütün isti'lâ etmiş olur. Sonuçta kul her şeyin Allah ile kaim olduğunu görür. Nereye baksa O'nun varlık ve birliğini gösteren deliller müşahede eder. Allah'ın varlığına ve birliğine delil aramaz.

Murakabe kavramında ise kulun sürekli olarak Allah tarafından gözetlenip kontrol edildiğini düşünmesi ve bu düşüncenin ibadet ve davranışlarına yansıyarak kullukta "ben"i devreden çıkarması söz konusudur. Nitekim ilk devir arifle-

---

13 Ahmed Kuddûsî, ***Dîvân***, İstanbul 1291, s. 113.

14 ***Mesnevî***, I, b. 30.

15 Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 1.

rinden Ebû Bekir Şiblî adamın birine, "Tevhîdinin neden sahîh olmadığını biliyor musun?" diye sormuştu. Adamcağız, "Hayır" diye cevap verince Şiblî, "Çünkü sen, benliği atmadan O'nu talep etmeye çalışıyorsun. Bu mümkün değildir." demişti.

Tevhide erenler, eşyâ ve diğer varlıklara bakışlarında daima bir olan Allah'ın kudret eserlerini görür ve eşyânın tesbihini duyar. Çünkü, "***Yeryüzünde Allah'ı hamdiyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.***"[16] buyrulur. Tevhîde erenler kâinatın zikrine senkronize olarak âlemin tesbihatını duyacak hâle gelir. Gönül dünyalarında huzur ve iç barışı gerçekleştirmiş olarak iç çatışmalardan kurtuluşa erer.

2- Toplum Hayatındaki Tezahürleri

İnançta tevhide eren, iç dünyasında barışı gerçekleştirdiğinden insanlarla ilişkilerinde benlikten bizliğe yükselir, kardeşlik duyguları pekişir. Toplumda îsâr duygusu yükselerek toplumsal vahdet tamamlanır. Hatta bu manada bir tevhidde, Hakk'ın Rahman isminin herkesi kuşatan merhameti öne çıkar ve kul, âlemdeki varlıkları Hakk'ın kudret eseri olarak görmeye başlar. Yûnus gibi şöyle der:

Elif okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü
Yaradılanı severiz
Yaradandan ötürü

İrfân geleneğinde tevhide en büyük engel, insandaki benlik duygusudur. Ariflerin "iskâtü'l-yâât" deyimleriyle mülkiyet ifade eden "benim, bana ait" gibi lafızların ortadan kaldırılması söz konusudur. İnsan benlikten bizliğe yükseldiğinde paylaşımcı olur. Bu yüzden Allah Teâlâ bize tevhidin bu temel ilkesini

16 Bkz. İsra Suresi, 17/44.

günde kırk defa okuduğumuz Fâtiha suresinde yalnız, tek başımıza olduğumuzda bile "biz" dedirterek öğretiyor. "***Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz.***" Ben yalnız değilim kardeşlerimle huzurundayım, meleklerle divanındayım. Bana şeytan gibi, benliği tattırma. Ben, ben dedirtme diyoruz âdeta.

Kur'an'ın beyanına göre tevhîdî bir imanla buluşan erkek ve kadın müminler birbirlerinin dostu/velisidir. İyiliği emreder, kötülükten alıkorlar; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Resûlü'ne itaat ederler, Allah'ın rahmetine erişirler.[17]

Tevhidin sağladığı içtimai vahdet, kaynaşma ve dayanışmayı gerekli kılmaktadır. Hatta insanların Allah yolundaki dayanışması yine Kur'anî ifadesiyle "***bünyânün mersûs/birbirine kurşun dökülerek kenetlenmiş yapı***"[18] gibidir.

Hz. Peygamberin tevhide bağlı Müslümanların toplumdaki ilişkilerini anlattığı hadis-i şerif çok câlib-i dikkattir. *"Müminler birbirini sevmek, birbirine acımak ve birbirini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve hastalığa düçar olur."*[19]

Mevlana tevhidle elde edilen bizlik bilincini toplumda herkesin, kimseyi hor hakir görmeden birlikle işe yarar hâle geleceğini, eşitliğin sağlanacağını üzüm şırası metaforuyla şöyle anlatıyor: "Tek başına olduğunda koruk olan üzüm, insanın ağzını burkar. Ama kesret içinde vahdete erip diğerleriyle bir olduğunda içtimai birlik ve beraberlik o koruk tadındaki üzümleri eritip toplumsal bir lezzet kıvamı oluşturur."[20] Tek başına bir anlam ifade etmeyecek pek çok insan, toplum hayatında değerli

---

17 Tevbe Suresi, 9/71.

18 Saff Suresi, 61/4.

19 Buhârî, Edeb, 27, Müslim, Birr, 66.

20 Bkz. ***Mesnevî***, II, b. 3699-3715.

hâle gelerek bir boşluk doldurur, ayrı tat ve kokusu ile birliğin içinde yerini alır.

Yazımızı Allah'ın bütün insanlara hitaben buyurduğu ve toplumda bütün gruplarla birlikte yaşamadaki vahdeti eşitlik ilkesine dayandırdığı âyetle bitirelim: "***Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizin değerini bilesiniz diye halklara, millet ve kabilelere ayırdık. En değerliniz Allah'a karşı en takva ehli olanınızdır***."[21]

21 Hucurât Suresi, 49/13.

Bugün İslam dünyası, Cahiliye dönemindeki kabileci-ırkçı asabiyetin yanında, ideoloji, mezhep vb. ayrıştırıcı asabiyetlerin ürettiği parçalanmaların, savaşların derin acılarını yaşamaktadır. Elem duyarak izliyoruz ki, çağımızın bazı Müslüman toplumlarında Kur'an'ın ve Peygamberin gönüllere yerleştirdiği kardeşlik (uhuvvet) ve dostluk (velâ) duygularının ürettiği "biz" bilincinin yerini, -Cahiliyedeki duruma benzer şekilde- topluluk egoizminin mahsulü olan çatışmacı "biz"cilik"ler almış bulunmaktadır.

‘Ben’likten ‘Biz’e

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Başlığımızdaki ‘***ben’lik*** kavramını “kibir ve gurur, kendini üstün görme, ***narsizm*** diye bilinen bir tür ruh hâli” olarak anlamak mümkündür. Bu ruh hâlinin “her işte kendini merkeze alma, kendi çıkarını önceleme, her şeyi kendi çıkarına göre değerlendirme” şeklinde eyleme yansımasına da ‘***ben’cilik*** denilmektedir. Bu iptidai bireysel ‘ben’lik ya da ‘ben’ciliğin yanında bir de kabileci, kavmiyetçi, ırkçı ve ideoloji hâlini almış şekliyle mezhepçi, cemaatçi, ***bizcilik***’ler[1] bulunmaktadır. Aslında bunlar da bireysel ‘***ben’lik/‘benci’liğin*** aşamalarından başka bir şey değildir. Tarih boyunca dünyayı yangın yerine çeviren asıl suçlu, en temelde hep bu ‘***ben’cilikler*** ve ‘***biz’cilikler*** olmuştur, olmaya da devam ediyor.

İnsan Doğasının ‘Ben’ci Yapısı

XVII. yüzyıl İngiliz filozofu Hobbes’un “İnsan insanın kurdudur” cümlesinin, herkesin dilinde bir özdeyiş hâline geldiğini biliriz. Bazı Müslüman ilim ve fikir adamları da -bu kadar ileri derecede olmamakla birlikte- insanın iptidai tabiatı hak-

1 İnceleyebildiğim kaynaklar içinde bu kelimeyi “(***el-enâniyye ve’n-***)***nahniyye***” (‘ben’cilik ve ‘biz’cilik) şeklinde ilk defa bir IX/XV. yüzyıl âlimi olan Nizâmeddîn en-Nîsâbûrî’nin kullandığını gördüm (bk. ***Ğarâibu’l-Kur’ân*** (nşr. Zekeriyyâ Umeyrât), Beyrut 1416, s. 674).

kında kötümser görüşler ortaya koymuşlardır. Mesela Gazzâlî, İhyâu ***ulûmi'd-dîn***'in -insandaki mevki, itibar ve hâkim olma tutkusunu olağanüstü bir başarıyla incelediği- "Hubbu'l-câh" bölümünde insanın ben-merkezliliğini anlatırken "Her insanın içinde 'Ene rabbukumu'l-a'lâ' (Ben sizin en büyük tanrınızım) diyen bir Firavun var" diyordu.[2] Daha önce İmam Mâverdî, ***Edebü'd-dünya ve'd-dîn*** adlı eserinde, huzurlu ve barışçı bir toplum ve ülke inşa etmek için gerekli olan şartlar üzerine -değerini hiçbir zaman kaybetmeyeceğine inandığım- fikirler ortaya koyarken, "çatışma ve benlik yarışı"nın, insanın doğasında köklü bir eğilim olduğunu, bu yıkıcı eğilimi kontrol edip haksızlıklara yol açmasını engellemek için "etkin bir devlet yönetimi"ne her zaman ihtiyaç bulunduğunu belirtir.[3] Endülüslü âlim **İbn** Hazm'in -her cümlesi birer vecize değerinde olan- ***el-Ahlâk ve's-siyer fî mudâvâti'n-nufûs***'taki[4] şu ifadeleri insanın yıkıcı doğası hakkında daha da kötümser bir bakışı yansıtmaktadır:

"İnsanın ömrü boyunca yaşadığı sıkıntılar çoktur; onların en büyüğü ise kendi türü olan insanlardan çektiği sıkıntılardır. İnsanın insandan çektiği acılar, onun yırtıcı hayvanlardan, zehirli yılanlardan gördüğü acılardan daha büyüktür. Çünkü bütün bu söylediklerimizden korunmak mümkündür; fakat insanlardan korunmak asla mümkün değildir."[5]

İlâhî Dinlerin Ortak Amacı: Allah'ın emrine Saygı, Allah'ın Yarattıklarına Şefkat

Bütün ilahî dinlerin aslî gayesi, insanların doğru bir inanca ulaşmalarını sağlamak ve -bu inancın da katkısıyla- insanların

---

2 İhyâ, Kahire 1332, III, 281.

3 ***Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn***, Beyrut 1978, s. 136-137.

4 Tarafımızdan tercüme edilen eseri Türkiye Diyanet Vakfı Arapça metniyle birlikte yayımlamıştır (İbn Hazm, ***Ahlâk ve Davranış Tarzları - Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi***, Ankara 2012).

5 Anılan eser, s. 112.

iptidai doğasındaki '***ben'lik-'benci'lik*** eğilimlerinin etkisini olabildiğince azaltarak, insan ilişkilerinde merhamet, sevgi, adalet, dürüstlük gibi ilke ve değerlerin hâkim olmasını sağlayacak yapıcı bir '***biz'*** bilinci oluşturmak, bu yönde bir ahlak**î** zihniyet geliştirmektir. İlk sûfi müelliflerden Ebûbekir el-Verrâk'ın şu sözleri, Müslümanların insan ilişkilerine ilahî dinlerde ortak olan ahlak penceresinden baktıklarına dair güzel bir örnektir: *"Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan (Kur'an) ile hikmete dair kırk kitap (sahîfe) okudum. Hepsinin özeti iki fazilette toplanıyordu: İlki Allah'ın emir ve yasaklarına saygı, ikincisi Allah'ın yarattıklarına şefkat."*[6]

Âlimlerimizin, İslamî öğretinin en kuşatıcı hedeflerini, "***et-ta'zîm li-emrillâh ve'ş-şefka alâ halkıllâh***" (Allah'ın buyruğuna saygı ve Allah'ın yarattıklarına şefkat) sözüyle özetlemeleri son derece dikkat çekicidir. Hatta Fahreddin er-Râzî, ***Mefâtîhu'l-Ğayb*** isimli ünlü tefsirinde sıklıkla tekrar ettiği bu ilkesel ifadeyi hadis olarak da aktarmış,[7] bu ifadedeki iki ödevin bütün dinlerin ortak buyruğu olduğunu belirtmiştir.[8] Az önce andığımız Ebûbekir el-Verrâk, Hz. Peygamberin davetindeki '***ben'lik***'ten ahlakî ve insanî '***biz***'e geçiş sürecini şöyle özetlemiştir: *"Allah, peygamberini -ona salât ve selâm olsun- insanları kendi yoluna davet etmesi için gönderdi ve (peygamberi vasıtasıyla) insanlardan kalp, dil, organlar ve huylara ilişkin ikişer görev istedi. Kalple ilgili olarak Allah'ın buyruklarına saygılı ve Allah'ın yarattıklarına şefkatli olmayı istedi; dilin görevleri olarak sürekli Allah'ı zikir halinde olmayı ve insanlara güzel sözler söylemeyi istedi; organlarla ilgili olarak Allah'a ibadet etmeyi ve insanların yüklerini hafifletmeyi istedi; huylarla ilgili olarak da Allah'ın hükmüne razı*

---

6 Ebû Bekir el-Hârizmî, ***Mufîdu'l-'Ulûm ve Mubîdu'l-Humûm***, Beyrut 1418/1997, s. 390.

7 Mesela bk. ***Mefâtîhu'l-Gayb***, Beyrut 1421/2000, XI, 45; XV, 21; XX, 148.

8 ***a.g.e.***, XXVIII, 200.

olmayı ve insanlarla iyi geçinmeyi istedi.[9] Meşhur Hanefî fakîhi Serahsî, terk edilmiş çocuğu bırakıldığı yerden alıp kurtarmanın gerekli olduğu hükmüne ulaşırken bu hükmü şu delillere dayandırır: 1. Kur'an'da "***Kim bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur***"[10] âyeti; 2. "***Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir***" hadisi;[11] 3. "***Allah'ın emrine saygı, Allah'ın yarattıklarına şefkat***" ilkesi. Çünkü "Allah'a imandan sonra amellerin en faziletlisi şefkattir."[12]

Cahiliye Kültüründe Yıkıcı *'Ben'lik ve 'Biz'lik* Zihniyeti

Cahiliye kültürünün ürünü olan mirasta dönemin bencil, kabileci ve sonuçta ayrıştırıcı-yıkıcı zihniyetini anlatan sayısız örnekler vardır. Bir Cahiliye atasözünde birini överken "kaplandan daha saldırgan" denirdi.[13] Cahiliyenin en büyük şairlerinden Züheyr'in, oymağının kahramanlarından birini öven aşağıdaki mısraları, Cahiliye erdemlerinin başında yer alan ***cesaret***'in o dönemde nasıl bir saldırgan ve zalim ruhun ürünü olduğunu göstermektedir:

"O bir aslandır, pür-silah; uzayıp sarkmış
yeleleri… Tırnakları kesilmemiş.
Cesurdur: Zulme uğrarsa zalimce karşılık verir,
çarçabuk… Aksi halde kendisi insanlara zulmeder."

---

9 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, ***Tenbîhu'l-ğâfilîn*** (nşr. Yusuf Ali Bedrî), Dımaşk - Beyrut 1421/2000, s. 522.

10 Mâide, 5/32.

11 İbn Hanbel, ***el-Musned*** (nşr. Şuayb el-Arnavût ve.dğr.), 1421/2001, XI, 529; Ebû Ya'lâ, ***el-Musned*** (nşr. H. Selim Esed), Dimaşk 1404/1984, VI, 191; VI, 238.

12 Serahsî, ***el-Mebsût***, Beyrut 1993/1414, X, 209.

13 Şihabüddin el-İbşîhî, ***el-Mustatraf***, Beyrut 1419, s.135.

Şair, aynı şiirin devamında bu şiddet ruhunu besleyen sosyal realiteyi de şöyle özetler:

"Oymağını silahıyla korumayan kişi zillete uğratılır.
Ve insanlara zulmetmeyen, zulme maruz kalır."[14]

İslam öncesinde Mekke ve çevresindeki açlık sorunu yüzünden "***i'tifâd***" denilen bir intihar geleneğinin oluştuğundan söz edilir. Yoksulluk ve ilgisizlik sebebiyle açlıktan ölmek üzere olanlar, çöle çekilip çadır kurar, kimseye görünmeden orada ölürlerdi. Anlatıldığına göre Hz. Peygamberin büyük dedesi Haşim, bu vahim sorunu çözmek için "***îlâf***" (dayanışma, kaynaşma) denilen bir çare üretmişti. Bir yoruma göre Kureyş Suresi bu insancıl çözümden bahsetmektedir.[15] Kureyş'in bu dayanışma ve paylaşma pratiğinin kapsamı ve tesiri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak şunu biliyoruz ki, bu insanî uygulama zamanla önemini kaybetmiştir. Nitekim bilhassa Kur'an'ın putperestlik inancını açıkça reddetmesi, Cahiliye bencilliği ve acımasızlığını eleştiriden geçirip her şeyi yeni baştan inşa etmek istemesi, nihayet "İslam'ın kabileler arasında yayılmaya başladığı"nın görülmesi[16] üzerine, Kureyş'in genel tutumu, özellikle yeni dinin mensuplarına karşı sosyal ve eko-

---

14 Ebû Zeyd el-Kureşî, ***Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*** (nşr. Ali M. el-Becâcî), Kahire ts., I, 174; Ebû Abdullah ez-Zevzenî, ***Şerhu Mu'allakâti's-Seb'a***, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423/2002, s. 146.

15 Bu açlık-intihar sorunu, Haşim'in çözümü, Kureyş Suresinin konuyla ilgisi, Fil ve Kureyş surelerinin bu konu bağlamında birbiriyle münasebeti hakkında bilgi için bk. İbn Hamdûn ***et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye***, Beyrut 1417h, II, 152; İbnü'l-Cevzî ***el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*** (nşr. Muhammed A. Atâ, Mustafa A. Atâ), Beyrut 1412/1992, II, 211; Suyûtî, ***ed-Durru el-Mensûr***, Beyrut ts., VIII, 636; Muhammed b. Yusuf es-Sâmî, ***Subulu'l-Hudâ***, Beyrut 1414/1993, I, 269; M. J. Kister, "On Stranger and Allies in Mecca", ***Jarusalem Studies in Arabic and Islam***, Jarusalem 1930, XIII, 149-150.

16 İbn Hişâm, ***es-Sîretu'n-Nebevîyye***, Kahire 1375/1955, I, 350; II, 3; Taberî, ***et-Târîh***, Beyrut 1387, II, 335-336.

nomik tecrite[17] kadar varan, nihayetinde onları yurtlarını terk etmek zorunda bırakan bir acımasızlığa dönüşmüştü.

Büyük Dönüşüm: Parçalayıcı Şiddet Kültüründen Birleştirici Barış Kültürüne

İslam kültürü ve ilimlerinin Batı'daki en önemli uzmanlarından Ignaz Goldziher, "Bir toplumun, sadece (İslam öncesi) Arapların sert ve kaba putperestliğinden kaynaklanan kabile hayatı ve geleneklerine dayanarak yüksek bir ahlaka sahip olması mümkün değildi… *Maddecilik, kibir, zenginlerin yoksullar üzerindeki tahakkümü* Mekke'nin eşrafında görülen baskın özelliklerdi… *(Hz.) Muhammed bu durumu gördü; yoksulların acılarından, zenginlerin bencilliklerinden ve kötü muamelelerinden, onların kamu menfaati ve insan hayatıyla ilgili ödevler karşısında sergiledikleri ilgisizlikten şikâyetçi olmaya başladı…"*[18] der. Goldziher'in değerlendirmesine göre "Peygamber, getirdiği dinin ilkelerine dayanan, herkesi yalnızca bir olan Allah'a bağlılıkta birleşmeye götüren bir ahlakî ve dinî toplumsal birlik içinde kaynaşmayı ideal olarak teklif etti… Böylece üstünlük ve saygınlığın ölçüsü, soy ve kabile aidiyeti değil, Allah karşısındaki saygı ve sorumluluk duygusu olacaktı. *Bu birlik fikri, dünya tarihinde benzeri görülmemiş başarılarla dolu fetihler sayesinde peygamberin vefatından sonra da devamlı genişledi."*[19]

Avusturyalı oryantalist Grunebaum, "Kuzey Araplarını bir ulus-devlete çeviren şey İslam idi" der.[20] Cahiliye toplumunun kabileyi aşan sosyal ve siyasi birlik oluşturmasının önündeki en

17 Bu tecrit uygulaması hakkında bk. İbn İshak, ***es-Sîre***, Beyrut 1398/1978, I, 156-167; II, 142-143; İbn Hişâm, ***es-Sîretu'n-Nebevîyye***, I, 350-354, 374-382; II, 17-21.

18 Goldziher, ***Le dogme et la loi de l'Islam***, trc. Felix Arin, Paris 1920, s. 4.

19 ***a.g.e.***, s. 11.

20 Bu geçiş süreciyle ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bk. G. Edmund von Grunebaum ,"The Nature of Arab Unity Before Islam", ***ARABİCA: Revue d'études Arabes*** (1963), X, 19.

büyük engelin bireysel ve daha çok da kabileci *'ben'lik / 'biz'lik* tutkusu ve bunun yol açtığı ardı arkası kesilmeyen çatışmalar, savaşlar, baskın ve yağmalar ile intikam davaları olduğu konusunda bütün eski ve yeni ilim adamlarının ittifakı vardır. Kur'an-ı Kerim'de Cahiliye döneminin ağır insanî-toplumsal sorunları ile bu sorunları üreten bencil-kabileci zihin yapısını ve ahlâk telakkisini doğrudan veya dolaylı ifadelerle anlatıp eleştiren birçok âyet bulunmaktadır. Daha çok Mekkî surelerde peygamber dönemindeki varlıklı putperestlerin aşırı bencillik ve cimrilikleri anlatılmakta, dolayısıyla bunun acilen çözülmesi gereken en önemli ahlakî sorun olduğu ortaya konmaktadır. Mesela Me'âric suresinde (70/18-21) "… *Ve o, mal toplayıp üstüne oturdu. Gerçekten şu insan açgözlü yaratılmıştır: Ona kötülük dokunursa (yoksullukla karşılaşırsa) korku ve telaşa kapılır; iyilik dokununca (malı çoğalıp zengin olunca) da cimrilik eder.*" denilmektedir. Keza Fecr suresinde (89/17-20) şu ifadeler yer alır: "*Hayır! Yetime karşı cömert olmuyorsunuz. Birbirinizi, muhtaçları doyurmaya teşvik etmiyorsunuz. Mirası ahmakça*[21] *yiyip duruyorsunuz. Ve çılgınca bir mal sevgisi taşıyorsunuz*!" Bu âyetlerde genel olarak insanların bencil tabiatlarından bahsedilmekle birlikte, kuşkusuz ki somut örnek Cahiliye zihniyetidir.

Örnekler çoğaltılabilirse de bu yazının konusu ve sınırları çerçevesinde özellikle iki âyet üzerinde durmanın yeterli ve kesinlikle gerekli olduğunu düşünüyorum. Bunların ilki, veciz bir üslûpla Cahiliyeden İslam dönemine geçişin **bireysel ahlâk** boyutunu vurgulayan Furkan Suresinin 63. âyetidir. Bu âyette şöyle buyuruluyor:

---

21 Hz. Ali ve Mücâhid, âyetteki "lemmen" kelimesini "sefehen: akılsızca, ahmakça) şeklinde açıklamışlardır; bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Turkî), XXIV, 380-381. Miras yemeyle ilgili bu eleştirinin, kadınlara ve küçük çocuklara mirastan pay ayırmama şeklindeki Cahiliye uygulamasına yönelik olduğuna dair açıklama için bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, 415.

"*Rahmân'ın (iyi) kulları yeryüzünde tevazu ve vakarla yürürler; cahiller onlara sözlü saldırıda bulunduğunda 'selâm' derler.*"

Bu âyetin metninde İslam insanının niteliği olarak kullanılan, bizim -daha iyi bir karşılığını bulamadığımız için- "tevazu ve vakarla" diye çevirdiğimiz "***hevnen***" kelimesi kaynaklarda genellikle -hepsi de barışçı ve kaynaştırıcı/birleştirici ahlakî tutumu anlatan- "***sekinet***, ***vakar***, ***leyn*** (yumuşaklık), ***rıfk***" gibi kelimelerle[22] ve bunların tümünü kuşatan "hilim" ile[23] açıklanmakta; bu son kelimenin, âyette müşrik Araplara yüklenen 'cehl' sıfatının karşıtı konumundaki niteliği ifade ettiği belirtilmektedir. Hem Cahiliye edebiyatında hem İslamî kaynaklarda '***cehl***' kavramı Cahiliye insanının kibir, övünme (fahr), hoyratlık, saldırganlık, intikamcılık gibi yıkıcı eğilimlerini anlatır ve bu sebeple Goldziher tarafından kısaca "**barbarism**" şeklinde tanımlanır.[24] Buna göre müşrik Arab'ın karakteri, 'cehl'e uygun olarak -bu bağlamda- saldırgan bir dil kullanma, Müslüman insanın karakteri ise bu saldırgan dile -barışçı ve medeni tavrı simgeleyen- '***selâm***'la mukabelede bulunma tarzında davranışa yansır. Sonuçta bu karşıt davranış şekillerinden birinin arkasında ***câhil*** (saldırgan, kibirli, hoyrat) kimsenin ***cehl ahlâkı***, diğerinin arkasında İsl***am*** insanının ***hilim ahlakı*** vardır.

İnceleyebildiğim tefsirlerdeki bilgi ve yorumlar arasında, yukarıda meali sunulan âyetin işaret ettiği bu iki ahlâk ve davranış tarzının mahiyet ve karşıtlığını gösteren, dolayısıyla Cahiliyenin çatışmacı 'ben'liğinden İslam'ın barışçı 'biz'ine geçişin

22 Pek çok kaynaktan bazıları için bk. Mucahid b. Cebr, ***et-Tefsîr***, Kahire 1410/1989, I, 506; Sufyân es-Sevrî, ***et-Tefsîr***, Beyrut 1403/1983, I, 227; Taberî, ***Câmi'u'l-Beyân***, XI, 541; XIX, 293; XIX, 294.

23 Mukâtil b. Suleyman, ***et-Tefsîr***, Beyrut 1423/2002, III, 239; Yahya b. Sellâm, ***et-Tefsîr***, Beyrut 1425/2004, I, 489; Taberî (Hasan-ı Basrî'den [قال: علماء حلماء لا يجهلون]), ***Câmi'u'l-Beyân***, XIX, 295; Mâtürîdî, ***Te'vîlât***, Beyrut 1424/2003, VIII, 40, 42.

24 ***Muslim Studies***, trc. C. R. Barber - S. M. Stern, New York 1971, I, 206.

ahlakî arka planını anlatan en iyi açıklamayı İmam Mâtürîdî'nin *Te'vīlāt*'ında gördüm. Bu eserin ilgili bölümünü -biraz uzun bir alıntı olsa da, okuyucunun hoşgörüsüne sığınarak- aynen vermenin hayli yararlı ve aydınlatıcı olacağını düşünüyorum:

"(*Rahmân'ın iyi kulları*) *yeryüzünde tevazu ve vakarla yürürler*" (يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا) sözüne gelince, bazılarına göre onlar (bu âyette anılan iyi kullar) şımarmayan, azgınlık yapmayan, yumuşak huylu (***hulemâ'***) ve tertemiz (***enkıyâ'***) kimselerdir. Başka bir yoruma göre âyetteki (هَوْنًا) kelimesi "***böbürlenmeyen, kibirlenmeyen, şımarmayan alçakgönüllü insanlar***"ı ifade eder… Âyetin asıl manası şudur: '***O müminler hilimle hareket ederler; öyle ki hiç kimse onlardan bir sıkıntı çekmez, kimse onlardan bir zarar görmez.***' En doğrusunu Allah bilir.

"Cahiller onlara sözlü saldırıda bulunduğunda 'selâm' derler" (وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا) ifadesi hakkında da bazıları şu açıklamayı yaptı: Küstah tabiatlı kimseler (الْجَاهِلُونَ) onlara ***sözle sataştıklarında***, bu bayağı insanlar (السفهاء) onlara ***hakaret ettiklerinde***, (o müminler) küstahlara ve aşağılıklara karşı saldırgan tavır sergilemezler, aksine '***selâm olsun size***' derler.

Şöyle diyenler de vardır: '***O müminler, küfür ve eziyet içerikli sözlere maruz kaldıklarında selâmla***, ***yani diğerlerinin kendilerine karşı sergiledikleri saldırgan ve aşağılayıcı tutumlarından uzak olan, onlarınkine benzemeyen doğru ve güzel sözle, temiz bir cevapla karşılık verirler***.'

Benzer bir âyette şöyle buyurulmuştur: '***(Müminler) kendilerine acı veren boş, kırıcı ve asılsız bir söz duyduklarında, onlardan gelen bu eziyete aynıyla karşılık vermezler ve 'Bizim yaptığımız bize, sizin yaptığınız size (herkes kendi yaptığından sorumludur. Sizin gibi) saldırgan ve küstahlardan (câhilîn) olmak istemiyoruz' derler.***' (Kasas Suresi, 28/55)[25] Burada Aziz ve Celil

25 Bu mealde Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*, VIII, 180-181'deki yorumu esas alınmıştır.

olan Allah, bu iyi kulların ayak takımı ve küstahlarla dahi ***bir arada yaşayabildiklerini, onlarla iyi geçindiklerini ve onlara yumuşak davrandıklarını*** belirttiğine göre, iyi ve aklı başında insanlara karşı nasıl davrandıklarını ve onlarla nasıl birlikte yaşayabildiklerini anlamak zor değildir. İşte Allah'ın iyi kullarının genel olarak insanlarla ilişkileri âyetin burada anlattığı şekildedir…"[26]

Ele alacağımız ikinci âyet, İslam'ın gerçekleştirdiği büyük dönüşümün **sosyal ahlâk** boyutuyla ilgili olup bu âyette şöyle buyurulur:

"***Hep birlikte Allah'ın ipine*** (Kur'an'a, İslam'a) ***sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size bahşettiği nimeti hatırlayın: Hani bir zamanlar birbirinizin düşmanları idiniz; ama Allah gönüllerinizi kaynaştırdı ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler topluluğu oldunuz. Bir ateş çukurunun tam kenarında bulunuyorken oradan sizi Allah kurtardı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.***"

Görüldüğü üzere âyetin merkezî kavramları, İslam öncesi dönemin insan ilişkilerinin mahiyeti için kullanılan "***düşmanlar***" (a'dâ') ile İslam'ın insan ilişkilerinin kurucu şartı olarak gördüğü "***kaynaşma***" ('ellefe'- ülfet) ve bunun sonucu saydığı "***kardeşler***" (ihvân)'dir. İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman, âyetin bu üç kelimesinin geçtiği bölümünü kısaca şöyle açıklamıştır: "***Hani siz bir zamanlar Cahiliye döneminde birbirinizin düşmanları idiniz; ama İslam döneminde Allah gönüllerinizi kaynaştırdı ve O'nun nimeti yani rahmeti sayesinde kardeşler topluluğu oldunuz.***"[27]

Bu âyette Kur'an'ın, dolayısıyla İslam'ın özellikle "ip, bağ" (حبل) kelimesiyle nitelendirilmesi, yeni dinin, gerek Allah ile insan arasında gerekse insanların birbirleri arasında Cahiliye

26 *Te'vîlât*, VIII, 40, 42.

27 Mukâtil b. Suleyman, *et-Tefsîr* (nşr. Abdullah Mahmud Şehhâte), s. 293.

döneminde putperestlik ile bencillik, kabilecilik ve şiddet olgularının kopardığı bağları yeniden kuran ve sonuçta bir **vahdet bağı** oluşturan *ilahî nimet* (ni'metallâh) olduğunu ifade etmektedir. Taberî'nin naklettiği birçok rivayette buradaki '*habl*' kelimesinin "**cemaat**" şeklinde açıklanması ve âyetin Cahiliye zihniyetinin birbirine düşman ettiği Araplara yönelik bir ***toplumsal birlik çağrısı*** olduğuna dikkat çekilmesi[28] oldukça önemlidir. IV/X. yüzyılın önemli mutasavvıf müelliflerinden Kelâbâzî'nin, **âyette** geçen "Allah'ın ipine sımsıkı sarılma" ifadesini "*Allah'ın dininde istikamet (samimi dindarlık), işlerini Allah'ın razı olacağı düzgünlükte yapma, devlet adamlarına nasihatte bulunma, Allah'ın yarattıklarına şefkatle davranıp ağırlıklarını paylaşma ve sıkıntılarını hafifletme*" şeklinde açıkladığı görülür.[29] Aslında bu sıralanan erdemler de **cemaat** ve **vahdet** idealini gerçekleştirmenin, sonuçta '*ben'lik* parçalanmasından kurtulup '*biz*' bilincine ulaşmanın ahlâkî şartlarıdır. Âyetin, "*Allah'ın size bahşettiği nimeti hatırlayın: Hani bir zamanlar birbirinizin düşmanları idiniz; ama Allah gönüllerinizi kaynaştırdı*" anlamındaki bölümü, bu iki zıt tavrın somut örneklerini göstermektedir. Bu bölümle ilgili olarak Taberî'nin, Tâbiîn nesli müfessirlerinden Katâde'ye nisbet ettiği şu açıklama, hem iki dönem arasındaki büyük insanî farkı göstermesi hem de ilk Müslüman âlimlerin bu husustaki duyarlılığını yansıtması bakımından son derece değerlidir: "… *Siz o dönemde* birbirinizi boğazlıyordunuz; güçlüleriniz zayıflarınızı yiyordu (كُنْتُمْ تَذَابَحُونَ فِيهَا، يَأْكُلُ شَدِيدُكُمْ ضَعِيفَكُمْ). *Nihayet İslam geldi ve aranızda kardeşlik ilişkisi kurdu; sizi birbirinize bağladı. Gerçekten, -kendisinden başka tanrı olmayan Allah'a yemin ederim ki-* ülfet

28 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 644, 647, 648; VII, 71, 74-76; *et-Târîh*, VII, 170; keza bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 444, 445; el-Cessâs, *Âhkâmu'l-Kur'ân* (nşr. M. Sâdık el-Kamhâvî), Beyrut 1405, II, 36, 313.

29 Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi-Me'âni'l-Ahbâr* (nşr. M. H. M. Hasen İsmail - A. Ferîd el-Mezîdî), Beyrut 1420/1999, s. 40.

(kaynaşma) rahmettir, tefrika *(parçalanma) azaptır*."[30] Cahiliye dönemindeki bencillik, şiddet ve parçalanmanın ulaştığı boyutu gözler önüne seren bu açıklamanın, eski acı hatıraları yaşamış olan Sahâbe neslini görmüş, onlardan bu hatıraları dinlemiş bir âlim tarafından yapılması, açıklamanın değerini daha da arttırmaktadır.

Diğer bir önemli husus da bu âyetin, Müslümanların Mekke'deki ayrıştırıcı-parçalayıcı ***'ben'lik*** ve ***'biz'lik*** ortamından çıkıp ***ülfet*** ve ***kardeşlik*** ruhunun kökleşip kurumsal bir yapıya dönüştüğü ve böylece '***biz***' olmanın, birliğin ruhlarda ve sosyal ilişkilerde tecrübe edildiği Medine'de inmiş olmasıdır. Sonuçta, ayrıştırıcı-parçalayıcı 'ben'lik ve 'biz'likten, birleştirici 'biz' şuuruna doğru dönüşümün hikâyesini özetleyen yukarıdaki âyet, Cahiliye bencillik ve kabileciliğinin kişiler, kabileler ve diğer gruplar arasında ardı arkası kesilmeyen ve onları –âyetin ifadesiyle- "bir ateş çukurunun tam kenarına" getiren düşmanlık, parçalanma ve yıkıma yol açtığını, işte tam böyle bir zamanda gelen İslam'ın -tevhid akidesini yerleştirerek, inançta birliği gerçekleştirmek yanında- 'ülfet' ve '***kardeşlik'*** ruhuyla donanmış bir toplumsal birlik inşa etmek için gerekli olan insanî ve ahlakî temelleri oluşturduğunu anlatmaktadır.

Sonuç

Buraya kadar sunduğumuz kısıtlı bilgi ve değerlendirmeler bile Cahiliye dönemindeki ayrıştırıcı, parçalayıcı ve yıkıcı 'ben'cilik-'biz'cilik duygusunun ağır insanî sorunlar ürettiğini, İslam'ın bu olumsuz 'ben'ciliği ve 'biz'ciliği kaynaştırıcı ve yapıcı 'biz' bilincine çevirip güçlü birlik ve kardeşlik bağları oluşturduğunu yeterince ortaya koymaktadır. Buradan bakıldığında günümüz İslam toplumlarının İslam anlayışları ve uygu-

30 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 650.

lamalarının önemli bir kopma ve savrulma yaşadığı rahatlıkla görülebilir.

Bugün İslam dünyası, Cahiliye dönemindeki kabileci-ırkçı asabiyetin yanında, ideoloji, mezhep vb. ayrıştırıcı asabiyetlerin ürettiği parçalanmaların, savaşların derin acılarını yaşamaktadır. Elem duyarak izliyoruz ki, çağımızın bazı Müslüman toplumlarında Kur'an'ın ve peygamberin gönüllere yerleştirdiği kardeşlik (***uhuvvet***) ve dostluk (***velâ***) duygularının ürettiği 'biz' bilincinin yerini, -Cahiliyedeki duruma benzer şekilde- topluluk egoizminin mahsulü olan çatışmacı 'biz'cilikler almış bulunmaktadır.

Bütün Müslüman toplumların, Resûl-i Ekrem'in *"Aman birlik olunuz ve sakın tefrikaya düşmeyiniz!"*[31] uyarısını hatırlayacakları ve onun istediği gibi[32] hep birlikte kardeş olacakları bir gün elbette gelecek. Dileriz ki daha fazla yıkımlar yaşanmadan gelsin.

31 İbn Hanbel, ***el-Musned***, X, 359.

32 Buhârî, "Nikâh", 45; "Ferâiz", 2; "Edeb", 57, 58, 62.

Tevhid, toplumsal hayatın sağlıklı sürdürülebilmesini; barışın sağlanması ve fertler arasında ahengin gerçekleştirilmesini sağlar. Bir toplumda mizaç farklılıklarından tutun da sosyal farklılıklara kadar çeşitli insan ve sosyal grupların olması doğaldır. Fakat doğal olmayan bu insan ve grupların birbirlerinin haklarını gözetmemeleri ve birbirlerine karşı merhamet hislerini kaybetmeleridir.

Tevhid ve “Bir İnsanlık”

Prof. Dr. Celal TÜRER
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kâinattaki muhteşem ahenk, insanın kulağına daima birliği fısıldar. Kâinattaki her varlık, eşsiz bir düzen oluşturmak üzere varlık planına itina ile yerleştirilmişlerdir. Parçadan bütüne akıp giden bu armoni ve ahenk aslında kâinattaki şaşmaz dengenin, yani tevhidin işaretidir. Her gün gözlerimiz önünde akıp giden bu dünya, hâl diliyle kendisinin tek bir elden çıktığını ve tek olana doğru gittiğini ifade eder. Bizi çepeçevre saran bu hakikatler karşısında tevhidin işaret ettiği hakikati, yani Yüce Allah’ın tek gerçeklik olduğunu kabul etmek en tutarlı insani davranıştır. Yüce Allah bir oluşunu kâinata nasıl canlı bir şekilde nakşetmişse, aynı şekilde birlik fikrini sosyal hayatın özüne temel bir düstur olarak yerleştirmiştir. Bu durum tevhidin teolojik/metafizik alandan yere inmesi; teolojik egemenliğin yanında yeryüzünde ahlaki bir toplum oluşumunu sağlayacak fikrî temelleri sağlaması anlamını taşır. Başka bir ifadeyle tevhid, sadece inancı belirleyen ve oluşturan teolojik bir ilke değil; aynı zamanda yeryüzündeki tüm ilişkileri düzenleyen ahlaki bir ilkedir. Tevhid ilkesinden tek Allah fikri gibi “tek insanlık” fikri de çıkar. Çünkü tek insanlığı tek bir Allah sağlayabilir.

İslam'ın diğer din ve inançlardan ayırt edici özelliği tevhid, doğrusu İslam'ın kitabının bütün insanların kitabı, ilahının da bütün insanlığın Allah'ı olduğunu açımlar. Kur'an'daki "Ey inanlar!" hitabının yanında hiçbir ayırıma tâbi tutmadan "Ey insanlar'" hitabının varlığı, tüm insanlığı kucaklayıcı bir dünya görüşü sunduğunun delilidir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin sadece insanlara değil, tüm âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olması bu gerçeği teyit eder. Öyle ki bu gerçek, insanları bütün farkların içinde eridiği tek bir sosyal nizama çağırmak, tek bir insanlık binasında ve tek bir inançta birleştirmeyi açımlayan bir anlayıştır. Bu kuşatıcı ve kucaklayıcı anlayışın temelinde birlik fikrinin yattığı açıktır. Gerçekten de tevhid, insanın inanç yoluyla varlığını Yüce Allah'a bağlamasıdır. Allah'a iman, bu anlamda, insanı herkese ve her şeye bağlayan bir bağdır. İnsan inançla bağlanır, O'nu sever, O'nu yar ve yardımcı bilir. En derin ve en sağlam bağlılık, elbette Allah'a bağlılıktır. İnsan, Allah'ın varlığı ve birliğine iman etmekle sadece Allah'la değil onun yarattıklarına da bağlanır. Bu bağ elbette kan ve sıhriyetten başlar, kardeşlik vasıtasıyla topluma ve merhamet vasıtasıyla tüm insanlığa yayılır. Bu bakımdan tevhid, insanın başta kendisi olmak üzere, diğer insanlara ve kâinattaki tüm varlıklara açılan dostluk kapısıdır.

İnsanın içinde yaşadığı evrende ilişkiler ağının bir parçası olması itibarıyla tüm varlıklarla bağlantılı oluşu, bütünü dikkate alan bir ilişki ahlakına işaret eder. Gerçekten de tevhidin somut hedefinin, tevhide dayalı ahlaki bir kişilik ve ahlaki bir toplum oluşturma olduğu hatırlanınca, tevhid kendine yabancılaşan ve ahlaki kabiliyetlerini yitiren insanlara uyarı ve sorumluluğunun yeniden hatırlatılması, takva yoluyla insanlar arası uçurumların yeniden ıslah edilmesi; adalet ve merhamet yoluyla "tek insanlığın" tesis edilmesi girişimi olarak tanımlanabilir.

İnsanın toplumsal bir varlık oluşunun tevhid ilkesine dayandığı ileri sürülebilir. Kâinat ile anlamlı ve iradi ilişki kurabilen tek varlık olarak insan, hem cinsleriyle birlikte yaşamaya yazgılıdır. Başka bir ifadeyle hayatın ancak birlik ve beraberliğin geçerli olduğu bir alanda yaşanması, tüm beşerin ortak bir yazgısıdır. Bu açıdan birlikte yaşamak, uzlaşıya dayalı değerler etrafında düzen içerisinde yaşamak, düzen ve intizamın bozulması halinde yeniden onu sağlama uğraşısıyla yaşamak demektir. Bu noktada tevhid, birey ve toplumun amaç ve stratejisini tanımlayarak, toplumun oluşumunda ve yönetiminde etkin işlevsel metotları kullanarak, yapıcı bir tasarım, verimli düşünme yolları oluşturarak, gerekli amel ve eylemleri önererek; kısacası muvahhid bir kimseye bütün bir hayatını çepeçevre kuşatan bir düşünce, pratik, yaşam biçimi sunarak birlikte yaşamayı sanata dönüştürür. Böyle bir sanat, tevhidin sosyal boyuttaki manifestosu olarak kabul edilebilir.

Şüphesiz toplumun dışında, tek başına insanca yaşamak mümkün değildir. Denilebilir ki, insan kelimesinin kökünü teşkil eden "ins" kelimesinin ünsiyet, beraberlik, dostluk gibi toplumu yakından ilgilendiren manalar taşıması bu gerçeğe işaret eder. Bu gerçek, insanların daima birbirlerine muhtaç olduğunu ve hiçbir insanın tek başına ihtiyaçlarını ve güvenliğini sağlama imkânına sahip olmadığını açımlar. Zira insan sosyal bir varlıktır ve onun inşa ettiği şahsiyet, sosyal bir üründür. Bu nedenle tevhid bilinci bir toplumda ne derecede kök salar, içselleşir ve gelişirse, o toplumda o derecede ahlaklı ya da şahsiyetli insanlar yetişir. Bu karşılıklı ilişki birbirini daimi olarak destekler. Bu yüzden ahlaki bir yaşam hususunda kişinin, başkalarıyla daima işbirliği içine girmesi gerekir. Zira insanlar, karşılıklı olarak birbirinin şahsiyetlerini şekillendirirler. Bu şekillendirme sürecinde tevhid bilincini yaşamak ve paylaşmak, hem bireyin

hem de toplumun gelişimi için zorunludur. Bu yüzden hayatın en önemli değeri tevhid herkesçe paylaşılmalıdır.

Tevhid, toplumsal hayatın sağlıklı sürdürülebilmesini; barışın sağlanması ve fertler arasında ahengin gerçekleştirilmesini sağlar. Bir toplumda mizaç farklılıklarından tutun da sosyal farklılıklara kadar çeşitli insan ve sosyal grupların olması doğaldır. Fakat doğal olmayan bu insan ve grupların birbirlerinin haklarını gözetmemeleri ve birbirlerine karşı merhamet hislerini kaybetmeleridir. Kur'an bu farklılıkları giderecek ve sosyal işbirliğini gerektiren ikna edici unsurları ortaya koyar. Bu unsurlar, hiçbir zaman zorlama yoluyla değil; aksine ikna edici kuvvetlerin harekete geçirilmesiyle gerçekleşir. Zorlayıcı amilleri harekete geçiren toplumların kısa süre içinde yıkıldıkları bir gerçektir. Nitekim bu gerçeğe işaret eden ***"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın."***[1] ayeti, Allah'ın ipine toptan yapışarak, tevhid inancında birleşmek, ayrılıktan uzak durmak ve hayatın sonuna kadar bu bilinci korumaya işaret eder. İnanç alanında Allah'ın birliği ilkesini ifade eden bu inanç, aynı zamanda toplumsal hayattaki birliğe de atıfta bulunur. Doğrusu toplumları bir araya getiren, hayata yükledikleri anlam, benimsedikleri değerler ve idealler olduğunu hatırlarsak, tüm bunların tevhid ilkesi içinde barındırıldığını görürüz. Öyleyse görünürdeki her türlü farkı giderecek, toplumsal huzur ve barışı sağlayacak tüm yollar tevhid ile gerçekleştirilir. Tevhid ilkesi, toplumu ve insanlığı bir araya getirecek hem maddi hem de manevi tedbirleri içinde barındırır. Öyle ki bu tedbirler toplumda sadece iyilik ve güzelliklerin gerçekleşmesini değil; aynı zamanda çirkinlik ve kötülüklerin, haksızlık ve zulmün engellenmesini sağlayan nimetlerdir.

---

1 Âl-i İmran Suresi, 3/103

Tevhid, toplumsal açıdan düzen, ahenk, tutarlılık ve birliği yansıtır. Şirk ise ilkesizlik ve bunun doğal sonucu olarak toplumsal parçalanma, çelişki, aykırılık ve şaşkınlığı temsil eder. Bu durum, kaos ile kozmos arasındaki farkın ta kendisidir. Tevhid, arzu edilen bir insanlığı gerçekleştirmek için toplumsal sorunlarla sıkı bağlantılar kurar. İnsanlara, öncelikle, toplumsal hayatlarında dar görüşlülükten, benliklerine gömülmelerinden kurtulmanın yollarını beyan eder. Nitekim Kur'an, toplumsal tevhidi bozan kula kulluğu ya da sahte tanrıları ortadan kaldıracak, sosyo-ekonomik dengesizliği giderecek, adalete dayalı ahlaki bir toplum oluşturacak yolları gösterir. Bu yolların başında birlik ve beraberlik yer alır. Bu önemli faktörün zıddı olan tefrika yani bölücülük hastalığına müptela olmak ise, toplumları içten içe çürüterek temelden çökmelerine neden olur. Toplumu birleştiren, gerçek manada huzur, barış ve güven ortamını sağlayan tek yol tevhid yoludur. Bu yol, adalet ve merhameti evrenselleştiren, yardımlaşma ve dayanışmayı tüm insanlara yayan sevgi yoludur.

Tevhit her dem toplumsal yenileme faaliyeti olarak tarif edilebilir. Gerçekten de tevhid, toplumsal restorasyonu gerçekleştiren ahlaki ve pratik bir sistemdir. Bu sistem sadece toplumsal birliği değil, aynı zamanda insanlıkta birliği kurma projesidir. Bu proje belli inanç gruplarına değil; tüm insanlara güvenlik alanları açmanın ve ortaklaşa dünya hayatını sürdürmenin imkânlarını sunar. Zira muvahhid, emanet ve sorumluluğunun farkında olan; çok büyük yükümlülükler, yani ilahî emanetin altına girmiştir. O, insanlığın sorumluluğunu üzerine almıştır. Nitekim, "*...Kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur, kim de bir can kurtarırsa bütün insanların haya-*

tını kurtarmış gibi olur…"[2] ayeti inananın gerçekleştirmesi gereken görevi belirler. Aynı şekilde Kur'an ayetlerinin büyük bir kısmının tevhidi tesis etme, tahrife uğrayan kavramları yeniden asli hâline dönüştürme amacında olduğu düşünüldüğünde, insanlığın temel kavramlarının tahrifine bağlı olarak parçalanmış hâlinin Kur'an'da yeniden bütünlenmeye çalışıldığı görülür. Dinlerinde insanlığın birliğini parçalama aygıtları olarak kullanımına karşı Kur'an Hz. İbrahim figürünü öne çıkararak, onu Yahudi ve Hristiyan kimlikleri altında mütalaa edilmesine karşı çıkarak onun "dosdoğru/hanif" kişiliğini öne çıkarır.

Gerçekten de birlik şuurunun kucaklayıcı bir özelliği olarak, öteki ile bir ve beraber olmak asla kendinden çıkmak ve ötekiyle buluşmak için kendini terk etmek anlamına gelmez. Kendini iyi fark etmek, kendini inşa ederken ötekilerle bütünleşmek anlamına gelir. Tevhid bilinci, dinlerin evrensel mesajlarını kendilerinden kalkarak ötekini de kucaklayacak şekilde verebileceklerini ima eder. Zira tevhide yöneliş, insanın her an kendisinden ve kendi çevresinden çıkarak daha evrensel olana yürümesi olarak görülebilir. Nitekim tevhidin aşkın karakteri, insanın kendisine (bencilliğine) ve hatta sosyal ve dünyevi engellere rağmen ötekiyle bir ve beraber olmayı gerektirir.

Diğer taraftan birlikte yaşamanın bir formülü olarak hoşgörü bir tevhid projesidir. Çünkü hoşgörü, varlıktan kaynaklanan bir erdem, bir değerdir. Aynı şekilde o, gönülde yansıyan ve oradan evrene dağılan bir insan telakkisi, insanı bir çeşit ele alıştır. Tevhidin ışığı altında hoşgörü, başkasına varlıkta yer vermek, yer açmak tavrıdır. Başkasına varlıkta yer açmak, Batı düşüncesindeki "yaşamak için mücadele" veya "insan insanın kurdudur" gibi tabii olmayan, taassubu ön plana çıkaran anla-

2 Maide Suresi, 5/32

yışları değil; bir ve beraber yaşamayı, iyilikler ve güzelliklerde dayanışmayı, türün bekasını sağlayan "içgüdüsel sevgiyi" tanımlar. Hepimizin ortak kabulüdür ki varoluştaki ayrılıkların, farklılıkların mevcudiyeti inkâr edilemez. Bu farklar mevcut olacaktır ve olmalıdır. Ancak bu "farklılıkların" yani "fırak"ın cem edilmesi, bir araya getirilerek kaynaştırılması gerekmektedir. Bu ise ancak tevhitte temellenen hoşgörü melteminde gerçekleşir. Tevhid iklimde hoşgörü, katlanmaya ya da beraber yaşamaya mahkûm oluşa değil; fakat bu farklılıkların arkasındaki birliği sevmeye işaret eder. Böyle bir anlayış, elbette hoşgörüyü bir hayat biçimine dönüştürür.

Toparlayacak olursak insanlar tevhid yoluyla kendilerini Allah'a yönelttiklerinde ve bu dünyada öncelikleri öte dünyaya dayanarak belirlediklerinde yeryüzünde fesat temizlenir. Öyleyse diyebiliriz ki, insanlığın barışı, güzelliği ve tevhidi medeniyeti tesis etmesi, Hakk'a olan teslimiyet ve bağlılığına bağlıdır.

Değil mi cephemizin sinesinde iman bir;
Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir;
Değil mi ortada bir sine çarpıyor, yılmaz,
Cihan yıkılsa emin ol bu cephe sarsılmaz!

Mehmet Âkif Ersoy

Tefrika Fitnesinden Vahdet Nimetine

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
Diyanet İşleri Başkanlığı
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

"*Cemaatte rahmet, tefrikada azap vardır*." (Hz. Peygamber)

Yüce Allah, evrenin saygın bir varlığı olarak yarattığı Âdem neslini[1] hemcinsiyle ünsiyet kurup bir arada yaşayabilme potansiyeline sahip kıldığı için "insan" diye isimlendirmiştir.[2] Böyle olduğu içindir ki, ilk insan toplumunu da ***tek bir ümmet*** (ümmeten vâhideten) halinde kurgulamıştır: "***İnsanlar başlangıçta tek bir ümmet idiler***…"[3] Ama ne var ki, zamanla insanın zalim, bencil ve nankör karakteri, ayrılık tohumlarını da ekmiş ve o tek ümmeti parçalamıştı. Yüce Allah, bu parçalanmayı telafi için peygamberler göndermiş, kitaplar indirmişse de insanlar kıskançlıklarına ve daha fazlasına sahip olma hırslarına hep mağlup olagelmişlerdir: "***İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde***

1 İsrâ Suresi, 17/70.

2 Râğıb el-İsfehânî, ***el-Müfredât***, Beyrut (Dâru'l-Ma'rife), s. 28; Tehânevî, ***Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn***, İstanbul 1984, I, 75-76.

3 Yûnus Suresi, 10/19.

anlaşmazlığa düştüler…"[4] Yani vahdet nimetinden tefrika zilletine düştüler. Düştüler de her biri kendi tuttuğu yolu idealize edip diğerini küçümsedi: "*Peygamberlerin yolunu izlediklerini iddia edenler, sonradan fırkalara ayrılıp bölük bölük oldular. Her bölük, kendilerine ait görüşle sevinip böbürlenmektedir.*"[5]; "(D*inlerini darmadağınık edip grup grup olan kimselerden) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir.*"[6]

Nice zaman sonra Hâtemü'l-enbiyâ Efendimiz (s.a.s.) gönderildiğinde Yüce Allah onunla birlikte Müslümanlara çok büyük lütuflarda bulunmuştur. Onun bahşettiği en büyük nimetlerden birisi, müminleri birbirine kardeş kılması, kalplerinin arasını birleştirmesidir: "*Hep birlikte Allah'ın ipine (dinine) sımsıkı sarılın! Parçalanıp bölünmeyin! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın! Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*"[7]; "*Onların kalplerini kaynaştıran da O'dur. Sen dünyadaki her şeyi verseydin yine de onların kalplerini birbirine ısındırıp kaynaştıramazdın; ama Allah onları birbirine ısındırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"[8]

Müslümanların başlangıçtaki bu niteliği başkalarında bulunmuyordu. Nitekim Hak Teâlâ, "… *Kendi aralarındaki çekişmeleri pek şiddetlidir. Sen onları birlik içinde sanırsın. Hâl-*

---

4 Bakara Suresi, 2/213.

5 Mü'minûn Suresi, 23/53.

6 Rûm Suresi, 30/32.

7 Âl-i İmrân Suresi, 3/103.

8 Enfâl Suresi, 8/63.

buki kalpleri darmadağınıktır…"[9] buyurarak gayrimüslimlerin görünürdeki vahdetlerinin aslında bir gerçekliğinin olmadığını bildirmiştir. İşte bu kardeş olup kalpleri birbirine kaynamış olan Müslümanlar topluluğu, tek bir ümmet yani Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tebliğ ettiği iman, amel ve ahlâk umdeleri etrafında kenetlenmiş bir topluluk hâline gelmişti: "***Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz…"***[10] Bu ümmetin bir özelliği de her türlü aşırılıktan uzak, dengeli ve mutedil olmasıydı: "***İşte böylece sizin insanlığa şahit/örnek olmanız, Resûl'ün de size şahit/örnek olması için sizi vasat/orta bir ümmet yaptık***."[11]

Fakat ne var ki, Müslümanlar Hz. Peygamberin (s.a.s.) saadet asrından sonra parçalandılar. Pek çok büyük sahâbî henüz hayattayken bölündüler ve hatta birbirleriyle savaştılar. Oysa Müslümanlar tefrikaya düşüp vahdetlerini kaybetmemeleri konusunda Allah ve Resûlü tarafından ne kadar da uyarılmışlardı: "***Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın***!"[12]; "***Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin! Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider…***"[13]; "*Benden sonra yaşayacak olanlarınız çok ihtilaflar görecekler.*"[14]; "*Vah sizin hâlinize! Benden sonra ayrılığa düşerek birbirinizin boynunu vurmayın!*"[15]

Acaba hangi sebepler Müslümanları tefrikaya sevk ediyor, birliğini bozup dağıtıyor?

---

9 Haşr Suresi, 59/14.

10 Âl-i İmrân Suresi, 3/110.

11 Bakara Suresi, 2/143.

12 Âl-i İmrân Suresi, 3/105.

13 Enfâl Suresi, 8/46.

14 Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16.

15 Buhârî, İlim 43; Müslim, İman 118-120.

Öyle görünüyor ki, bu kötü durumun esaslı sebebi çıkar çatışması ve egemenlik kavgası. Dinî yorum farkı, etnik böbürlenme, mezhep-meşrep kaygısı ve bölgecilik gibi diğer bütün sebepler bunun kıyısında kalıyor. Diğer sebepleri bu esas sebep etkinleştiriyor. Allah Teâlâ'nın "***Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah, hesabı çok çabuk görendir.***"[16] tespiti ile Hz. Peygamberin "*Ben sizin, benden sonra Allah'a ortak koşacağınızdan korkmuyorum. Fakat ben sizin, dünya hakkında yarışa gireceğinizden ve birbirinizle bu sebeple çarpışıp sizden öncekilerin helâk olduğu gibi yok olup gideceğinizden korkuyorum.*"[17] öngörüsü ne yazık ki, gerçekleşmiş ve Müslümanlar daha çok dünya malına ve iktidara sahip olma ihtirasıyla birbirlerinin kanını akıtmışlardır.

Tefrikanın bir başka önemli sebebi, ırkçılık belasıdır. Düşününüz ki;

* Tek bir özden/nefisten yaratılmamız dolayısıyla hepimizin Âdem ve Havva'nın (a.s.) çocuğu olduğuna inanıyoruz: "***Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini var eden; ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirip yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir.***"[18]

* Kendi ırkımızı seçebilme özgürlüğümüzün olmadığını biliyoruz: "***O, sizi rahimlerde, dilediği gibi şekillendirendir. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve***

16 Âl-i İmrân Suresi, 3/19.

17 Buhârî, Cenâiz 72; Müslim, Fedâil 31.

18 Nisa Suresi, 4/1.

hikmet sahibidir."[19]; "*Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerde olanı sadece o bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*"[20]; "*…Dilediğimizi belirlenmiş bir vakte kadar rahimlerde yerleştiririz…*"[21]

* Irkların ve dillerin farklı olmasının Yüce Allah'ın varlık ve kudretinin birer delili olduğunu kabul ediyoruz: "***Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.***"[22]

* Üstünlüğün Allah'ın buyruklarına göre yaşayabilme (takvâ) derecesiyle orantılı olduğunu adımız gibi biliyoruz: "***Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.***"[23]; "*Amelleri kendisini geri bırakan kimseyi soyu ileriye götürmez.*"[24]

Hâl böyleyken kavmiyet üstünlüğü yarışına girmek, normal bir akıl ve iz'ânın anlayabileceği bir husus değildir. Üstelik Hz. Peygamberin vefatından önceki son genel mesajlarından birisi "*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir, atanız birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba; beyazın siyaha, siyahın beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâdadır.*"[25] iken,

19 Âl-i İmrân Suresi, 3/6.
20 Lokmân Suresi, 31/34.
21 Hac Suresi, 22/5.
22 Rûm Suresi, 30/22.
23 Hucurât Suresi, 49/13.
24 Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, Kıraat 10.
25 Müsned, V, 411.

müslümanca düşünen ve yaşayan birisinin ırkçılık yapması hiç anlaşılabilir bir şey değildir.

Merhum Mehmet Âkif'in,

Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir…

…

Hani milliyetin İslam idi? Kavmiyyet ne?
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine!
Arnavutluk ne demek? Var mı şeriatta yeri?
Küfr olur, başka değil kavmini sürmek ileri.
Arab'ın Türk'e, Laz'ın Çerkez'e yahud Kürd'e,
Acem'in Çin'liye rüçhanı mı varmış, nerde?
Müslümanlıkta 'anasır' mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor peygamber.
En büyük düşmanıdır rûh-u Nebî tefrikanın!
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın!

…

Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zîşân'ın ilâhî sözünü.

diye haykıran mısralarının da belirttiği üzere rûh-ı Nebî'nin en büyük düşmanı olan ırkçılık davası şeytanî bir yıkıcılıktır.

Vahdeti bozan bir diğer sebep de dinî-mezhebî yorum farklılığını bir zenginlik olarak değerlendirme yerine dışlayıcı bir unsur hâline getirmektir. Allah kelâmı olan Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamberin onu tebliğ ve beyan süreçlerinin toplamı olan

Sünnet'i yorumlama farklılıklarını sosyal ve siyasal parçalanmanın aracı hâline getirmek bizi Yüce Allah'ın şu ikazlarıyla karşı karşıya bırakır: "*Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağınık edip grup grup olan kimselerden olmayın! (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir.*"[26]; "*Dine bağlı kalın ve onda ayrılığa düşmeyin!*"[27]; "*Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, (senin) onlarla hiçbir ilişiğin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra O, yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir.*"[28]

Pekâlâ, tefrikanın ilacı nedir? Bir başka ifadeyle bizi vahdet nimetine kavuşturacak çare nedir?

Yukarıdaki ilahî beyanlarda vurgulanan "dağılmayın, parçalanıp ayrılığa düşmeyin, bölünmeyin!" ikazlarını hayata geçirecek reçeteyi Hz. Peygamberin beyanlarıyla yazabiliriz:

1. Cemaatten ayrılmamak. "*Allah ümmetimi sapıklık üzerinde birleştirmez. Allah'ın eli cemaatle birliktedir. Kim cemaatten ayrılırsa cehenneme ayrılmış olur.*"[29] buyuran Hz. Peygamber (s.a.s.) *cemaatte rahmet, tefrikada azap bulunduğunu* belirterek[30] şu uyarıyı yapmıştır: "*Cemaatten ayrılmayın! Ayrılıktan sakının! Şüphesiz şeytan tek başına kalanlarla birliktedir. İki kişiden ise uzaktır. Kim cennetin ortasını isterse cemaate yapışsın.*"[31]

2. Sevâd-ı a'zama uymak. "Büyük gölge" anlamına gelen bu tamlama ile Hz. Peygamber ve ashabını takip eden müslü-

---

26 Rûm Suresi, 30/32.

27 Şûrâ Suresi, 42/13.

28 En'âm Suresi, 6/159.

29 Tirmizî, Fiten 7.

30 Müsned, IV, 375.

31 Tirmizî, Fiten 7.

man çoğunluk kastedilmiştir. Cemaate sarılmak bir âidiyyeti gösterirken ***es-sevâdü'l-a'zam***'a uymak bu âidiyyetin somut sonucu olarak itikadî ve amelî bir duruşu ve davranışı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle gerek inançta (akâid) gerek amelde (fıkıh ve ahlak) Müslümanların büyük çoğunluğunun tercihi doğrultusunda yürümek, vahdetin anahtarı olacaktır. Hz. Peygamberin "*Ümmetim dalalet üzerine birleşmez. Öyleyse bir konuda ihtilaf olduğunu gördüğünüzde sevâd-ı a'zama tâbi olun!*"[32] hadisi, senet açısından eleştirilse de, içeriğini teyit eden pek çok rivayetle birlikte bu gerçeğe işaret etmektedir.

3. Mescid-i dırârlardan uzak kalmak. Yukarıda geçen iki ilkenin zorunlu bir sonucu olarak Müslümanların cemaatinin ve itikâdî-amelî ortak kimliklerinin dışında fitneler üreten cami görünümlü ayrılıkçı oluşumlara meyledilmemelidir. Vahdete zarar verip ürettiği fitne ve nifakla toplumsal yapıyı bozucu etkileri dolayısıyla böyle camiler bizzat Yüce Allah tarafından ***mescid-i dırâr*** diye isimlendirilmiştir. Şu âyet, literatürde "Mescidü'ş-şikâk" veya "Mescidü'n-nifâk" diye de anılan böyle mescitlere karşı uyanık olmaya davet etmektedir: "***Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, 'Bizim iyilikten başka hiçbir kastımız yok' diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar kesinlikle yalancıdırlar. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescid, içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever.***"[33] Bilindiği üzere münafıkların Medine'de müslümanlara zarar vermek amacıyla Kubâ Mescidi'nin karşısına yaptırdıkları böyle bir mescid, Hz. Peygamber tarafından yıktırılmıştır.

32 İbn Mâce, Fiten 8.

33 Tevbe Suresi, 9/107-108.

4. Sünnete uymak. "*Size Allah'a karşı sorumlu davranmayı ve Habeşli bir köle bile olsa dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. Zira benden sonra yaşayacak olanlarınız çok ihtilaflar görecekler. O zaman siz, benim sünnetime ve doğruyu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılın! Bunlara tıpkı azı dişlerinizle tuttuğunuz gibi sıkıca sarılın! Sonradan uydurulmuş şeylerden sakının! Çünkü sonradan uydurulup çıkarılmış olan her şey bid'attir.*"[34]

5. Ehl-i kıbleyi tekfir etmemek. İslam'ın en temel iman formülü olan ***kelime-i tevhîd***i (Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu) ikrar edip Müslümanlığın göstergesi olan temel ibadetleri ve hükümleri (zarûrât-ı dîniyye) kabul eden herkes, hangi itikadî mezhep ya da meşrepten olursa olsun müslümandır. Artık bu sıfatı alan bir kimse, mezhebî farklılıklarından ya da amelî kusurlarından dolayı tekfir edilemez yani İslam dairesinin dışına itilemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Namazımızı kılan, kıblemize yönelen, kestiğimizi yiyen kimse, Allah'ın ve peygamberinin güvencesi altında olan müslümandır. O halde Allah'ın verdiği güvenceyi bozmayın!*"[35]

"Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kılmanın farziyetini kabul edenler" anlamına gelen ehl-i kıble ifadesi, tarih boyunca Müslümanları, yoruma dayalı dinî tartışmalardan ve bu sebeple birbirlerini dışlamalarından koruyan bir işlev görmüştür. Bu noktada hatırlanması gereken bir diğer ilke de şudur: "Lüzûm-i küfür değil de, iltizâm-ı küfür küfrü gerektirir." Yani bir kimsenin İslam dairesinden dışarı çıkması için küfrü gerektiren bir inancı gönülden benimsemiş olması gerekir. Eğer böyle değilse Hz. Peygamberin *"Bir adam din kardeşine 'ey kâfir' derse, bu söz ikisinden birine döner. Eğer böyle denilen kişi söylenildiği gibi ise söz doğrudur; yerini bulmuş olur. Aksi takdirde bu söz söyleyene*

34 Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16.

35 Buhârî, Îmân 17, Salât 28; Ebû Dâvûd, Cihâd 95.

geri döner.”[36]; *“Kim bir adamı ‘ey kâfir’ diye çağırır veya ona ‘ey Allah’ın düşmanı’ derse, o adam da böyle değilse, bu söz, söyleyenin kendisine döner.”*[37] gibi ağır ifadelerine muhatap olunabilir.

6. Irkçılık fitnesinden uzak durmak. Asabiyye yani ırkçılığı “*Zâlim de olsa kendi kavmine arka çıkmandır*”[38] diye tanımlayan Hz. Peygamber bu câhiliyye belasına karşı şu uyarılarda bulunmuştur: “*Irkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık davası güderek savaşan da bizden değildir; ırkçılık davası uğruna ölen de bizden değildir.*”[39]; “*Kim ırkçılık davası güderek veya ırkçılığa destek vererek yoldan çıkmış birilerinin bayrağı altında öldürülürse bu bir cahiliyye ölümüdür.*”[40]

7. Arabuluculuk yapmak. Müslümanlar arasında çıkan fitne ateşini söndürmek amacıyla girişilecek arabuluculuk faaliyetleri, vahdeti sağlayan bir diğer ilaçtır. Şu âyet-i kerime bu görevi bütün Müslümanlara yüklemektedir: “***Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle çatışırsa aralarını bulun! Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın! Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve onlara hakkaniyetle davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever. Mü’minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.***”[41] Diğer taraftan Hz. Peygamber de (s.a.s.) arabuluculuk girişimlerini namaz, oruç ve sadakadan daha üstün tutmaktadır: “*Size namaz, oruç ve sadakadan daha faziletlisini haber vereyim mi? Bu, insanların arasını uzlaştırmaktır;*

---

36 Buhârî, Edeb 73; Müslim, Îmân 111.

37 Buhârî, Edeb 44; Müslim, Îmân 112.

38 Ebû Dâvûd, Edeb 111-112.

39 Ebû Dâvûd, Edeb 111-112.

40 Müslim, İmâre 57.

41 Hucurât Suresi, 49/9-10.

çünkü ilişkilerin bozulması tıraşlayıcıdır; saçı tıraş eder demiyorum, fakat dini tıraşlar.”[42]

8. Kardeşlik hukuku ve ahlâkına riayet etmek. Müminler mademki Yüce Allah'ın birbirine kardeş yaptığı kimselerdir, öyleyse birbirlerine de kardeşin kardeşe yaklaşımı gibi yaklaşmalıdırlar. “*Zandan sakının! Çünkü zan, yalanın zirvesidir. Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın! Birbirinizin özel hayatını araştırmayın! Birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin! Birbirinize haset etmeyin; kin beslemeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin! Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!”43; “Birbirinizi kıskanmayın, alışverişte birbirinizi aldatmayın, birbirinize düşmanlık beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmayın; ey Allah'ın kulları, kardeş olun! Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez.*”[44] hadis-i şerifleri, kardeşlik hukukunun en çok ihmal edilen maddelerine parmak basmaktadır. Böyle bir kardeşlik tesis edilince “*Müslüman Müslümana zulmetmez; onu düşmana teslim etmez. Kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümanın sıkıntısını giderirse, Allah da kıyamette onun bir sıkıntısını giderir. Kim de bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah da kıyamette onun bir ayıbını örter.*”[45]

9. Selâmı yaymak. Yolda-belde, çarşıda-pazarda karşılaşan insanların birbirlerine selâm vermesi, aralarında bir köprü kurulmasını ve ünsiyetin artmasını sağlayacaktır. Selâm verip-alarak birbirlerine sağlık, esenlik ve güven duası yapanlar fitne ateşine odun taşımazlar. Hz. Peygamber (s.a.s.) imanın kemâlinin birbirimizi sevmeye, sevmenin de selâmlaşmaya dayandığını belirtmiştir: “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi*

42 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme 56.

43 Müslim, Birr 28.

44 Müslim, Birr 32.

45 Buhârî, Mezâlim 3.

sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi: Aranızda selâmı yayınız."[46]

10. Sosyal bağları kurup ilişkileri canlı tutmak. Selâmlaşmanın devamında, beraber yaşamanın gereği olan toplumsal bağları kurmak tefrika ihtimallerini azaltıcı bir etkiye sahip olacaktır. Birbirleriyle akrabalık, hısımlık, komşuluk, arkadaşlık ilişkisi canlı olanların vahdeti de kuvvetli olur. "*Müminler bir binanın tuğlaları gibi birbirine bağlıdır.*"[47] diyen Hz. Peygamber (s.a.s.) söz konusu bağların tesis edilip korunması için şu tavsiyelerde bulunmuştur: "*Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı altıdır. Onunla karşılaştığın zaman selâm ver, seni davet ettiğinde ona icabet et, senden nasihat istediğinde nasihat et, aksırıp Allah'a hamd ettiğinde ona duayla karşılık ver, hastalandığında onu ziyaret et, öldüğünde cenazesine katıl!*"[48] İlişkiler canlı olunca "*Müslümanlar birbirini sevmede ve korumada bir vücudun organları gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanırsa diğerleri de bu yüzden ateşlenir, uykusuz kalır*"[49] hadisinin de işaret ettiği üzere dertler paylaşılarak azalır ve sevinçler çoğalır. Toplumsal bağlar kuvvetli olup vahdet bilinci yerleşince de tefrika ihtimalleri azalır. Hangimiz şu müjdeye nail olmak istemez:

Bir gün Allah Resûlü (s.a.s.) ashabıyla birlikteyken "*Allah'ın şehit ya da peygamber olmayan öyle kulları vardır ki, kıyamet gününde Allah nezdindeki konumları sebebiyle peygamberler ve şehitler onlara imrenirler.*" buyurur. Bunu duyan sahâbîler, büyük bir merakla bunların kimler olduğunu sorarlar. Allah Resûlü cevaben şu açıklamayı yapar: "*Bunlar, akrabalık veya aralarında alıp-verdikleri bir maldan dolayı değil de sırf Allah için birbirlerini seven insanlardır. Yemin ederim ki, onların yüzlerinde bir nur vardır*

---

46 Müslim, Îmân 93.

47 Müslim, Birr 65.

48 Müslim, Selâm 5.

49 Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

ve onlar bir nur/hidayet üzeredirler. İnsanlar korkup telaşlandığında onlar korkuya kapılmazlar; insanlar hüzün içindeyken onlar mahzun olmazlar." Bu sözlerinin ardından Allah Resûlü, "***Bilesiniz ki, Allah'a yakın olanlara hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.***"[50] âyet-i kerimesini okumuştur.[51]

Son sözümüz biri uyarı, diğeri vahdet duası olan iki Allah kelâmı olsun: "***… Size selâm veren/Müslüman olduğunu bildiren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, 'Sen mü'min değilsin' demeyin!…***"[52]

"***… Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. İman edenlere karşı kalplerimizde hiçbir kin bırakma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.***"[53]

---

50 Yûnus Suresi, 10/62.

51 Ebû Dâvûd, Büyû (İcâre-Rehin) 76.

52 Nisa Suresi, 4/94.

53 Haşr Suresi, 59/10.

İslam toplumu, tevhid inancının sosyolojik yansımasıyla kardeşlik, birlik, bütünlük, sevgi, saygı, hak, hukuk, dayanışma ve paylaşmanın esas olduğu vahdet toplumudur.

Tevhid'den Vahdete İslam Toplumunda Birlik

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Tevhid, inanç bakımından Allah'ı bir bilmek; Allah'ın eşi, benzeri ve ortağı olmayan bir ve tek yaratıcı olduğuna iman etmek demektir. Buna göre İslam'da mü'min, Allah'ın eşi, benzeri ve ortağı olmayan bir ve tek yaratıcı olduğuna iman eden muvahhid, yani Allah'ı birleyen, bir kabul eden, Allah'a şirk koşmayan insandır. Bu tarife göre iman eden Müslüman, yalnızca bir ve tek olan Yüce Allah'ı İlah ve Rabb tanıyan[1], yönünü fıtrata çevirip dini sadece ve sadece Allah'a has kılan kişi[2] demektir.

Allah Teâlâ'yı bir ve tek bilen muvahhid mü'min, bu tevhid inancı gereği, bütün kâinatı, canlı ve cansızıyla bütün yaratılmışları, bütün bir evreni, tek Rab ve tek ilah olan Allah'ın yaratması itibariyle anlamlı görür, bir bütün olarak kavrar, onlara hak ettikleri değeri verir; yani âlemlere tevhid bilinciyle bir ve tek olan Allah'ın yarattıkları olarak bakar; kâinatta var olanların her birini tevhidî bütününün bir parçası olarak görür. İnsan dışındaki bütün yaratılmışlar da zaten tevhidin bir gereği olarak bir Allah'a yönelir, kayıtsız şartsız O'na kulluk eder, teslim olur, boyun eğerler.[3] İnsanlara gelince; onlardan bir kısmı kendi ira-

1 Muhammed, 47/19; Bakara, 2/255; Mü'min, 40/65; Hacc, 22/34; Zümer, 39/54; Nisâ, 4/125; Fatiha suresi; Nâs ve Felak sureleri vd.

2 Zümer, 39/3, 11; Rûm, 30/30; Tevbe, 9/30-31 vd.

3 Âl-i İmrân Suresi, 3/83.

desiyle Allah'ı bir bilir, O'na eş koşmaz; sadece O'na boyun eğmeyi tercih eder; kâinata da tevhidî bütünlük ve kozmolojik düzenlilik temelinde bakar. İnsanlardan bir kısmı ise yine kendi iradesiyle tevhid inancını benimsemez ve yaratılmışlara da tevhidî bütünlük ve düzenlilik içinde bakmaz.

Yine Allah Teâlâ'yı bir ve tek bilen muvahhid mü'min, tevhid inancı gereği, kendisiyle aynı inancı paylaşan bütün mü'minleri kardeş bilir, kardeşçe görür; tevhidi İslamî toplumsal birlik düzeninin içine yerleştirir. Bundan dolayı toplumsal planda vahdet/birlik içinde bir Müslüman toplum tasavvuruyla hareket eder; Müslüman toplumun vahdetini, birlik ve bütünlüğünü, kardeşliğini, kardeşçe yaşamasını hedefler, o hedefe hizmet eder. Tevhid inancı, mü'min şahsiyetin birlik ve bütünlük içinde bir İslam toplumu için çalışmasını ve kendisini böyle bir toplumun parçası olarak görmesini gerektirir. Tevhid inancı, insan hayatı açısından inanç düzleminde Allah'ı bir bilmek iken, toplumsal hayat düzleminde Müslümanların vahdetini gerekli görmek, onu korumak için gayret etmek demektir. Bu, bir anlamda tevhidin sosyolojisidir, sosyolojik boyutudur. Tevhidin sosyolojisi; aynı inanca sahip mü'minlerin birlik içinde Allah'a yönelmelerini, O'na karşı sorumluluklarının gereğini yerine getirmelerini ve Allah'ı bir bilenler olarak birbirlerini kardeş görmelerini, birbirlerine kardeşçe yaklaşmalarını, parçalamak için değil, bütünleştirmek için çalışmalarını ifade eder, gerektirir.

Allah'ı Bir Bilenlerin Toplumu: Vahdet Toplumu

Tevhid kelamî ve itikadî anlamda Allah'ı bir bilip tanımak, Allah'ın birliğine inanmak, Allah'a ortak koşmamak manasına gelirken, sosyolojik anlamda Müslümanların, Yüce Allah'ın birliğine iman edenlerin birliğine, İslam ümmetinin birlik, beraberlik, dayanışma, düzen ve dirliğine, İslam toplumunun vahdet toplumu olmasına inanmak, onu sağlamak için çaba harcamak manasına gelir. Allah'ı bir bilenler, toplumsal âlemde

barış, kardeşlik, birlik ve bütünlük düzeni kurmaya, vahdet temelli bir toplum tesis etmeye çalışırlar. Vahdet toplumunda farklı düşünce ve yaklaşımlar, farklı inançlar hayat bulabilir; ama ayrılığa gidecek hiçbir tutum ve davranışa yer yoktur. Vahdet toplumunda, toplumsal barışı, birlik ve bütünlüğü bozmaya çalışmak, ayrılığa yol açacak hareketler yapmak yasaktır:

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve parçalanıp bölünmeyin."[4]

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için pek büyük bir azap vardır."[5]

İslam, mü'minler toplumunda tefrikayı, bölünmeyi, birbiriyle çekişmeyi toplumsal kardeşlik, bütünlük ve vahdet için çok tehlikeli görür:

"Allah ve Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da gücünüz gider."[6]

Kur'an şairi Mehmet Akif (1991), tefrikanın Müslümanlar için ne kadar tehlikeli olduğunu, birliğin ise Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu şu dizelerde ifade etmiştir:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez!

Vahdet: Safları Sık Tutmak

Vahdet, Müslüman toplumda birliğin hâkim olmasını, birliğin hâkim olması da safları sık tutmayı, dayanışmayı, paylaşmayı, birlikte gayret etmeyi ifade eder. Birlik olmak, birlik bilinciyle hareket etmek, toplumda parçalanmayı önler. Tevhid inancını benimsemiş muvahhid mü'minler, vahdet toplumunda

---

4 Âl-i İmran Suresi, 3/103.

5 Âl-i İmran Suresi, 3/105.

6 Enfâl Suresi, 8/46.

Allah yolunda taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak yaşarlar:

"Şüphesiz Allah, kendi yolunda taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak mücadele edenleri sever."[7]

Müslüman toplumun bireyleri, toplumda bölünmeye, parçalanmaya meydan verecek söz, söylem, tutum ve davranışlardan kesin olarak kaçınırlar. Mü'minler, ayrılığın, parçalanmanın, İslam'da oldukça olumsuz bir karşılığının olduğunu[8] bilir ve ona göre hareket ederler. Müslümanlar, Allah'ın ipine, vahyine, Kitabına sımsıkı sarılıp Hz. Peygamberin (s.a.s.) örnekliğinde birlik içinde yaşamanın hayatiyetini kavramak zorundadırlar. Birlik içinde yaşamak kenetlenmek, çekişmemektir. Çekişenler, güçlerini kaybederler.[9]

Hz. Peygamberin hadislerinde de açıkça vurgulandığı gibi müminlerin, birbirlerini sevmede, birbirlerine acımada, birbirlerini korumada misali, bir beden gibidir: Nasıl ki bedenin herhangi bir uzvu rahatsız olsa, hastalansa, cesedin diğer uzuvları da bundan muzdarip olur, uykusuz kalır, ateşler içinde yanarsa, bir mü'mine bir dert, bir keder, bir musibet isabet ettiğinde de, diğer bütün mü'minler, onun derdiyle dertlenir, onun kederiyle kederlenir, onun musibetini paylaşırlar.[10] Mü'minler birbirine bağlılıkta parçaları birbirini tamamlayan bina gibidir.[11] Her Müslüman'ın diğerine kanı, malı ve namusu haramdır.[12] Mü'minler, birbirine haset etmez, birbirini aldatmazlar. Birbirine dargın durmazlar. Birbirinden yüz çevirmezler. Birbirlerinin bitmek üzere olan pazarlığını bozmazlar. Müslümanlar, kardeştirler, birbirlerine zulmetmez, hor bakmaz,

7 Sâf Suresi, 61/4.

8 Âl-i İmran Suresi, 3/103-105.

9 Enfâl Suresi, 8/46.

10 Buharî, Edeb, Bâb: 27; Müslim, Birr, 17/66; Müsned, II, 159.

11 Tirmizi, Birr, 18.

12 Müslim, Birr, 32.

birbirlerini yardımsız bırakmazlar.[13] Kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmeyen kimse mü'min olamaz.[14] Müslümanlar, birbirleriyle ilgilerini kesmezler, birbirlerine arka çevirmezler, dargın durmazlar. Birbirlerine düşmanlık etmez, birbirlerini kıskanmazlar.[15]

İslam Toplumu: Kardeşlik Toplumu

İslam, tevhidin itikadî, metafizik, ontolojik, epistemolojik, bireysel, toplumsal vs. boyutu itibariyle Müslümanlar arasındaki ilişkide hem sosyolojik olarak hem de hukukî olarak kardeşliği esas alır. Normal şartlarda da aynı toplumda birlikte yaşadıkları Müslüman olmayan topluluklarla da belli hukuki esaslara dayalı insanî-sorunsuz, haklara saygıya dayalı, barış ve birlik temelli ilişki biçimini esas alır. Kur'an, İslam kardeşliğine çok büyük bir önem atfeder. İslam toplumunun inşası, devamı ve huzuru için temel şart olarak kardeşlik yaklaşımını getirir. Kur'an aynı zamanda Müslümanlarda İslam toplumunun temelinin kardeşlik ve vahdet olduğu bilincini oluşturmaya çalışır. Bu nedenle de "*Mü'minler ancak/sırf kardeştirler*."[16] ayetiyle Müslümanların birbirlerine nasıl bakmaları gerektiğini ortaya kor.

İslam kardeşliğinin, Müslüman toplum için ne anlama geldiğini anlamak için bu ayetin siyak ve sibakına bakmak gerekir. Ayetin öncesi ve sonrası, bize, İslam kardeşliğinin anlamını ve dolayısıyla Müslümanların toplumda birbirlerine karşı nasıl davranırlarsa kardeşliğe riayet etmiş olacaklarını vermektedir.

"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle çekişirlerse aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla mücadele edin. Eğer dönerse,

---

13 Müslim, Birr, 58.

14 Taç, I/24.

15 Müslim, Birr ve Sıla, 23.

16 Hucurat Suresi, 49/10.

artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Kuşkusuz Allah, âdil davrananları sever.

Mü'minler, ancak/sırf kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.

Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidir. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse, işte böylesi kimseler zalimlerdir.

Ey iman edenler! Zandan çokça kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizin arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.

Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız için de sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'na karşı sorumluluğunu en iyi yerine getireninizdir."[17]

Görüldüğü gibi, İslam, Müslümanlara kardeşlik yaklaşımıyla birtakım sorumluluklar yüklemekte, kardeşlikle aralarında bir hukuk tesis etmektedir. İslam, bu ayetlerde özellikleri belirtilen vahdete dayalı ümmet toplumunun inşa edilmesini; toplumda birlik, dayanışma, sevgi ve saygının esas olmasını; kardeşlik bilinciyle hareket eden, tüm tefrika ve tefrikacılığı içinden söküp atan bir toplum inşa etmek istemektedir.

Belirtmek gerekir ki, İslam'ın tevhidî kardeşlik tasavvurunu, Hz. Peygamber (s.a.s.) kurduğu Medine İslam toplumunda pratiğe geçirerek en ideal biçiminde göstermiştir. Bu noktada da en iyi örneklerden biri, Hicret'ten yaklaşık beş ay sonra

17 Hucurat Suresi, 49/9-13.

peygamberimizin isteğiyle yaklaşık 200 aile Ensar, 200 kadar Muhacir aile arasında kardeşlik ahdi yapılmasıdır.

Günümüzde de Müslüman ülkeler, uluslararası bir İslam kardeşliği ve vahdeti sosyolojisi ve siyaseti inşa etmek zorundadırlar. Küreselleşme sürecinde başka bir çıkar yol gözükmemektedir.

İslam'ın ana kaynaklarına göre İslam medeniyetinde kardeşlik ve birlik en temel unsurlardan biridir. Kardeşlik, İslam medeniyetinin çimentosudur. Müslüman toplumun bireylerini bilinçli olarak bir arada tutan ve İslam medeniyetini diğerlerinden ayrı kılan en temel parametrelerden biri, kardeşliktir. Nitekim şu dizeler bunu açıkça dile getirmektedir:

Uhuvvet medeniyetidir medeniyet-i İslam zat u hakikatte
Menfaat değil, tersine fazilettir hedef-i kastı istikamette
Cidal ve firak yerine tesanüt ve istinattır düsturu hayatta
Güçte değil istinat noktası, aranır bilakis hak ve adalette
Ruhen tekâmül, insaniyeten terakkidir keyfiyeti gelişmede

İslam, kardeşliği Müslümanlar açısından böyle tanımlarken, İslam medeniyeti içinde yer alan İslam dışı unsurlara karşı hak ve adalet temelinde davranılması ve onlarla ilgili insanî düzenlemeler yapılmasını istemektedir. Bu iki temelde tesis edilen İslam kardeşlik medeniyetinde, tevhide aykırı sosyal yapının oluşmasının, toplumun parçalanmasının ve böylece kaos, anarşi ve huzursuzluğun önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Evrensel Barışın Yolu: İslamî Vahdet Toplumunun Kuruluşu

Evrensel barışın sağlanmasının yolu nedir? Farabi'nin belirttiği dünya toplumunun fazıl topluma ve dolayısıyla dünya barış toplumuna dönüşmesi mümkün müdür? Mümkünse nasıl ve ne ile mümkündür? Kant'ın ahlak temelli ebedî barış düşüncesi ve dünya vatandaşlığı yaklaşımı (Kant, 1960; Habermas,

2002: 69-107) sorunu çözer mi? Birleşmiş Milletler Teşkilatının barışı sağlayamamasının nedeni nedir? Burada Müslümanların İslam'ın kardeşlik yaklaşımıyla bir çözüm üretmeleri üzerinde durulmasının gerekliliğini vurgulamak gerekmektedir. Günümüzde bütün dünyada var olan savaş ve çatışmalara bakıldığında, daha çok Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda çatışma ve savaşların veya o coğrafyalara karşı saldırıların olduğu gözlemlenir. Bu böyleyse, o zaman, Müslümanlar, ayet ve hadislerin istediği birlik ve bütünlükten uzak durumdalar. Vahdetten uzak olmaları, sadece kendi aralarında gerçek bir barış ortamının sağlanmasını engellememekte, ayrıca dünya barışını da olumsuz yönde etkilemektedir. O halde kardeşlik ve vahdet konusunun günümüzde yeniden düşünülmesi ve onun üzerinden dünya barışına giden yol hakkında kafa yorulması elzemdir. Kur'an Müslümanlara bu misyonu vermiştir.

İslam'ın kardeşlik yaklaşımında hem Müslümanların kendi aralarında barışın hâkim kılınması ve hem de dünya çapında barışın hâkim kılınması amaçlanmaktadır. Öncelikle Müslümanların kardeş olduklarını, kardeşçe yaşadıklarını ortaya koymak suretiyle model olmaları ve sonra da âdil bir yaklaşımla emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker yaparak dünya barışını sağlamaya çalışmaları istenmektedir. Dünya barışının temini için Müslümanların kardeşlik hukukunu devreye sokmaları; Müslüman toplumların kendi içlerindeki birlik ve kardeşlik ilişkilerini ve dolayısıyla barış ortamını, dünya barışını sağlama yolunda genişletmeleri, diğer grup ve toplumlarla, diğer devletlerle ilişkileri geliştirmeleri gerekmektedir.

İslam Toplumunda Kesrette Vahdet

İslam toplumunun tevhid inancının bir gereği olarak birlik toplumu olması, toplumda farklı renklerin, dillerin, kültürlerin, görüşlerin, düşüncelerin olmaması, herkesin tek tip olması anlamına gelmez. İslam toplumunda çok farklı düşünce, görüş, inanç, yaklaşım, renk, dil, kültür, etnik köken olur. İslam top-

lumu bütün bu farklılıklarıyla birlik içinde yaşayan bir toplumdur. İslam toplumunda geçerli olan vahdet, kesrette vahdet, çoklukta birliktir.[18]

Sonuç

İslam toplumu, tevhid inancının sosyolojik yansımasıyla kardeşlik, birlik, bütünlük, sevgi, saygı, hak, hukuk, dayanışma ve paylaşmanın esas olduğu vahdet toplumudur. İslam, Müslümanlardan, küçük ölçekte de büyük ölçekte de kardeşlik, birlik ve bütünlük bilinç ve anlayışıyla hareket etmelerini ister. Dinde tevhide, kardeşliğe, birliğe dayanan toplumda, Müslüman olmayanlar da insanlıkta veya yaratılışta kardeşlik merkezinde ve adalet temelinde muameleye tabi olurlar.

Sonuç olarak İslam, tevhid inancına mensup olup Allah'ı bir ve tek bilen, Allah'a eş ve ortak koşmayan mü'minlerden, tevhid inancının gereği olarak, yani tevhid inancını sosyolojik boyuta yansıtarak toplumda birlik ve bütünlük üzere yaşamalarını, birbirlerine sıkı sıkıya kenetlenmelerini, tefrikaya düşmemelerini ister.

18 Hucurat Suresi, 49/13.

Vahdet, her biri kendine has özellikler taşıyan ve kendi başına bir dünya olan çok sayıda insanın bir araya geldiklerinde ortak bir resmi oluşturma kabiliyetleridir. Vahdet, ümmet şuuru taşıyan sayısız müminin özgürlüğünü yitirmeden birbirine bağlanması, iradesini kaybetmeden birliğe boyun eğmesidir.

Yüreklerin Birliğinden Toplumların Birliğine

Doç. Dr. Huriye MARTI
Diyanet İşleri Başkanlığı
Başkanlık Müşaviri

Hudeybiye Anlaşması'nın imzalanması zor olmuş, umre niyetiyle Medine'den çıkan ashab-ı kiram, Mekke'ye giremedikleri gibi birtakım ağır şartlar içeren bir anlaşmayı imzalayarak geri dönmenin sıkıntısını yaşamışlardı. Hâlbuki aylar geçtikçe barış ortamı sağlanmasının faydaları görülecektir. O güne kadar rahmet elçisi (s.a.s.) ile tanışma imkânı bulamayan nice insan onu görmeye ve İslam'ı kabul etmeye gelecektir. Hudeybiye siyasi bir zafer, bir azim ve birliktelik çağrısı, bir diriliş müjdesi olmuştur.

Bu durumdan rahatsız olan Mekkeli müşrikler anlaşmayı yenilemek ve bazı maddelerde değişiklik yapmak için Ebû Süfyân'ı Medine'ye gönderirler. Ebû Süfyân ne Hz. Peygamberden, ne de sahabeden olumlu bir cevap alabilir. Ama o, bir yandan diplomatik temaslarını sürdürürken bir yandan da taze İslam toplumunu gözlemleme fırsatı bulur. Konuşmaları dinler, tavırları izler, Müslümanlar arasında kurulan ilişkinin niteliğini analiz eder. Nihayet Mekke'ye geri döndüğünde kendisini bekleyen meraklı kalabalığa bir konuşma yapar. İşte o konuşmada Ebû Süfyân, Allah Resûlü'nün etrafında halkalanan Medine İslam toplumunu şöyle tanımlar: "*Size, hepsinin kalpleri tek bir kalbe bağlı olan bir topluluktan geliyorum.*"[1]

1 Abdürrezzâk, ***Musannef***, V/375-376, H.no: 9739.

Bu, muhteşem bir tanımlamadır. Ümmet olmanın, bir olmanın, birlik olmanın anlamını özetleyen muhteşem bir tanımlama… Yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde bollukta da darlıkta da, sevinçte de hüzünde de Allah Resûlü'nü yalnız bırakmayan ashab-ı kiramın hâli ancak derin bir gönül bağıyla açıklanabilir. Onlar, her an Resû-i Ekrem'i dinleyen, izleyen, ona soran, danışan, onunla konuşan, tartışan, gülüşen, ağlaşan hâlleriyle kusursuz bir bütün oluşturmuşlardır. Bir tarafta tebliğ görevini hakkıyla ifa edebilmek için, Kur'an'ın ifadesiyle ***"kendini helâk edercesine"***[2] çabalayan bir peygamber, diğer tarafta *"sanki başlarına bir kuş konmuşçasına"*[3] hassas bir tavırla onu dinleyen ve örnek alan sahâbe… Bu, saygıyla gelişen ve sevgiyle güçlenen bir bağlılığın işaretidir. Bu, vahdetin resmidir.

Vahdet, her biri kendine has özellikler taşıyan ve kendi başına bir dünya olan çok sayıda insanın bir araya geldiklerinde ortak bir resmi oluşturma kabiliyetleridir. Vahdet, ümmet şuuru taşıyan sayısız müminin özgürlüğünü yitirmeden birbirine bağlanması, iradesini kaybetmeden birliğe boyun eğmesidir. Vahdetin temelinde hiç kuşkusuz Allah'ın bir ve eşsiz oluşuna iman vardır. Vahdet binasının duvarları Allah Resûlü'nün rehberliğinde örülür. Her mümin bir tuğladır. Tıpkı onun (s.a.s.) mübarek ellerini birbirine geçirerek tasvir ettiği gibi: *"Müslüman'ın diğer Müslümanlarla ilişkisi, birbirine kenetlenmiş bir binanın tuğlaları gibidir."*[4]

Tevhit inancı etrafında bütünleşen müminler, sağlam bir akitle Hz. Peygambere bağlanmış, onun etrafında toplanmışlardır. Onlara "ümmet" diye seslenen ve misyon yükleyen bizzat Cenab-ı Hakk'tır: ***"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah'a***

---

2 Kehf Suresi, 18/6.

3 İbn Hanbel, IV/278.

4 Buhârî, Mezâlim, 5.

iman edersiniz."[5] Hz. Peygamberin ümmeti olmak, kalbi onun kalbiyle birlikte atmak, elini onun eline vermek, onun ardı sıra yürümek, onun merhamet anlayışına bürünmek demektir. Onun vefatından sonra müminlerin onun kalbine bağlı kalpleri elbette sahipsiz ve kimsesiz kalmamıştır. Şimdi onun en büyük emaneti olan Kur'an'a sarılma ve sünnetine yürekten bağlanma zamanıdır. Zira ümmetin odağı bellidir: *"Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıkı sarıldığınız sürece kesinlikle yolunuzu şaşırmayacaksınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Sünneti."*[6]

İşte ayrılık ve fitne hareketleri, Müslümanlar arasındaki bu tevhit bağını koparmayı, sünnetle bütünleşen kalpleri ayırmayı, kimsesiz ve yalnız bırakmayı hedefler. Böylece ilahî rahmet ve bereketten yoksun kalan yürekler katılaşacak, tefrikanın karanlığında birbirini heder edecektir. Allah'ın ***"vasat bir ümmet"***[7] olarak takdim ettiği insanlar ifrat ve tefrite dalacak; inancında, ahlâkında, tutum ve davranışlarında orta yolu unutacak; dengesiz ve düzensiz bir biçimde sağa sola savrulacaktır. Aşırılıktan uzak, âdil ve mutedil tavırlarıyla diğer toplumlar için ***"şahit"***[8] olma vasfını taşıyan Müslümanlar, bu üstün örnekliği fitne kazanlarında kaynarken kaybedecektir.

İnsanların kendi aralarında yaşadıkları görüş ayrılıkları, farklı zihinlerin birbirini tetiklemesi ve yeni perspektiflerle karşılaşan idraklerin görüş alanını genişletmesi açısından değerlidir. Böylelikle ümmetin soru ve sorunlarına yönelik çözüm arayışları çeşitlenir, "ihtilaf" hayra vesile olabilir. Ancak ihtilafın çözümsüzlüğe doğru gitmesi ve öfkeyle yoğrulup kinle sulanan sert bir toprak misali tarafların arasını ayırması "tefrika"nın habercisidir. Bu çorak toprak, giderek derinleşen çatlaklarla yü-

---

5 Âl-i İmran Suresi, 3/110.

6 *Muvatta*, Kader, 3.

7 Bakara Suresi, 2/143.

8 Hac Suresi, 22/78.

rekleri ve zihinleri birbirinden uzaklaştırır. Toplumsal birlik ve beraberliği, ahenk ve huzuru yerle bir eden sarsıntılar meydana getirir. Bunlar ise, Müslüman toplumların en büyük düşmanı olan "fitne"nin yıkıcı sarsıntılarıdır.

Peki, vahdeti zedeleyen bu fitne hareketlerine karşı Resûl-i Ekrem nasıl bir strateji belirlemiştir? Müslüman kardeşliğinin önündeki en büyük engel olan tefrikaya karşı ne gibi önlemler almıştır? Öncelikle o (s.a.s.), köhne cahiliye zihniyetiyle mücadele ederken, ayrıştıran ve ötekileştiren anlayışları yıkmıştır. Bu çerçevede Müslüman toplumunun bir ve beraber olmasını, birlikte karar almasını, beraberce hareket etmesini, cahiliyeden ayrılışın sembolü olarak tanımlamıştır. Ümmetin birlikteliğinden ayrı düşenleri, ırkçılık gibi ayrıştırıcı anlayışlara pirim verenleri ***"cahiliye ölümüyle ölenler"*** şeklinde nitelemiştir.[9] Mümin ayrıştırmak değil kaynaştırmak, ötelemek değil kucaklamak, koparmak değil bağlamak zorundadır. Mümin, kardeşlerine ulaşmak ve onlarla uzlaşmak zorundadır.

Kur'an-ı Kerim de yeni inşa ettiği toplumu cahiliye alışkanlığı olan bireyselcilikten kurtarmayı hedefler. Onlara 'biz' olma eğitimi verir. Günde defalarca ***"Ya Rab, müstakim yola ilet bizi", "Ya Rab, bizi koru, senin gazabına uğrayanların ve sapkınların yolundan"***[10] diye dua etmeyi öğreten Yaratan, gazap ve sapkınlık kuyularından ancak "biz" olmakla kurtulmanın mümkün olacağını ifade buyurur.

'Biz' olmak, niyetlerin, bedenlerin, sözlerin ve davranışların aynı hedefe yoğunlaşmasıdır. Ayrı bir yön tutturmamak, ayrı yollara sapmamaktır. Birlikte hareket etmek, öncelikle 'biz' olabilmekle ilgilidir. Bu birliktelik de önce yüreklerde ve niyetlerde gerçekleşir. Yürekleri ve niyetleri birleşmeyen insanla-

---

9 İbn Hanbel, II, 306.

10 Fatiha Suresi, 1, 6-7.

rın birlikte hareket etmeleri ve ümmetin birliğini inşa etmeleri mümkün olamaz. Dolayısıyla tefrika ve fitneyi yok eden nüvelerin, önce bireyden topluma doğru yaygınlaştırılması, sonra da toplumdan bireye doğru güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda Hz. Peygamber (s.a.s.), kibir, bencillik, çıkarcılık, seçkincilik gibi toplumun ortak vicdanının oluşmasına engel olan kişisel hastalıklardan uzak Müslüman bireylerin yetişmesi için gayret göstermiştir. *“Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırtınızı dönmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz!”*[11] diye seslenirken niyeti, ‘biz’ bilincini zedeleyen tavırlara geçit vermemektir. Çünkü ancak kardeşliği, cemiyetin bütünlüğünü ve ümmetin selametini içselleştiren bir insan, ailesinden, arkadaşlarından ve yakın çevresinden başlayarak tüm insanlığa barış kültürü aşılayabilir. Müslüman daima ümmetin menfaatini kendi menfaatinden önde tutmalı, “benden önce biz” diyebilmelidir. Bu bir zihniyet meselesidir. Bencilliğin, kibrin ve dolayısıyla cehaletin kapanına kısılan vicdanlarla tevhid ve vahdet şuurunun tesis edilmesi mümkün olamaz. Mezhebini, meşrebini, ırkını, ideolojisini tevhid dini İslam'ın önüne geçiren bir zihin vahdet binasında bir tuğla olamaz.

Kendi korkuları kadar mümin kardeşlerinin yaşadığı korkuları da hissetmeye ve anlamaya çalışan, kendi geleceğine dair kaygı ve beklentileri kadar mümin kardeşlerinin geleceğe dair ümitlerini ve hayal kırıklıklarını da önemseyen insanlar cemaat olmanın rahmetine ererler. Bu tür insanların merhametle donanmış vicdanları, zamanla içinde yaşadıkları cemiyetin toplumsal vicdanı hâline gelir. Ümitler, korkular, neşe ve hüzünler ne kadar ortaksa, toplumun temelleri de o kadar güçlüdür. Bunlar ne kadar bireysel ise, toplumun vahdeti yaşama imkânı

---

11 Buhârî, Edeb, 62.

da o derece zayıftır. Birinci durumda bireyler ne kadar birbirlerini ve yaşadıkları toplumu yüceltirse, ikinci durumda da o kadar kendilerini, birbirlerini ve toplumlarını çöküntüye ve parçalanmaya doğru sürüklerler.

Diğer taraftan, vahdetin oluşabilmesi, bazı erdemleri özümsemeyi ve gerektiğinde bazı fedakârlıklarda bulunabilmeyi de gerektirir. Affedicilik, sabır, merhamet, tevazu gibi kişisel hasletlerin Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla birleşmesi vahdet anlayışını inanca dönüştürür. Bu inanışa sahip gönüller, tefrika halinde yağabilecek ilahî azaptan da endişe duyarlar. Resûl-i Zişan'ın ifadesine göre, çok sıradan bile görünse, basit bir küslük de olsa, yüreğinin kardeşine karşı soğumasına izin vermek, Rahman'ın öfkesini celbeder: *"Pazartesi ve perşembe günleri cennetin kapıları açılır ve Allah'a şirk koşmayan her kul bağışlanır. Ancak kardeşi ile arasında husumet bulunan kişi müstesna. Onlar hakkında şöyle denir: Şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar bekletin! Şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar bekletin!"*[12]

Bu hayat, imtihan hayatıdır. Bu dünya, imtihan dünyasıdır. Elbette her insan için imtihanın şekli farklı, soruları farklıdır. Ancak şu bir gerçektir ki insan insanla sınanır. Mümin için zorlansa da sabretmekten, gücense de affedici olmaktan, şiddet görse de merhametli davranmaktan, kötülüğe iyilikle karşılık vermekten başka çıkar yol yoktur. Zira mümin, ihtilafları tefrikaya dönüştürmemekle yükümlüdür.

Allah'ın varlığını ve birliğini merkeze alan, yeryüzünün şerefli halifesi olan insanın onuruna layık bir hayat inşa etmeyi hedefleyen vahdet düşüncesi, Müslüman toplumun en ulvi idealidir. Bu düşünce, herkesin üzerinde birleşebileceği saygı, hoşgörü, merhamet, hak ve adalet gibi ortak değerlerden beslenir. Bu değerlerin varlığı çatışmaları önler, farklılıkları vahdeti

---

12 Müslim, Birr ve Sıla, 35.

güçlendiren zenginlikler hâline getirir. Dolayısıyla söz konusu değerler ırk, cinsiyet, yaş ve sosyal konum fark etmeksizin her Müslüman'ın zihin dünyasına nakşedilmeli, hayatına yön vermelidir. Her mümin gönülden bir kere daha inanmalıdır ki, tevhit ancak Allah'a kulluğu diğer tüm tercihlerin önüne almakla, vahdet ise ümmetin onurunu korumakla mümkündür. Hz. Peygamberin ömrünü adayarak inşa etmeye çalıştığı İslam toplumunun da mayası bu inançtır.

Kendi küçücük dünyalarını bütün hayatlarının en önemli amacı hâline getirenler… Dar ve güdük hedeflerle insanlığın onuruna el uzatanlar… İslam'ın orta yolunu terk edip uçlarda seyredenler… Kendi menfaatleri veya mensubu bulundukları grubun çıkarları için karşılarındakini ezip yok etmekten çekinmeyenler… Fitne, kargaşa ve teröre hizmet edenler, acı, gözyaşı ve zulmü görmezden gelenler… Hz. Peygamberin ümmeti olmanın getirdiği sekineti ve ferahlığı yaşayamayan nice Müslüman… Kasvete ve çatışmaya kurban olmuş nice yürek…

Güzide sahabi Mikdâd b. Amr, Bedir Savaşı öncesi yaptığı konuşmada şöyle diyordu: *"Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın sana gösterdiğini yerine getir, biz seninle beraberiz. Biz, İsrailoğullarının Hz. Musa'ya dedikleri gibi* ***'Sen ve Rabbin gidin savaşın! Biz burada oturacağız!'***[13] *demeyeceğiz."*[14] O gün peygamberi yalnız bırakmayan Müslümanların torunları olan bizlerin, bugün onun sünnetinde buluşmaya, yüreklerimizi onun rahmet çağrısında buluşturmaya ne çok ihtiyacı var! Görünen o ki, fitne ve tefrikaya geçit vermeyen vahdet toplumu ancak bu buluşmayla kurulacak.

13 Mâide Suresi, 5/24.

14 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I/615.

Tevhid inancı aynı zamanda Hz. Âdem (a.s)'den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kadar gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin tebliğlerinde ortaya çıkan ortak noktalardan birisidir. Bütün peygamberler gönderildikleri topluluklara Allah'ın birliğini öğretmiş, insanlardan bu istikamette hareket etmelerini istemiş ve en güçlü şekilde tevhidi vurgulamışlardır.

Tevhidi Zedeleyen Söylemler

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT
Erciyes Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde bir oluşunu ifade eden tevhit, İslam düşüncesine yön veren temel anahtar kavramlardan birisidir. Bireyin İslam'ı kabulü "Allah'tan başka ilah olmadığı" şeklindeki bir ikrar ile başlar ki bu, onun için Allah'ın birliğini ilan eden bir başlangıç noktasıdır. Bu başlangıçtan yola çıkan birey, sonrasında tevhidi gönül dünyasının derinliklerine yerleştirmek, içselleştirmek, mana ve mefhum olarak söz ve davranışlarına yansıtmakla mükelleftir. Bu içselleştirme Müslümanın hareket ve düşüncelerinde Allah'ın merkezî yer işgal etmesini ve her zaman için onun şuurunu doldurmasını[1] da ihtiva eder. Allah'ı "Ahir" olarak niteleyen ayet[2], O'nu bütün düşüncenin, yapıp edişler zincirinin yöneldiği ve nihayet bulduğu "Son" olarak belirler. O'nun hem Evvel hem de Âhir oluşu, bütün mahlûkatı kuşatır, yaratılmışlar halkasının nihai çevresini belirler. Zira ***"doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır"***[3] ayeti tam da bunu ifade eder. Allah her yerde hazır ve nazırdır. Müminin hayatını topyekûn olarak kuşatır. Tevhit ekseninde şekillenmeyen hiçbir tutum ve davra-

---

1 Faruki, İsmail Raci, Tevhid, Çev. Dilaver Yardım-Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.11.

2 Bkz.Hadid Suresi, 57/3.

3 Bakara Suresi, 2/115.

nışın dinî açıdan bir değeri yoktur. Müslümanın gündelik hayatında ifa ettiği salih ameller ve ibadetler de tevhitten uzaklaştıklarında anlamlarını yitirirler. Zira bütün ameller gibi ibadetlerin de ufku, tek olan Allah'a dönük olmalıdır. O'na yönelik olmayan ibadet, ibadet olmaktan çıkar ve şirke dönüşür.

Dolayısıyla Allah'ı bir kabul etmek, Müslümanı varoluşsal olarak ihata eder; kişiliğini ve karakterini şekillendirir ve benliğini bu temelde yeniden inşa etme fırsatı verir. Bu nedenle tevhit, bireyin olgu ve olaylara bakışını, evreni algılayışını belirler, her türlü insani çabada belirleyici bir karakter taşır.[4] Çünkü en kısa ifadesiyle tevhit, kâinatı Allah'a dayanarak okuma ve anlama çabasıdır. Bu yönüyle tevhit, düşünceye, sanata, estetiğe ve topyekûn İslam medeniyetine rengini veren ve dolayısıyla o medeniyeti kuran bir akidedir. İslam'da düşünceden kültüre, sanata ve mimariye kadar meydana getirilen bütün inşalarda tevhid temel hareket noktası olmuş, onları kendi ekseninde yapılandırmış ve âdeta onları kendi boyasıyla boyamıştır. İslam dünyasında tezhip, minyatür, hat sanatı gibi soyut sanatların zirveye ulaşmasının altında yatan faktör de tevhiddir. Diğer kültürlerdeki mevcut ikonik sanatların tevhid inancı açısından taşıdığı riskler dikkate alınarak, İslam medeniyeti kendine özgü sanat türünü inşa etmiştir. Dolayısıyla İslam sanatları tümüyle tevhide dayalı, orijinal ve kendine özgüdür. Diğer sanat biçimlerinin kopyası ve taklidi değildir. Bu sebeple İslam kültür ve sanatında ilk bakışta göze çarpan husus, onun taşıdığı tevhide dayalı aşkın karakteridir. Bu aşkın karakter Müslümanın tutum ve davranışları kadar söylemine de akseder. Onun için her mümin, hakkında konuşacağı ya da söz edeceği varlık Allah olduğunda son derece saygın ve nazik bir dil kullanır, kullanacağı sözcükleri bile tevhid terazisinde tartarak seçer.

4 Chittick, William, Varolmanın Boyutları, Çev. Turan Koç, İstanbul 1995, s. 24.

Tevhit inancına sahip olmak, bir mümin için hareket noktasıdır. Düşünürken, yazarken ve konuşurken onun çıkış noktası tevhiddir. Tevhide dayalı olarak düşünür, yazdıklarının ve çizdiklerinin tevhide aykırı olmamasına azami gayret sarf eder. Tevhidi ikrar eden bir lisana sahip olmayı kendine ana hedef belirler. Bütün bunlar için de mümin, kelime-i tevhitle bu şuurunu tüm dünyaya haykırır ve kelime-i şehadetle bu ikrarına şahitlik eder. Tevhid bir çıkış noktası olsa da, olmuş bitmiş bir süreç değildir; aksine müminin bütün hayatında canlı ve dinamiktir. Tevhidi bir bilinç hâline dönüştürmek, hayatın içine taşımak ve hayal dünyamızda sürekli canlı kılmak da zorunludur. Zira tevhide sahip olmak kadar, onu yaşantımızda sürekli kılmak da esastır. Bir yönüyle tevhid, lisanımızı kelime-i şehadete cilalamak, hafızayı Allah'ın zikriyle canlı tutmak ve hayalimizi tevhide aykırı bütün kuruntulardan arındırma işlemidir. Allah birdir, hiçbir şeye muhtaç değildir, yaratılmış hiçbir şeye benzemediğinden dengi de yoktur.[5] O'nu anlatmak için kullanılan bütün sözcükler de O'nu anlatmakta yetersiz kalacaktır. Hatta bütün ağaçlar kalem ve denizler mürekkep olsa, yine de O'nun sözlerini yazmada ve O'nun yüceliğini dile getirmekte yetersizdirler.[6]

Tevhid inancı aynı zamanda Hz. Âdem (a.s)'den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kadar gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin tebliğlerinde ortaya çıkan ortak noktalardan birisidir. Bütün peygamberler gönderildikleri topluluklara Allah'ın birliğini öğretmiş, insanlardan bu istikamette hareket etmelerini istemiş ve en güçlü şekilde tevhidi vurgulamışlardır. İnsanların ulûhiyet konusunda en fazla yanıldıkları husus Allah'ın birliği meselesi olduğundan, Kur'an-ı Kerim de Allah'ın varlığından çok, O'nun mutlak manada birliğinden söz etmiştir.[7] Kur'an, tevhidi İslam'ın en ayırt edici vasfı saymış ve şirki, tövbe istiğfar

---

5 Bkz. İhlas Suresi, 112/1-4.

6 Bkz. Lokman Suresi, 31/27.

7 Özler, Mevlüt, İslam Düşüncesinde Tevhid, İstanbul 1995, s. 21.

edilmediği sürece bağışlanmayacak büyük günahlar arasında zikretmiştir.[8] İslam'da tevhid, düşünce ve davranışın yöneldiği bir odak noktasıdır ve dolayısıyla Kur'an ayetlerinin her biri bir veya diğer şekilde tevhid akidesiyle ilişkilidir. İnanç dünyamız kadar, düşünce ve davranışlarımız için de hayati öneme sahip olan tevhid, Allah'ın varlığını bilmek, onun birliğini ikrar yanında aynı zamanda bu iki hususa ters düşen bütün zıtlardan da Allah'ı tenzih etmeyi de ihtiva eder. Zaten bir yönüyle tevhid, Allah'ı düşünülüp tasavvur edilebilen, vehim ve zihinlerde tahayyül edilebilen her şeyden tenzih etme anlamına gelir.[9] Söz ve düşünce dünyasını tevhid çizgisinde tanzim etmek ve davranışlarına bu eksende yön vermek, geçmişte olduğu gibi günümüz Müslümanının da aslî görevidir. Müslüman için önemli olan şey, sağlam bir inanca sahip bulunmak ve bu inancını ölüm anına kadar muhafaza edebilmektir.Ancak günümüz dünyası şekil ve renk değiştirse de hem düşünce hem de davranış düzeyinde tevhid akidesi açısından potansiyel riskler taşımaktadır. İçinde bulunduğumuz çağ, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de eşlik ettiği bir ilerleme ve değişim çağıdır. Artık bilgi sosyal bir güç hâline dönüşmüş ve internet teknolojisindeki gelişmelerle birlikte neredeyse sınırsız ve kontrolsüz bir hâl almıştır. Bu durum, tevhide karşı meydan okuyuşların da şeklini ve biçimini değiştirmiştir. Günümüz insanı artık karşısına Hz. Peygamberin asrındaki gibi cehalet putları dikmemektedir, ancak artan şekilde sahte mutlaklar türetmekte ve onları kendisi açısından vazgeçilmez görmektedir. Müslüman için yegâne kutsal varlık Allah ve tartışılmaz mutlak hakikat Kur'an olmasına rağmen, bireyler kendi dünyalarında yeni mutlak ve tartışılmaz alanlar kurmakta ve bunlara dokunulmazlık atfetmektedir ki, bu türden davranışlar ve söylemler tevhid akidesi açısından örtülü bir risk taşırlar. Mutlaklaştırı-

---

8 Bkz.Nisa Suresi, 4/116.

9 Cürcani, Seyyid Şerif, et-Ta'rifât, tah. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1987, s. 99.

lan şey ister birtakım söylemler ve kabuller olsun, isterse de bireyler olsun risklidir. Bu, çoğu kere de yalnızca ve yalnızca Allah'tan istenilmesi mümkün olan şeylerin, fani şahıslardan ya da ölülerden talep edilmesi şekline bürünmektedir ki bu da şirkin bir diğer türünü oluşturmaktadır. Özellikle Ramazan aylarında gündeme gelen ve türbe ziyaretlerinden ekranlara yansıyan bazı uygulamalar tam da bu sözünü ettiğimiz hususa örnek teşkil etmektedir. Aslında insanlara saygı ve hürmet ya da ölülerimizin kabirlerini ziyaret etmek meşrudur. Ancak onlara karşı gösterilen aşırı tazim, onlardan af ve yardım istemek ya da başı sıkıştığında onları yardıma çağırmak gibi uygulamalar sahih bir tevhid akidesiyle uyumlu olmayan hususlardır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim, Hristiyanların Allah'ı bırakıp da din adamlarını, ruhbanları ve Mesih'i Rab edinmelerini şiddetle eleştirmiş, Allah'ın onların şirk koştukları şeyden berî oluşunu dile getirmiş ve onların yalnızca Allah'a kul olmalarının emrolunduğu vurgulanmıştır.[10] Dolayısıyla Allah'ın dışında birtakım varlıkları ilahlaştırmak, onlara aşırı hürmet göstermek ve bu yolla da Allah'ın rızasının kazanılabileceğini ileri sürmek de tutarlı olmayacaktır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber dönemindeki müşrik toplum da, taptıkları putların kendilerini Allah'a yakınlaştıracağını düşünüyorlardı.

Aynı şekilde aşırı saygı ve ihtiram gösterilen insanların, sıkıştıklarında başkalarının imdadına koşmak suretiyle yardım etmek, ya da insan ve evren üzerinde tasarrufta bulunabileceğine inanmak şirki çağrıştıran davranışlar arasında yer almaktadır. Başka bir deyişle söz konusu tutum, Allah'a ait bazı vasıfların insanlara nispet edilmesi anlamı taşır ki bu, tevhid ile çelişen bir durumdur. Bunlar insanlar ve toplum nezdinde saygın kişiler olsalar da, bir insanın bu tür insanüstü donanıma sahip oluşunu düşünmek ve hatta gayba ilişkin bilgisi olduğunu ileri sürmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira

10 Bkz. Tevbe Suresi, 9/31.

gayba ilişkin bilgi yalnızca Allah'a mahsustur.[11] Her ne kadar Allah, insanlara da birtakım şeyleri bilebilme ve malumat sahibi olabilme yeteneği vermişse de, gayba ilişkin bilgi, hiç kimseye verilmiş değildir. Hatta peygamberler bile bu konuda ancak kendilerine bildirileni bilirler. Çünkü böyle bir bilgiye sahip olma iddiası insan bilgisini Allah'ın bilgisiyle denk tutma anlamına gelebilecektir.

Özellikle günümüz dünyasında ortaya çıkıp şekillenen ateizm, materyalizm, septisizm, agnostizm ve nihilizm gibi söylemler de, bir kısmının yüce yaratıcıyı yok sayması ve bir kısmının da önümüze sahte mutlaklar dayatması nedeniyle tevhid inancıyla çelişirler. Aslında bu cereyanların hepsi ateist olma yani yüce bir yaratıcıyı yok sayma noktasında müttefiktirler. Allah'ın varlığı ve birliği, inancın özünü oluşturduğundan böyle bir düşüncenin kabulü mümkün değildir. Agnostizm (bilinmezcilik) ve nihilizm (bilinmezcilik) gibi akımlar da, Allah'ın varlığı ve varlığının bilinmesi noktasında kuşkuyu salık vermeleri nedeniyle risklidir. Maddeci/materyalist düşünceler ise, doğrudan yüce bir yaratıcıyı yok saymamakla birlikte, ortaya koyduğu nazariyeler, bütün düşüncenin merkezine maddeyi yerleştirmesi, onu kadim ve yaratılmamış kabul etmek suretiyle yaratıcıya ait sıfatları maddeye vermeleri nedeniyle tevhide aykırıdırlar. Benzer biçimde pozitivizm ve hümanizm, düşünce ve varsayımlarında yaratıcıya yer vermemeleri yanında, bilimin ve insanın aşırı yüceltilmesiyle sonuçlanmıştır ki, bunun da tevhid akidesiyle bağdaşır bir tarafı bulunmamaktadır. Zira bu anlayışların hemen hepsinde Allah'a ait olması gereken mutlak güç ve yaratıcılık vasfının yaratılmışlar arasında paylaştırılması söz konusudur. Oysaki tevhit inancında Allah'ın zat ve sıfatları açısından diğer varlıklara benzemediğini tasdik etmek esastır. İnsanı veya insan aklını yücelterek ona mutlak yetkinlik vermek, insan aklını ilahî emir ve yasakların üstünde bir konumda kabul etmek, ilahî olan ile beşerî olanın birbirine denk tutulması

11 Bkz. A'raf Suresi, 7/188.

ve eşitlenmesi anlamına gelir ki bu da bireyi farkında olmadan şirke götürebilir. Ancak günümüz insanının zaman zaman ya bir özenti ya da entelektüel kaygılarla kendilerini nihilist ya da agnostik olarak adlandırdıkları da görülebilmektedir. Bu türden düşüncelerin bir özenti ve taklit sonucu olarak da olsa benimsenmesi ve savunulması tevhid inancına aykırı olacaktır. Bu yönüyle Kur'an, yanlış olduğunu bile bile atalar dinine tabi olmayı doğru bulmamıştır.[12] Çağdaş insan büyük ölçüde himmetini maddi olana yönlendirmiş görünüyor. Maddi uğraşlar ve teknolojik meşguliyetler gündelik hayatta öncelikli yer işgal ederken, din ve dinî kaygılar ise daha alt derecelerde gündeme dâhil olabilmektedir. Bu ise çoğu kere tutum ve davranışların ya da amellerin fayda ve menfaat ekseninde tezahürüne yol açmaktadır. Bilindiği üzere tevhid inancı, Allah'ı zât, sıfat ve fiil olarak ayrıcalıklı bir konuma yerleştirme anlamı taşıdığı gibi aynı zamanda O'nu ibadet etmeye layık tek varlık olarak kabul etmeyi de gerekli kılar. Davranışlarımızda ve ibadetimizde Allah'ın rızası yerine birtakım dünyevi menfaatleri koyma, bir çeşit ortaklıktır. Bu, insanı gösteriş, makam ve mevki sevgisi ya da dünyevi bir fayda elde etme gibi ahlaki çıkmazlara götürdüğü gibi, amel ve ibadeti asıl maksadının dışına çıkarmakta, ifsat etmekte ve bir çeşit şirke dönüştürmektedir. Tevhid akidesiyle çelişen davranışlar arasında Allah'a tevekkül yerine sırtını başka şeylere dayama, rızkı Allah'tan başkasından talep etme ve Allah'tan başkası adına yemin etme gibi tutum ve davranışları da sayabiliriz. Modern hayat tarzı ve giderek kalabalıklaşan şehirlerin keşmekeşi içerisinde kaybolan çağdaş insan, karşılaştığı sorunlarla yüzleşmek ve onları gerçekçi zeminde çözüme kavuşturmak yerine çözümü daha çok hayal ve sırlar dünyasında aramaktadır. Gündelik hayatın akışı içerisinde karşılaştıkları meselelerini çözmede, Kur'an ve Sünnet rehberliğinde aklıyla ve gerçekçi zeminde meselelerini halletmek yerine, çözümü tarot fallarında, medyumların kehanetinde, falcı ve sihirbazların

---

12 Bkz. Zuhruf Suresi, 43/23.

şarlatanlıklarında arar olmuştur. Artık sırlar dünyasında yolculuklara çıkılmakta, gizemli kurtarıcılar aranmakta ve rüyaların gizeminde gündelik hayatın sorunları çözülmeye çalışılmaktadır. Kaybettiği eşyasını bulmak için medyuma giden, eşler arasındaki geçimsizliği çözmek için falcılara başvuran ve gazete burçlarındaki yorumlardan hareketle evleneceği adamı/kadını tespit etmeye çalışan insanların sayısı hiç de az değildir.[13] Bu türden uygulamalar, duyular ötesi âleme ilişkin bilgi kaynağımız olan peygamberlik ve vahiy kurumunun yozlaşmasına ve tevhid akidesinin aşındırılmasına zemin hazırlamaktadır. “Fala inanmam, ama falsız da kalmam” felsefesiyle hareket eden günümüz insanı, falcının dile getirdiği hayal dünyasına dalarken, insanın geleceğini ve gaybı bilmenin yalnızca Allah’a ait oluşunu öngören tevhid akidesini aklına bile getirmemektedir. Kur’an-ı Kerim, dikili taşlar ve fal okları ile gelecek belirlemeyi şiddetle reddetmiş ve bunları şeytan işi birer pislik olarak nitelendirmiştir: ***“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz.”***[14]

Fal baktırmak gibi, kehanette bulunmak, gelecekten haber vermek ve kâhinlik yapmak da tevhid inancına ters düşen fiillerdendir. Çünkü gaybın bilgisi yalnızca Allah’a mahsustur[15] ve Allah bu konuda kesinlikle şerik kabul etmemektedir. Diğer taraftan, cahiliye Araplarının yaptığı gibi, kâhinlere yarı-tanrısal özellikler atfetmek, sorunların çözümünde onlara başvurmak ve kötülüklerden korunmak için de kâhinlere sığınmak, bir tür şirktir ve İslam’ın tevhid inancına aykırıdır. Çünkü onlar yardım ve iyiliği Allah’tan istemek yerine kâhinlerden istemektedirler. Bu nedenle sevgili peygamberimiz kehanete dayalı gelecekten haber vermeyi ve kâhinliği kesinlikle reddetmiş, kâhinlere başvuran ve onları söylediklerinde tasdik eden kimselerin, Hz.

---

13 Yeşilyurt, Temel, Çağdaş İnanç Problemleri, Ankara 2014, s. 208.

14 Mâide Suresi, 5/90.

15 Bkz. Yunus Suresi, 10/20; Nahl Suresi, 16/77; Cin Suresi, 72/26/27.

Muhammed'e indirileni inkâr etmiş sayılacağını bildirmiştir.[16] Günümüz toplumlarında kâhinlerin yerini daha çok medyumlar alsa da, medyumların söylediklerini tasdik etmenin de aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini söylememize sanırım gerek yoktur. Aynı şekilde yıldızların hareketlerine dayanılarak insanlar için burçlar belirleme ve bu burçların insan üzerinde etkili oluşu tezini savunan astroloji de, tevhit inancı açısından mahzurludur. Zira gök cisimleri ve yıldızlara olduğundan fazla güç ve etki vermek, onların dünyayı ve insan hayatını şekillendirdiğine inanmak, İslam'ın tevhid ilkesi ile de çelişen bir durumdur.

Tarihte yıldızların etkin bir güç olduğuna inanan ve onlara tapan toplulukların bulunduğu bilinen bir gerçektir. Sâbiilerin yaptığı gibi yıldızlara tapmak, onlardan bilerek birtakım hükümler çıkarmaya çalışmak şirk olarak görülmektedir. Buna dayanarak, insanın geleceğine ilişkin tespit ve yorumlarda bulunmak, gaipten haber vermek gibi düşünceler ise açıkça, gayba ilişkin bilgiyi Allah'a özgü kılan ayetlerle[17] çelişen bir durumdur. Diğer taraftan sihir ve büyü yaptırmak da tevhide aykırı bulunmuştur. Çünkü sihir yapan kişilere, bir insanın takatinin üzerinde bir güç ve etki atfedilmektedir. Sihirbaz ve büyücülere atfedilen bu değer ve olağanüstü güç, İslam başta olmak üzere tüm dinlerin ortak özelliği olan "tevhid" inancıyla da çelişmektedir. Hadislerde fal ve kehanet gibi, sihir de helak edici günahlar arasında sayılmış[18] ve yasaklanmıştır. Sonuç olarak tevhid inancı, İslam inancının özünde yer alan ve Müslümanın hayatını bütünüyle kuşatan bir akidedir. Bir müminin, düşünce, söz ve davranış olarak tevhid çizgisinde hareket etmesi zorunludur. Zira bütün amellerin ve iyiliklerin geçerlilik şartı sağlam bir tevhid inancına sahip olmaktan geçmektedir. Aynı şekilde inanan her birey tevhid inancını hayatının her anında yaşatmakla da mükelleftir.

---

16 Müslim, "Selam", 125; İbn Mace, "Taharet", 122.

17 En'âm Suresi, 6/59; Neml Suresi, 27/65.

18 Buhari, "Tıb" 48; Müslim, "İman" 145.

Evrene dikkatle bakan bir göz ve evreni basiretle tefekkür eden bir zihin ve aşkla hayranlık içinde seyreden gönül, buradaki muhteşem ve muazzam nizam karşısında tevhidi ve onun her an tecelliyatını zihnen ve kalben idrak eder. Böyle arif kimseler için Allah'ın insana ve kâinata büyük lütfu olan tevhid sürekli ve her an kendini yenileyen bir büyük oluşumdur.

Tevhidin Mekândaki Temsili: Külliyeler

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
Mimar Sinan Üniversitesi
Emekli Öğretim Üyesi

Tevhid kavramı herkesin anlayacağı basit bir ifade ile tek ve bir olma hâli şeklinde ifade ediliyor. Bu ifade biraz daha açılırsa bir cümle daha ekleniyor; benzeri ve zıddı olmama hâli. İlim sahipleri ise kaynaklarda tevhidi şöyle açıklıyorlar: Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve mabut oluşunda tek ve bir olması. Bu hükme zihinle itaat ve kabul; kalp ile tasdik ve iman etme… Bu kabulün ve tasdikin zıddını ise şirk terimi ifade ediyor. Sade bir şekilde söylemek gerekirse, şirk hâli; Allah'a ortak koşmak manasına geliyor. Allah'ın yarattığı bütün mahlûkat aciz ve eksiktir. Ancak Cenab-ı Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. Bu tevhid tanımının insana düşen izdüşümü ise şöyle açıklanmaktadır: İnsan sadece yaratıcısına kulluk ve itaat eder ve onu kutsar. Bu itaat ve kutsama âdemoğulları için bir izzettir. Başkasına kulluk eden veya itaatte bulunan âdemoğlu ise zillet derekesine düşmüştür.

Tevhid inancı insanların hayatında namaz ibadeti ile kendisini göstermektedir. Bu ibadet ruhlar yaratıldığında elest bezminde huzur-ı ilahîde duyulan hitabın ve ona verilen cevabın günde beş kez hatırlanması ve tekrarlanmasıdır. Diğer bir deyişle insanoğlu elest bezminde Allah'la olan ahitleşmesini her gün beş vakit namazında tazelemektedir. İnsanoğlunun

dışındaki yaratılmış olan evren de bu tevhide itaat etmektedir. Tabiattaki düzen ve ahenk de tevhidin fizikî âlemde görülen tecellisidir. Evrene dikkatle bakan bir göz ve evreni basiretle tefekkür eden bir zihin ve aşkla hayranlık içinde seyreden gönül, buradaki muhteşem ve muazzam nizam karşında tevhid kavramını ve onun her an tecelliyatını zihnen ve kalben idrak eder. Böyle arif kimseler için Allah'ın insana ve kâinata büyük lütfu olan tevhid sürekli ve her an kendini yenileyen bir büyük oluşumdur.

Basiret ve ferasetle tevhidi idrak eden zihin karmaşa ve kaostan halâs olur. Akıl dünyasında var olan âdeta sonsuz sayıdaki düşünce, tevhidin bu düzleme getirdiği disiplin sayesinde bir sistematiğe kavuşur. Tevhidi idrak eden bir zihin birçok düşünce içerisinde onları ehem-mühim sırasına göre düzenleyerek bir sistem inşa etme yeteneğindedir; böylece o, zihinsel huzur ve sükûn sahibi olmuştur. Bu huzur ve sükûn sayesinde akan zaman içinde zihin, ortaya çıkması kaçınılmaz olan çelişkilerden kurtulur. Akıl planındaki huzur, ferdin mutluluğu için yeterli olmasa da gerekli bir şarttır. İnsan sadece akıldan ibaret olmadığı için tevhidin zihin dünyasındaki disiplini sağlaması mutlak manada bireysel huzur için yeterli olmaz. İnsan belki de mutlak huzuru kalbinde aramalı ve bulmalıdır. Tevhid nuru bir gönülde tecelli ederse o gönülde artık ikiliğe yer kalmaz. Zihnin meşgul olduğu meseleler gibi gönlün ilgi sahasına giren duygular vardır. Gerçekte insanoğlunun düşünce ve duygularını kesin ve net bir şekilde ayrıştırması da mümkün görünmüyor. Bir düşünce kolayca ve kaçınılmaz olarak bir veya birçok duyguyu uyandırdığı gibi bir duyguda bir veya birçok düşünceyi gündeme getirebilir. Tevhid nuru kalbe düşünce aynı zihin dünyasında olduğu gibi gönüldeki duyguları da bir nizama sokar. Orada da yine tevhidin gereği olan aşk bir muallim ve mürebbi gibi duyguları sıralar ve sınıflandırır. Gönülde oluşan

bu disiplin, ferdi Allah'ın birliği ve kudreti karşısında mutlak bir teslimiyete eriştirir. Mutlak teslimiyet de kalbin huzur bulması demektir. Eskiler buna kalbin itminanı demişler. Bugünkü dille söylersek teslimiyet limanına sığınan gönül, bütün eksikliklerine rağmen bu eksikliklerin varlığını hissetmez. Yunus bu hâli "Aşk gelicek cümle eksikler biter" mısra-ı bercestesi ile tarif eder. Yani eksiklikler beşer olmak hasebiyle her daim vardır ancak kul onları hissetmez. İnsan yaşamak için bir mekâna ve bir zaman dilimine ve de eyleme muhtaçtır. Hayat Allah tarafından insana bahşedilmiş büyük bir lütuf, nimet ve aynı zamanda onlar kadar derin ve ağır bir mesuliyettir. Zaman, mekân ve eylem olmadan bu nimeti ve mesuliyeti idrak etmek ve taşımak mümkün değildir. Tevhid nuruyla zihni disiplin altına alınmış, kalbi aydınlanmış bireyler ve bu bireylerin oluşturduğu toplum bu nurun icabı olan eylemi gerçekleştirmek için mekânı belli bir istikamet ve tarzda inşa ederler ve kullanırlar. İslam medeniyetinin Osmanlı yorumunda bu istikamet ve tarz külliye adını verdiğimiz büyük teferruatlı hiyerarşik ve derin manalar içeren mekânsal kurguda gerçekleştirilmiştir. Bu kısa açıklamalardan sonra aşağıdaki paragraflarda külliye adlı mekânsal kurguya zihindeki tevhid disiplinini ve gönüldeki tevhid nurunu dikkate alarak biraz daha yakından bakmaya gayret edeceğiz.

Yukarıda da söylediğimiz gibi külliye fiziksel manada maddi elemanlarla inşa edilen mekânsal bir kurgudur. Bu mekânsal kurgu tek başına durağandır ve cansızdır. Onu devingen hâle getiren ve ona bir anlam yükleyen, içinde yaşanan hayat yani mekânsal kurgunun kullanım tarzıdır. Konuya daha derin bir tarzda girmeden önce burada bir benzetme yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu benzetme külliye denilen mekânsal kurgu ile insan arasında olacaktır. İnsana dış planda baktığımız zaman onda çok çeşitli eylemler, faaliyetler, hareketler, tasarruflar görüyoruz. Hatta öyle ki bu eylemlerin tümüne bir

anlam vermeye kalkışsak çoğu kez eğer arka planı okuyamıyorsak kararsızlığa düşer ve bir hüküm veremeyiz. Buna karşılık zihninde tevhid disiplinine yer vermiş, gönlünde tevhid çerağı uyanmış bir insan söz konusu ise onun bütün eylem ve tasarrufları hep ve her zaman bu tevhid kavramının ona gösterdiği istikamette ve ona yüklediği mesuliyet çerçevesinde icra edilir. Zahirde çok çeşitli olan bütün eylem ve tasarruflar hikmet nazarıyla bakıldığında tevhid disiplin ve nurunun o beşer üzerinden hayata yansımasından başka bir şey değildir. Bu hüküm beşer planında kısaca özetlenmek istenirse; kesrette vahdet olarak ifade edilebilir. Başka bir deyişle bütün eylem ve tasarrufları idare eden büyük güç beşerin zihnindeki tevhid disiplini ve gönlündeki tevhid nurudur. Bu hakikat bütün şümul ve muhtevasıyla külliyede de geçerlidir. Külliyede beşerin eylemlerinin yerine toplumun ihtiyacı olan eylemleri gerçekleştirebileceği mekânlar geçmiştir. Osmanlı toplumunun İslam medeniyet yorumundaki külliyeler bu manayı haiz olarak algılanmış ve bu manayı gerçekleştirecek şekilde imar edilmiş ve kullanılmıştır. O toplumda zihinlerdeki tevhid disiplini ve gönüllerdeki tevhid nuru maşerî bir olgu olarak tecelli etmiş, bu tecelli yine maşerî bir irade olarak kendini ortaya koymuş ve neticede iktidar bu olguyu hayata geçirmiştir. Sonuç, Osmanlı külliyeleridir.

Külliye denilen mekânsal kurgu bireyin eylemlerindeki gibi farklılıklar içeren birçok işlevi yerine getirmek üzere farklı yapılardan oluşur. Külliyeye bir sistem olarak bakıldığında yani yapılar arasında bir hiyerarşi ve ilişki olup olmadığı açısından yaklaşıldığında bu mekânsal kurgunun tabiri caizse başkan veya reisinin cami olduğunu görürüz. Cami tevhidin beşer üzerindeki izdüşümü olan namaz ibadetinin gerçekleştirildiği yerdir. Külliyenin mekânsal yapısı içerisinde tamamen fizikî bir tespitle olaya yaklaştığımızda caminin siluette ve planda

en baskın ve görkemli öge olduğunu görüyoruz. Bu mekânda tevhid itikadına mensup insanlar günde beş kez aynı istikamete dönmekte ve bir rehber yani imam önderliğinde aynı metni okumakta ve aynı hareketleri tekrarlamaktadırlar. İslam kültürüne tamamen yabancı ve İslam hakkında hiçbir ön bilgisi olmayan bir kimse bile bu olguyu yeterli bir zaman süresinde takip edince burada ne olduğunu bilmediği ve anlamlandıramadığı bir birliğin tecelli ettiğini, hayata geçtiğini ve tekrarlandığını görür. Bunun zıddı olarak zihninde tevhid disiplini ve gönlünde tevhid nuru uyanmış bir insan bu fiziksel birlikten yola çıkarak derunî bir hedefe doğru yavaş yavaş intikal eder. Külliyelerin ilk örneği Medine'deki Peygamber mescididir. Kaynakların bildirdiğine göre orası da İslam peygamberi tarafından inşa edilen ve ettirilen, özellikleri belli fiziksel bir mekân imiş. O mekânda İslam peygamberinin önderliğinde yaşanan hayat ise İslam medeniyetinin kurucu nüvesi ve ilk uygulaması olmuştur. Bu nüve ve uygulama öyle velud ve hayatiyet sahibi bir özdür ki aradan geçen uzun zaman sürecinde her zemin ve zamanda yeni yorumlara ve uygulamalara imkân vermiş, vermekte ve verecektir. Hz. Peygamberin mescidindeki eylemler kaynaklardan öğrendiğimize göre hayatın her safhasında toplumun karşılaştığı maddi, manevi her meseleyi çözümleri ile birlikte kapsamaktadır. Ancak ümmet kalabalıklaşıp farklı coğrafyalara intikal ettikçe zamanın getirdiği ihtiyaç ve şartlara göre bu uygulama ve çözümler için farklı mekânlar oluşturulmuştur. Ancak bu farklı mekânların zihin ve gönül olarak bağlı olduğu merkez yine Hz. Peygamberin mescidi olarak kalmıştır. Osmanlı külliyelerinde külliyenin merkez unsuru olan cami peygamber mescidinin mütevazı ve aciz bir misalinden başka bir şey olarak algılanmamalıdır. Osmanlı külliyesinin ikinci önemli unsuru medreselerdir. Bu yapıda toplumun yetenekli, heveskâr ve ilimden haz duyan insanları tevhid disiplini nu-

runun çizdiği daire içinde ve gösterdiği istikamette talim ve terbiyeye tabi tutulurlar. Bu talim ve terbiyede Allah'ın evrende tesis ettiği nizam ve ahenk modeli dikkate alınmıştır. Neticede medrese ilimle mücehhez ve o ilmi ile amil ve bu birikimini tevhid dairesinde kullanan insanlar yetiştirir. Peygamber mescidindeki talim ve terbiyenin mütevazı bir örneği, Hz. Peygamberin talim ve terbiyesinin gösterdiği istikamette ilerlemeye gayret eder. İlim faaliyeti olunca onun ayrılmaz bir parçası olan kütüphaneden de söz etmek gerekir. Kadim külliyelerimizde mukaddes kitabın çizdiği daire içerisinde yer alan birikimleri nesilden nesile aktarmak için yazılmış kitaplar muhafaza edilmektedir. İslam medeniyetinin orta çağda gerçekleştirdiği büyük tercüme ve telif hareketleri sonucu ortaya çıkan muhteşem külliyat yine bu medeniyetin tevhide dayalı kıstaslarına göre değerlendirilerek bu kütüphanelerde bulunmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse medresede ilim tahsil eden bir molla ilgilendiği sahada daha geniş bilgi sahibi olmak için kütüphaneye müracaat eder ve orada kendi medeniyet dairesindeki kıstaslara göre değerlendirilmiş kitaplardaki birikimle hemhâl olabilir.

Külliyenin diğer bir yapısı ise imarettir. Adından da anlaşıldığı gibi burada ihtiyaç sahipleri için yemek hazırlanıp ikram edilmektedir. Beşer yemek ihtiyacındadır. Bu ihtiyaç ise Allah'ın lütfettiği nimetlerle, ihsan ettiği servetle ve bahşettiği sıhhat ile giderilir. İmarette yemeği temin eden, hazırlayan, ikram eden ve yiyen bütün kullar bu lütfun ihsanın ve bahşetmenin zihnen bilincinde kalben şükür içerisindedirler. Kadim mimarimizde geniş ve büyük kubbeler derin ve isli ocaklar ve bakır kazanlarla hazırlanan yemek, zahirde aç midenin doyurulması gibi göründüğü halde tevhidin nuruyla aydınlanmış hikmet nazarıyla bakıldığında ilahî bir lütfun tecellisinden başka bir şey değildir. Benzer şeyleri külliyenin diğer bir ögesi olan şifahaneler için de söyleyebiliriz. Hastalık beşerî bir hâldir. Ancak

şifa Şâfi esmasının tecellisi ile Allah'tan geliyor. Deva ve etıbba bu olguda sadece birer vesiledir. Şifahaneyi inşa eden ruh ve el; orada şifa bulmaya gelen hasta ve onun derdine deva olmak için uğraşan kimseler ve onların verdiği ilaçlar kadim külliyelerimizde ya Şâfi isminin hiçbir zaman unutulmadığı bir vasatta faaliyet gösteriyordu. Çünkü tevhid disiplininin ve nurunun insan üzerindeki icraatlarından biri de sadece ve sadece ve her hâlükârda Allah'a iltica etmek ve O'na sığınmaktır. Toplum hayatındaki diğer ve önemli bir eylemler bütünü ise ticarettir. Külliyelerin birçoğunda ticaret eylemlerini kolaylaştıracak hatta teşvik edecek hanlar ve menzil haneler bulunmaktadır. Tevhide mensup bir zihne ve kalbe malik olan toplumsal yapı ticareti de yine bu görüş ve duyuş istikametinde gerçekleştirir. Ayrıntıya girmeden söylersek; tevhidî bir toplumun ticareti insaf ve hizmet kavramlarını önceler. Kazanç veya kâr bunlardan sonra gelir. Çünkü rızık Allah'ın takdir ettiği bir nasip çerçevesinde gerçekleşmektedir. Hanlarda ve menzil hanelerde ticaret erbabının hizmetinde bulunan ve ihtiyaçlarını gideren insanlar da bu eylemlerini yine tevhidin gösterdiği istikamette bir hizmet anlayışı içerisinde şevkle yerine getirmektedirler. Onların görüşünde ticaret erbabının kazancı değil, insafı ve topluma hizmeti önemlidir. Ticaret erbabı da onlara bir hizmetkâr değil ilahî bir lütuf olarak bakmışlardır.

Osmanlı külliyelerinde bugün unuttuğumuz lakin o zamanlar için çok önemli olan bir unsur daha mevcuttur; bu unsur da hazirelerdir. Dünya hayatına bir bütün olarak baktığımızda bu bütünün başlangıcı doğum ise sonu da ölümdür. Toplumda tevhidî rengi ve coşkuyu yaşamış ve yaşatmış ve bu sayede iz bırakmış insanlar bu hazirelerde sırlanmıştır. İslam medeniyetinin bu hizmetkârları her an hayatın içinde yer alan ve kullanılan bu külliyelerdeki hazirelerde daima hatırlanmakta ve unutulmamaktadır. Bu suretle toplum hem mazisine rahatça

gitmekte hem o mazide gerçekleşmiş büyük hizmet ve fedakârlıkları yâd etmekte ve hem de bunlardan ibret almak imkânına sahip olmaktadır. Hazirenin bir büyük nasihati de nerede, ne zaman ve nasıl geleceği belli olmayan ölümün hayatın ayrılmaz bir parçası ve kaçınılmaz bir sonu olduğunu da insana her an hatırlatmaktır. Günümüzün modern insanı tevhid itikadına mensup insanın aksine sadece hayata odaklandığı için hazirelerden uzak durmayı hatta onlardan çekinmeyi ve korkmayı tercih etmiştir. Fakat bu tavır ölüm realitesini hiçbir zaman hayatın dışına itemez.

Yukarıdaki satırlarda külliye olgusunun mekânsal kurgusunu ana unsurları ile ve bu unsurlara hayat veren kullanım biçimi ve bundan daha önemlisi; bu biçimi örgütleyen zihniyeti ile açıklamaya çalıştık. Bu açıklamalardan kolayca anlaşılacağı gibi külliye fiziksel bir yapılar topluluğu olmaktan çok öte zihnî bir bütünlük ve kalbe ait bir muhabbetle hayat bulmuştur. Bu bütünlük ve muhabbetin sebebi ise Hz. Peygamberden öğrenilen ve onun tarafından talim edilen tevhid anlayışı ve duygusallığıdır. Zihninde tevhid disiplini ve kalbinde tevhid nuru uyanmış olan toplum yaşamak için gerekli bütün eylemleri de bu disiplin ve nurun mekâna yansıması ile oluşan külliyelerde icra etmiştir. Bugün toplumsal manada zihinlerdeki tevhid disiplini ve gönüllerdeki tevhid nuru bir miktar gölgelendiği için maziden bize intikal eden muhteşem tarihî miras olan külliyeleri bu bütünlük içinde maalesef idrak edemiyoruz. Mekânsal kurgudaki bu perişanlık korkarız ki bir süre sonra zihinsel ve kalbî bütünlüğümüze de sirayet edecektir. Çünkü yaşadığımız hayat önce fiziksel eylemlerimizi etkiler, ardından alışkanlıklarımız değişir. Bunu takiben de zihinsel algılarımız ve kalbî tercihlerimiz yani sevmelerimiz ve uzak durmalarımız tesir altında kalır. Her mekânsal kurgu zihnî bir tercihin ve kalbî bir bağlanışın eseridir. Külliye bütünlüğünü fiziksel

manada dağıtan tasarruf da bize yabancı ve başka bir tercih ve bağlanışın mekâna yansımasıdır. Ümit ve niyaz ederiz ki bu yabancı tasarrufu bir an önce fark edip yeniden tevhidî bir zihin dirilişi ve kalp uyanışıyla eski külliyelerimizi sahip oldukları mekânsal bütünlüğe kavuşturalım ve oraları tevhidin emrettiği istikamette, aynı bütünlük içinde kullanalım. Yeni inşa edilen külliyelerde de bu tevhidî bütünlüğü mekânda ve kullanımda müşahede etmek duasıyla sözlerimize son veriyoruz.

Bir düşünce Allah'ın varlığını, birliğini ve kâinatın eşsiz, mutlak sahibi oluşunu hesaba katmıyor, son erek olarak da Allah'ın hoşnutluğunu hedeflemiyorsa o zihin tevhide ulaşmış bir zihin değildir.

Tevhidin Eylem Boyutu: Kulluk

Fatma BAYRAM
İstanbul Üsküdar İlçe Müftülüğü
Başvaiz

İnsan zihni tutarsızlıktan rahatsız olur. Ne zaman tutarsızlığa, çelişkiye düşse onu giderecek şekilde düşüncelerini yeniden organize eder. Bu konuda yapılan çalışmalar göstermiştir ki insanlar inançları doğrultusunda davranamadıkları zaman bu çelişkiden kurtulmak için inançlarını yeniden gözden geçirmişler ve kendilerince o davranışın haklı sebeplerini bularak zihinlerini yatıştırmayı seçmişlerdir. Aksi halde insan düşünce, duygu ve eylem bütünlüğünü kaybedip bunlar arasında mantıklı bir bağ kuramaz. Bu da psikolojik açıdan onu rahatsız etmekle kalmaz, zamanla sağlıklı düşünme yetisini bile kaybetmesine sebep olur. Zihinsel tutarsızlıktan kaçınma denilen bu eğilim sosyal psikolojide birçok araştırmanın konusu olmuş. Konunun ilgililerini Festinger'in deneyini ve sonrasında yapılan çalışmaları incelemeye davet ederek biz bu tespitlerin "inandığınız gibi yaşamazsanız yaşadığınız gibi inanmaya başlarsınız" prensibini kanıtladığını söylemekle yetinelim. İnanç sadece zihinde kalan ve görünen hayatı etkilemeyen soyut bir düşünce değildir. Allah'ın varlığına inanmak, O'nun bütün yetkinliğine inanmayı da zorunlu kılar. Bir kez böyle inanan sağlıklı bir zihin de artık O yokmuş gibi yaşayamaz.

Allah inancının ve O'ndan gelen bilginin / vahyin davranışlarımıza yön verecek kuvvette olması öncelikle Allah'ı tanımakla ilişkilidir. Tanımayan bilmez, bilmeyen sevmez ve korkmaz. Oysa insanı bir davranışa sevk eden temel güdü sevgi ve korkudur. İnsan ya bir şeye ulaşmak ya da bir şeyden kaçınmak için çalışır. Tüm hedeflere ulaşma aynı merkeze bağlanabiliyorsa, yani kişi aynı doğrultuda çalıştığında hedeflerinin tümüne ulaşabiliyorsa çelişkilerden korunmuş demektir. Kâinatın sahibi olarak her şeyi elinde tutan Rabbü'l-âlemine iman ve kulluk, işte bu tevhide ulaşmayı sağlar. Böyle birinin yaşayacağı iç huzurunu, her biri diğerinden farklı kontrol merkezine sahip güçlere inanan birinin yaşaması imkânsızdır. Ulaşmaya çalıştığı şeylerle kaçındığı şeylerin birbirinden farklı merkezlerden kaynaklanması, insanı hedef dağınıklığına götüren bir parçalanmadır. Din dilinde biz buna şirk diyoruz.

Her dinin inanç sistemi temel bir prensip üzerine oturur. Bugünkü anlamda Yahudilik ırksal üstünlüğe, Hristiyanlık Tanrısal Mesih inancı üzerine kurulmuşken İslam Dini "Tevhid" inancını merkeze almıştır. Allah'tan başka tanrı olmadığını kabul etmek ve ibadeti yalnızca O'na hasredip O'ndan başkasına kulluk etmemek demek olan tevhid ilkesi bütün varoluşu Allah ile açıklamak demektir. Tevhid inancı bize Yaratıcı'nın mahiyetini ve melekler de içinde olmak üzere mahlûkatın Rableri ile nasıl bir bağlantı içinde olduğunu izah eder.

Yaratıcıyı Tanımak

Rabbimizi bilmeye varoluşsal açıdan muhtacız. O'nu gösteren delillere bakarak varlığını bulsak bile nasıl bir Rab olduğunu bizatihi O söylemedikçe bilemeyiz.[1] Allah Teâlâ, zâtını insanlara peygamberler vasıtasıyla anlatır. Tüm peygamberlerin getirdiği mesajın özü de kelime-i tevhid'de ifadesini bulan

1 Zümer Suresi, 39/67.

Allah'ın birliği ilkesidir. Allah kendi açıkladığı birtakım isim ve sıfatlara sahiptir ve bu vasıflar O'ndan başkası için kullanılamaz. Kelime-i tevhid'de "İlah" ismi yerine O'nun isimlerinden herhangi biri konduğunda bu daha iyi anlaşılır: "Allah'tan başka her şeye gücü yeten yoktur! Allah'tan başka her şeyi bilen yoktur! Allah'tan başka her kapıyı açacak yoktur!..." gibi. Allah'ı anlamanın ilk adımı Kur'an'ı anlamaktır. Çünkü Allah'ın Kur'an'da söylediği her şey aslında kendisine ilişkin bir ifadedir. Kur'an'da anlatıldığına göre evren bir bütün olarak Allah'a kulluk etmektedir. Her şey O'nu zikretmekte,[2] O'nun izni olmadan bir yaprak bile kımıldamamakta[3] ve isteyerek yahut istemeyerek her şey O'na boyun eğmektedir.[4] Bilinç ve irade sahibi tek varlık olan insanın Allah'a itaati ise onun istek ve çabasına bırakılmıştır. Allah Teâlâ, yaratılışından itibaren insanoğlunu hiç bilgisiz bırakmamış; kendini tanıtmış,[5] insanın yaratılış amacını göstermiş[6] ve bu hayatın nereye doğru gittiği hakkında bilgilendirmiştir.[7] Bizden istenen bu bilgiyi dikkate almak ve hayatı ona göre organize etmektir. Kur'an, baştan sona insanın Rabbi ile ve O'nun yarattığı mahlûkat ile ilişkilerini anlatır. Allah - âlem ilişkisi için O'nun tenezzülü, bizim de tekâmülümüz gereklidir. Vahiy O'nun tenezzülü, kulluk da bizim tekâmülümüzdür

Tevhid İnancının Davranışlara Tesiri

İnsanlar atletik bir vücuda sahip olan potansiyel bir sporcunun egzersiz yapmamasını, büyük bir sanat kabiliyetine sahip olduğu keşfedilmiş birinin o yönde çalışmamasını, zeki

---

2 İsrâ Suresi, 17/44.

3 Enfâl Suresi, 8/17.

4 Âl-i İmran Suresi, 3/83.

5 En'am Suresi, 6/3, 17, 59, 73, 95-96.

6 Zariyat Suresi, 51/56.

7 Hac Suresi, 22/7; Mü'min Suresi, 40/59.

bir öğrencinin tembellik etmesini ilerlemeye engel görürler de din duygusunun ibadete dönüşmemesinin dindarlığa engel olacağını nasıl görmezler? Rabbimiz, Cuma Suresi beşinci ayette bilmekle yetinip bilginin gereğini yerine getirmemeyi bir merkebin sırtına kitaplar yüklemeye benzetmiş ve aynı ayetin sonunda da bu durumun inkârla ilişkisini ortaya koymuştur: ***"Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."***[8] İnsan "Allah'tan başka tanrı olmadığı" bilgisiyle yaratılmıştır. Bu bakımdan başka şeyleri Allah'a ortak koşmak insan türünün en köklü içgüdülerine karşı çıkmak, insani varoluş alanını terk etmek demektir. Bizi insan kılan şeyi tepe taklak etmektir. Yaşantısını, hislerini ve düşüncelerini Allah inancıyla açıklayarak bütünleyemeyen kişi her gün yeni bir bunalımın içinde yuvarlanır. Akaid ve Kelam uleması bize tevhidin iki boyutu olduğunu söyler: Ulûhiyyet ve Rubûbiyyet. Ulûhiyyette tevhid Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, yegâne ve benzersiz olduğunu benimsemektir. Rubûbiyyette tevhid ise Allah'tan başkasına tapmamak ve sığınmamak demektir. Buna ibadette tevhid veya amelî tevhid de denir. Amelî tevhid kişinin kalbindeki Allah sevgisini davranışlarıyla ispat etmesidir. Allah'ın varlığına inanan ve O'nu bütün isim ve sıfatlarıyla Rab olarak benimseyen bir kulun O'nunla ilişkisini önemsememesi ve âdeta bir yaratıcı yokmuş gibi yaşaması kabul edilebilir bir durum değildir.

İslam, Allah'ın iradesine teslim olmak demektir. Amel de ete kemiğe bürünmüş teslimiyettir. Biraz düşünülecek olursa yaratılıştaki tevhid ilkesinin zorunlu sonucu olarak evrendeki her şeyin birbiri ile tam bir uyum ve etkileşim içinde olduğu görülür. Elmalılı'nın belirttiği gibi evrende öyle bir düzen vardır ki âdeta her şey bir şey için ve bir şey de her şey içindir.

8 Cuma Suresi, 62/5.

Bu nedenle İslamiyet ruha hitap ettiği kadar bedene de hitap eder; kalbin arınmasını istediği kadar bedenlerin de düşüşten korunması için düzenlemeler yapar. İnsan sadece ruhtan ibaret olsaydı elbette o zaman dinin bedenle ilgili emirleri olmazdı. Oysa bedenlerimizin insanî varoluşumuz için büyük bir önemi vardır. Bedenlerimiz kişiliğimizin tüm ayırt edici özelliklerinde belirleyici bir rol oynar. Üstelik bedenle ruh karşılıklı olarak birbirlerini etkiler. Biz çoğu zaman doğru düşüncenin doğru davranıştan önce geldiğini varsayarız. Oysa dünyada işleyiş böyle değildir. Çoğu insan için doğru inanç doğru ameli takip eder. Yukarıda değindiğimiz zihnin çelişmezliği prensibi de bunun bir sonucudur. Kur'an'da hemen her yerde iman ve amel peş peşe zikredilmiştir.[9] Amel üstünde bu kadar çok durulmasının nedeni Kur'an'a inanan bir Müslümanın hayatında Kur'an'ın somut bir şekilde gözlemlenmesi gerektiği ilkesidir. İslam dini, amelleri hiç önemsemeyen dinlerden de, inananlarını bitip tükenmez amel ve ayinlerle meşgul eden inançlardan da farklı bir şekilde orta yolu tutmuştur. İnsanın günlük hayatındaki davranışlarıyla ilgilenmeyen bir din pür idealizm olarak kalmaya mahkûmdur. Kur'an bütün insanlığa hitap eder ve içerisinde en iptidai seviyedeki insanları irşad edip hayatlarını düzenleyecek ilkeleri barındırdığı gibi en ileri kafalı filozofları düşündürecek ve onlara yol gösterecek esasları da barındırır. Hiçbir seviyedeki insanı dışarıda bırakmaz. Hayatın en yüksek düşünce boyutlarından en sıradan hadiselerine varıncaya kadar her yönüne ait ilkeler koyar. Bunlar başkalarıyla ilişkilerimize dair prensipler olabileceği gibi insanın kişisel manevi gelişimine yönelik vazifeler de içerir. Zira beden ve zihin olarak gelişmiş insanın kalp ve ruh olarak geride kalması kendini bütünlemesine engeldir. Böyle bir insan hep yarımdır. İşte Kur'an bu gayeyi gerçekleştirmek için üç esas prensipten bahseder ki bunlar namaz, oruç ve hacdır. İnsanın diğer insanlara karşı

9 Bakara Suresi, 2/62; Sebe' Suresi, 34/37; Tegabün Suresi, 64/9.

borçlarının başında ise zekât gelir ve bu dört esas İslam'ın dört ameli temelini oluşturur.

Tevhid-İbadet İlişkisi

Az önce de dile getirdiğimiz gibi tevhid öğretisi üç temel hususu içerir:

- İlah olarak yalnızca Allah'ı kabul etmek.
- O'na hiçbir şeyi hiçbir konuda ortak koşmamak.
- Yalnızca Allah'a ibadet edip[10] yapılan ibadetlerin karşılığını sadece O'ndan beklemek.[11] (İmanında tevhide ulaşamayanın ibadetlerinde ihlası yakalayamayacağı açıktır. Başka hiçbir amaç gütmeden sırf Rabbin rızası için yapılmayan ibadetlerden ise bir sonuç alınamayacağı malumdur.)

İbadet, imanın uygulamasıdır. Kişi şehadet getirmekle İslam'ın geri kalan dört rüknünü de kendisine vecibe hâline getirir. İnsanın kul olduğunu bilmesi ve Allah'ın kendi üzerindeki hakkını itiraf etmesi ile bilinçli bir kulluk ilişkisi başlar. Bu kulluk iki alanda cereyan eder: Allah'ın kendisinden istediği belli şekil ve kurallara uyarak ifa edilen kulluğa ***ibadet***; hayatın her alanında Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde yaşamaya ise ***ubûdiyyet*** denir. Efendimiz (s.a.s.)'in bildirdiğine göre kulların Allah'a kulluk ve ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları, Allah'ın kullar üzerindeki hakkıdır. Allah'ın bu hakkı ifa eden bir kuluna azap etmeyip onu cennetine koyması da kulun Allah üzerindeki hakkıdır.[12]

Eğer Allah ibadetlerin şekilleri konusunda bize yol göstermeseydi, insan aklı yaratıcısına ibadet etmenin gereğini kavrasa bile bunu nasıl yapacağını hiçbir zaman bulamayacaktı. Bu

---

10 Fatiha Suresi, 1/4; Âl-i İmran Suresi, 3/64; Zuhruf Suresi, 43/45.

11 Yunus Suresi, 10/72; Şuara Suresi, 26/109, 127, 145.

12 Müslim, İman, 48; Buhari, Cihad, 46.

sebeple ibadetlerin şart ve şekilleri tevkîfîdir; sadece Allah'ın emrettiği ve Resulünün gösterdiği şekilde yapılır. Zira Allah kul ilişkisinde şekli belirleme yetkisi evrenin tüm sırlarının hâkimi olan Allah'a aittir.

İslam'ın ibadet anlayışı Allah ile ilişkimizi günün veya haftanın belli zamanlarıyla sınırlayan bir anlayış değildir. Tevhid inancının doğal sonucu olarak İslam'da dinin ilgilenmediği, boş bıraktığı veya din dışı gördüğü hiçbir alan yoktur. Müslümanın vakti birbirine zıt merkezler arasında parçalanmış değildir. Aksine o günlük hayattaki her işini yaparken, ailesiyle ilgilenirken, kazanç peşinde koşarken de Rabbinin çizdiği sınırlara riayet ettiği sürece kulluk halindedir ve sevap kazanmaya devam eder. Bir ânı diğerini yok etmez. İşte bu bilinçle Müslümanlar günlük dilde bütün duygu ve temennilerini ifade ederlerken Allah'ın adını anarak O'nunla ilişkilerini ibadetlerle sınırlamadan yaygınlaştırmışlardır. Sübhanallah, elhamdülillah, Allahu ekber, bismillah, inşallah, hasbunallah, la ilahe illallah, estağfirullah, maşallah gibi kulluğumuzu dile getiren ifadeler İslam dünyasının neresine gitseniz günlük hayat içinde, evde ve sokakta kulağınıza çalınacak ifadelerdir. Müslümanlar böylece Allah'ı zikretmeyi günlük dilin bir parçası hâline getirmişlerdir. Zaten ezana ve namaza yerleştirilmiş bulunan 450'ye yakın tekbir ve tesbihle tevhid ifadeleri gün içinde tekrarlanmış ve bu yolla Müslüman bilincinde Allah'tan başkasında tanrılık görmeme ve yalnızca Allah'ın önünde eğilme inancı pekiştirilmiştir. Tevhidin hayatta bütünlük, çelişmezlik ve devamlılık anlamına geldiğini hatırlayacak olursak İslam'ın bizlerden nafile ibadetlerimizde dahi süreklilik istemesinin nedenini daha iyi anlarız. Allah'a kulluğun son bulacağı bir nokta yoktur.[13] Hz. Peygamber *"Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."*[14] buyurarak ibadetlerde sürekliliğin önemine işaret etmiştir.

---

13 Hicr Suresi, 15/98-99.

14 Ebû Davud, Tatavvu', 27.

Namaz, Zekât, Oruç, Hac

İslam dininde imandan sonra en önemli ibadet namazdır. Namaz, insanın Rabbiyle iletişimidir ve bu bütün iletişimlerimizin en önemlisidir. Namazı terk eden bir Müslüman kendini bu bağdan mahrum bırakmış demektir. Diğer bütün davranışlarımız içinde en çok namaz bizim Müslüman olduğumuzu açıkça ortaya koyar. Böylece o hem rabbimizle hem de insanlarla ilişkilerimizde ayırt edici merkezi bir rol oynar.

Kur'an, namazı diğer amellerin hepsinden daha fazla emretmektedir. Öyle ki namaz ibadeti bu dinin müntesiplerinin en önemli ortak paydası sayılmış ve "ehlü's-salât" tabiri imana delalet etmek üzere bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Efendimiz (s.a.s.) de, *"Muhakkak ki, kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır."*[15] buyurarak inancın korunmasında namazın ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

İnsanların büyük bir çoğunluğunun günlük beş vakit namazlarını kıldığı bir toplumun rengi, Tanrı'ya hiç vakit ayrılmamış, ya da dinin özel bir ilgi hâline geldiği, veya haftada sadece bir güne tahsis edildiği bir toplumdan köklü bir biçimde farklıdır. Aşağıdaki hadis namazın insan karakteri ve ahlakı üzerindeki etkisini özlü bir biçimde ortaya koymaktadır:

Allah'ın Resulü bir gün *"Söyleyin bana"* dedi *"Sizden birinizin kapısının önünde günde beş kez yıkandığı bir nehir aksa, onda kirlilikten eser kalır mı?"* Sahabe "Kirliliğinden hiç iz kalmaz" dediler. O *"Beş vakit salât da buna benzer. Allah bunlarla günahları siler"* dedi.[16]

Kur'an'da salât kelimesinin sıkça zekât ve infak kelimesiyle birlikte kullanılması,[17] namaz ibadetinin ruhu arındırma

---

15 Müslim, Îmân, 134.

16 Buhari, Mevakıt, 6.

17 Bakara Suresi, 2/83; Tevbe Suresi, 9/18; Nûr Suresi, 24/56.

işleviyle zekât ibadetinin malı arındırma özelliği arasındaki paralelliği vurgular. Zekât ancak bir toplum içinde yaşıyorsanız yerine getirebileceğiniz bir ibadettir. Bu borcu ödemek için, insanın diğer insanlarla ilgilenmesi ve kimlerin ihtiyaç içinde olduğunu keşfetmesi gerekir. Toplumda birlik ve dayanışma duygusunun kurulması ve yaşatılmasında çok büyük öneme sahip olan zekât ibadeti ancak Allah'a saygı duyan birinin başarabileceği ciddi bir yükümlülüktür. Tevhid inancının kuvvetinden güç alır; o güçle toplumsal vahdeti inşa eder. İbadetlerin çeşitliliği ve sürekliliği insanı bütün yönlerinden yakalayarak düşmekten korur; hatta bununla kalmayıp yükseklere çıkarır. Malumdur ki, ahlakî gelişim bir defa varılınca sonsuza kadar kendiliğinden korunan bir durum değildir. Sürekli dikkat ve özen gerektirir. Oruç bir terbiye, tezkiye ve tasfiyedir. İnsanın Allah'a iman ve teslimiyetini göstermesi bakımından oruç en büyük sınavlardan biridir. Önünde yiyecek ve içecek dolu bir sofranın başında vaktin girmesini beklemek kişinin Allah'a teslimiyetini ve nefsine hâkimiyetini göstermesi bakımından çok etkileyicidir. Orucun toplumsal boyutu olsa da bir kimsenin oruç tutup tutmadığını yalnız Allah görür. Ancak Allah'ın her şeyi bildiğine ve gördüğüne iman eden birisi orucunu hakkıyla ifa eder. Bu bakımdan Ramazan orucu, rükunların en kişisel ve ruhani olanı olarak mülahaza edilir. Rabbimiz Bakara Suresi 183. ayette ***"Ey iman edenler, oruç size farz kılındı ki bu sayede takvaya erişesiniz!"*** buyurarak orucun ahlakî gelişime katkısını vurgular. İslam'ın öngördüğü ibadetler içinde nispeten mahalli bir uygulama olarak kalan cemaatle namazı saymazsak evrensel birlik ve bütünlüğün, insan kardeşliğinin ve hepimizin bir olduğunun pratikte en etkili şekilde gerçekleştiği tek ibadet hacdır. İnsanlar bu ibadetin daha en başında kendilerini diğerlerinden ayıran ve farklılıklarını vurgulayan kıyafetlerini terk ederek "ben" aşamasından "biz" aşamasına yükselirler. İhramın kuralları bir hacı adayının sadece insan kardeşlerine değil, hay-

vanlara ve bitkilere karşı da barış içinde olması, âdeta bütün varlık âlemiyle Allah'ın mahlûku sıfatıyla bütünleşmeyi öğretir. Tavaf eden, sa'y yapan, vakfeye duran insan kalabalığının gerçek bir parçası olmak için de kendinden ayrılarak bu hayat ırmağına katılmak gerekir.

Buraya kadar saydığımız şekliyle ibadetlerin tevhid inancının zorunlu sonucu olarak anlatılmış olması zihinlerde ibadetlerin eksikliği durumunda imanın da ortadan kalkacağı şüphesini doğurmuş olabilir. Efendimizin meşhur Cibril hadisinde dinin üç boyutunu "iman, İslam ve ihsan" olarak saymış olması,[18] imanın ibadet ve ahlakla yakın ilişkisini gösterse bile ibadetlerin inancın bir parçası ve zorunlu sonucu olarak görülmediğini ortaya koyar. Kelam tarihinde imanın artıp artmayacağına yönelik tartışmalarda da iman ile amel ayrı kategoriler olarak ele alınmış ve Hariciler dışında hiçbir kelam ekolü imanla ameli birinin yokluğunda diğerini de yok sayan bir anlayışı kabul etmemişlerdir. Ehl-i sünnet, ameli imanın bir parçası değil, kemali olarak görmüştür. Çünkü selef, kalbinde imanı bulunan ve imanını diliyle söyleyen veya kıbleye yönelen her şahsı İslam dairesi içinde görmüş, işlediği bir günahtan dolayı kişiden mü'min sıfatını çıkarıp atmamış, fakat günahkâr saymıştır.

Son Söz

Mü'min bir zihnin bütün düşüncelerinin temelinde Allah inancı vardır. Bu temelden yola çıkan düşünceler, fikirler, kanaatler nihayetinde Allah rızasında son bulur. Yani bir düşünce Allah'ın varlığını, birliğini ve kâinatın eşsiz, mutlak sahibi oluşunu hesaba katmıyor, son erek olarak da Allah'ın hoşnutluğunu hedeflemiyorsa o zihin tevhide ulaşmış bir zihin değildir.

---

18 Buhari, İman, 1.

Elmalılı merhumun da ifade ettiği gibi dinde tekâmül edebilmek, inançların ilim ve marifetle birleşerek kâinatın ve insanın yaratılış gayesine uygun davranışlara dönüşmesine bağlıdır. İç dünyası temiz olmayanlardan güzel davranışlar beklenmeyeceği gibi davranışa dönüşmeyen bir iç temizliği ve iman kapasitesi de insanı meziyet sahibi yapmaz. İnsani tekâmül inanç, irade ve amelin aynı hedefte birleşmesiyle mümkündür.

İlâhî mesajın son halkası Kur'an vahyinin muhatabı İslam ümmeti vahdet içinde insanlığa son vahyi ulaştırmakla mükelleftir.

Mezhepler, Vahdet ve İttihad-ı İslam: Olumlu ve Olumsuz Algılar Kıskacında Mezhep Kavramı

Prof. Dr. Mürteza BEDİR
İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı

Mezhepler Vahdet'e Mani mi? Tevhid, Vahdet ve İlkeler

Tevhid dini İslam'ın Müslümanları birlik ve beraberliğe, ortak değerler çerçevesinde aynı hedefe doğru kenetlemeye ve vahdet ruhuyla İslam'ı tüm insanlığa ulaştırmaya çağırdığı bilinmektedir. İlahî mesajın son halkası Kur'an vahyinin muhatabı İslam ümmeti vahdet içinde insanlığa son vahyi ulaştırmakla mükelleftir. İlahî mesaj karşısında bütün Müslümanlar eşittir ve aynı tavrı göstermek durumundadırlar; bu Müslüman olmanın, yani son ilahî mesaja iman etmenin bir gereğidir. Ancak bu ruh ile Kur'anî mesajı insanlığa ulaştırabiliriz. Nitekim Yüce Rabbimiz şöyle buyurdular:

"Ey iman edenler! Allah'tan ne türlü korkmak gerekirse öyle korkun ve başkasının değil, ancak O'nun birliğine boyun eğdiğiniz halde can verin.

Gelin hepiniz birden O'nun gönderdiği rabıtaya sımsıkı tutunun, hem sakın birbirinizden ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın. Hani sizler birbirinizin hasmı iken kalplerinizi barıştırmıştı da sırf O'nun keremiyle kardeş olmuştunuz. Hani sizler cehennem uçurumunun ta kenarında bulunuyorken O siz-

leri oradan kurtarmıştı. İşte doğru yolu tutabilmeniz için Allahu Zülcelal ayetlerini böylece sarih olarak sizlere bildiriyor.

Sonra aranızdan insanları salaha çağırır, maruf ile emreder, münkerden nehiyde bulunur bir ümmet meydana çıkmalı (vücuda gelmeli) ki felaha erecekler işte bunlar.

Sakın sizler de kendilerine apaçık ayetler gelmişken aralarında ayrılık çıkaran, ihtilafa düşen kimseler gibi olmayın."[1]

Hiç şüphe yok ki, ümmete yüklenen bu görev ancak birlik ruhuyla hayata geçirilebilir; ümmet şuurunu canlı tutmadan, Efendimizin bir hadis-i şeriflerinde dile getirdiği Müslümanların tek vücut olması hakikatine varamayız.[2] Kur'an-ı Kerim, hakikat (ilim) geldikten sonra ona aykırı bir biçimde başka yollara ve anlayışlara yönelenleri azap ile tehdit etmiştir:

"Allah'ın yanında din yalnız İslam. O kitap verilen ümmetler bu ihtilafa ancak kendilerine ilim geldikten sonra, sırf birbirlerini çekemedikleri için düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsa (tanımıyorsa) bilsin ki Allah'ın muhasebesi pek seri."[3]

Tefrika, Ayrılık, Din ve Mezhep Farklılığı

İslam bir ve bütün olmaya çağırırken, Resulün ve müminlerin yolundan başka bir yola sapmamayı emrederken ve Allah'ın elçisi de müminler cemaatinden ayrılmamayı öğütlerken nasıl oluyor da müminler Efendimizin vefatından kısa bir zaman sonra tefrikaya düşüyorlar, bütünlüklerini bozuyorlar? Kuşkusuz bu ve benzeri ayet ve hadisler, müminler arasındaki siyasi, toplumsal ve zihinsel parçalanmışlığı, tefrika ve fitneyi yermektedir. Allah Resulünün, Ehl-i Beytinin ve ashabının yolu Sevad-ı Azam'ın yoludur; İslam ümmetinin ana çizgisi olan bu yol tarih boyunca çeşitli fitne ve tefrikalara maruz kaldı. Ama

---

1 Âl-i İmran Suresi, 3/102-105.

2 Buhari, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

3 Âl-i İmran Suresi, 3/19.

her seferinde ilim ve irfanın ışığında Müslümanlar bu tehdidi bertaraf ederek İslam'ın sahih yolunu korumayı başardılar ve insanlığa ışık tutmasını sağladılar.

Denilebilir ki, İslam'ın ana çizgisi içinde de pek çok tefrika ve ihtilaf mevcut değil mi? Nasıl oldu da Müslümanlar bu kadar mezhep, meşrep ve fırkaya bölündüler? İslam'ın ana çizgisi vahdet ise bu ayrılık da neyin nesi? Kuşkusuz ilk bakışta bu sorular haklılık payı içermektedir. Tabii ki, İslam'ın ana esaslarında (usulü'd-din) ihtilaf kabul edilemez. İslam'ı bir ve tek yapan ve kıyamete kadar onu muhafaza edecek olan bu temel ilkelerde ihtilaf yukarıda eleştirilen türden ihtilaflardır. Ancak ihtilaf ya da hilaf her zaman olumsuz bir şey değildir. İhtilaf eğer çıkar için çatışmaya dönerse tefrika olur; farklı düşünceleri yok etme ve baskılama aracı olarak kullanılırsa kötü olur. Kısaca bir arada yaşama ahlakını ihlal eden ayrılık hoş görülemez. Kur'an-ı Kerim, insanoğluna hak ve batılı göstermiş ve bunlardan hangisini seçeceği konusunda insanları zorlamamıştır. "Dinde zorlama yoktur" fehvasını politik bir ilke olarak benimseyen İslam, farklılıkların bir arada yaşayabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu İslam'ın son hak mesaj olduğu iddiasından vazgeçmesi değildir. Aksine Kur'an Yüce Allah'ın insanlığa son mesajı olduğu hakikatini her daim vurgular; ama bunun insanoğlunun imtihan için gereken özgür seçimlerini ortadan kaldırmak için siyasi bir araç olarak kullanılmasını istemez. Allahu Azimüşşan bu hakikati şöyle ifade etmiştir:

"Allah, dilese idi elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı ve lakin O, dilediğine dalâlet, dilediğine hidayet buyurur ve her halde hepiniz bütün yaptıklarınızdan mes'ul olacaksınız."[4]

İslam, insanların hakkı ve hakikati seçmelerini ister; zorlama yoluyla İslam'a dâhil olmalarını istemez. Farklı dinler için geçerli olan bu ilke İslam'ın içinde ama ana çizgiden ayrılan gruplar için de geçerlidir. İslam'ın ana çizgisinde kabul edilen

---

4 Nahl, 16/93.

temel ilkelerden bir kısmında Sünnet-Ehl-i beyt-Sahabe-Sevad-ı azamdan saparak başka bir yol tutan bazı itikadî mezhep mensupları da İslam toplumlarında tarih boyunca genellikle huzur ve barış içinde yaşamışlar; siyasi çıkar kavgaları dışında genellikle çatışmaya meyledilmemiştir. İslam'ı kabul etmemek bir kişiyi İslam toplumlarında yaşama hakkından mahrum etmediği gibi, büyük çoğunluğun tuttuğu yoldan ayrılarak farklı anlayışlara sapmak da ilmî eleştiriye tabi tutulsa da genellikle toplumsal dışlama şeklinde bir politik tavra dönüşmemiştir. Bu toplumsal barış tavrının temelinde Hz. Peygamberin Medine'de inşa ettiği siyasi modelin ana umdeleri yatmaktadır. Peygamberimizin burada farklı dine mensup insanların farklı inanç ve amellerini korumak kaydıyla bir arada yaşayabileceklerini öğretmiş olması sonraki İslam devletlerine örnek teşkil etmiştir. Bu sayede 1000 yılı aşkın bir süre İslam'ın siyasi hâkimiyetinde yaşamalarına rağmen farklı inanç ve düşünceleriyle bugüne kadar gelen topluluklar bulunmaktadır; üstelik bunların gettolarda değil Müslümanlarla iç içe yaşadıkları, aynı mahalleyi paylaştıkları bir gerçektir. Müslümanlar inançta doğruluk iddiasıyla toplumsal yaşamda ortak bir alanı paylaşma arasını ayırarak çok kültürlülüğü 1000 yılı aşkın bir süredir hayata geçirmişlerdir. Her ne kadar bugün bazı arızî durumlar ortaya çıksa ve Müslümanlar dünyada çok kültürlülük ve hoşgörü düşmanı olarak yansıtılsa da bu tarihsel ve kuramsal gerçeklik yadsınamaz.

"Ümmetimin ihtilafı rahmettir": Fıkıh Mezhepleri Nereden Çıktı?

Klasik İslam düşüncesi; Kur'an ve Sünnet'e dayalı İslam ahkâmının ilahî iradenin bir tezahürü olarak bize ***kat'i*** (kesin) ***beyan*** ve ***zannî*** (yoruma açık) ***beyan*** şeklinde iki türlü vazedildiğini ta en başından beri kabul etmektedir. Buna bağlı olarak İslam ahkâmı; muttafakun-aleyh yani üzerinde icma edilenler ve müctehedün fih yani ihtilaflı hükümler şeklinde iki grupta

mütalaa edilmiş ve ikinci grupta yer alan yoruma açık ihtilaflı hükümler için içtihat adı verilen özel bir akıl yürütme yöntemi benimsenmiştir. Fıkıh ilmi çerçevesinde tanımlanan içtihat esasen iki düzeyde gerçekleşmektedir. Birincisi, nasslarda hükmü bildirilen ama bu hükmün zannî bir biçimde beyan edilmesi sebebiyle sahabe arasında ihtilafa konu olan meselelerde farklı görüşlerden birinin ilmî bir yöntemle tercih edilmesi şeklindeki içtihattır. Burada içtihat, söz konusu alternatif görüşlerden birinin teorik tutarlılık çerçevesinde benimsenmesi için yapılan ilmî faaliyete verilen addır.

İçtihadın diğer türü ise; nasslarda hükümleri bildirilmemiş, ya da daha doğru bir ifadeyle nasslarda doğrudan konu edilmemiş, aksine Hz. Peygamberin vefatını müteakip sonradan ortaya çıkan olguların yol verdiği şer'i meselelerde caridir. Bu ikinci içtihat birinciden nitelik olarak farklıdır; çünkü sadece bir tercih değil aynı zamanda bir keşfetme, âdeta yeni bir hüküm koymadır. Şöyle ki, Allah'ın Kitab'ı ve Efendimizin beyanı (Sünnet'i) üç kat manaya sahiptir. Bunlardan birincisi nassların ***zahiri*** manasıdır; kısaca "Allah Resûlü'nün İslam'ı tebliğ ederken ortaya koyduğu beyandan etrafındaki müminlerin (sahabe) anladığı mana" nassların zahirî manasını teşkil eder. Bu manayı ancak etrafındakiler bilmektedir; bu mana, daha sonra rivayet ve dil tefsirlerinin muhafaza ettiği ve nesilden nesile aktarılarak bize kadar ulaşan nasslardan ilk anlaşılan anlamdır. İmam Matüridi'nin dediği gibi bu ilk mana yani tefsir sahabenin bilebildiği bir şeydir. Daha sonra İslam adına geliştirilen tüm bilgiler bu ilk yani zahirî mana üzerine bina edilmiştir. Fıkıh usulünde bu zahirî mananın delil olarak tanımlanması Kitab, Sünnet ve İcma şeklinde formüle edilmiştir.

Nassların bir ikinci mana halkası daha vardır: Yukarıdaki birinci halkanın yani zahirî mananın incelenmesi yoluyla hükümlerin birtakım akledilebilir nesnel gerekçelerinin (illet, ilel) olduğu âlimler tarafından fark edildi. Çünkü Allahu Azimüşşan abesle iştigal etmez, söylediği her şey biz kavrayabilsek de

kavrayamasak da bir ***hikmete*** dayanmaktadır. Yüce Rabbimizin hükümleri belirli amaçlar için vazettiği fark edilince, ulema hemen Efendimizin vefatını müteakip bu akledilebilir gerekçelerin peşine düştüler. Mesela onlar, nasslarda zahiren geçmese de sadece 7. yüzyıl Hicaz Araplarının bildiği kumar türlerini yasaklamakla kalmadılar, onlarla aynı manayı taşıyan tüm kumar ve benzeri bedelsiz menfaat sağlayan şans oyunlarının bu yasak kapsamında olduğu sonucuna vardılar. Bu herhangi bir nassta geçen olayın hükmünün nesnel gerekçesinin (illet) tespiti yoluyla hükümlerin indiği çağ ve bağlam dışına taşınarak okunmasına kıyas içtihadı adı verildi.

Nassların üçüncü mana dairesi ise nassların gaî (makasidi, teleolojik) yorumundan elde edilmektedir. Şöyle ki, âlimler; hem Kur'an ve Sünneti hem de hükümlerin gerekçelerinin analiz edilmesiyle elde edilen verileri dikkatlice incelediklerinde aslında hükümlerin gerçekleştirmeyi hedeflediği birtakım amaçlar olduğu sonucuna vardılar. Yukarıdaki örnekte kumar yasağı ve bu yasak kapsamına giren bir tarafa menfaat sağlayıcı tüm şans oyunlarının yasaklanmasındaki gaye ve hikmet ne olabilir? Bu soru Kur'an-ı Kerim'in ilgili yasağı dile getiren ayetinde açıklandığı gibi ayrıca insanoğlunun kumarla ilgili olumsuz algısının arkasında yatan gerekçelerle de bilinmektedir. Kumar yasağı, içkiyle birlikte Maide Suresi 90-91. ayetlerde şöyle anlatılmıştır:

"Ey iman edenler! Şarap ve kumar da, taptıkları putlar da fal açtıkları (et paylaştıkları) oklar da şeytan işi murdar bir şey, başka değil. Sizler ondan uzak durun ki felaha çıkabilesiniz.

Şarap ile kumar yüzünden şeytan ancak aranıza husumet düşürmeyi, bir de sizleri Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan alıkoymayı istiyor. Vazgeçiyorsunuz değil mi? (Acaba vazgeçecek misiniz?/Nasıl, vazgeçtiniz mi?)"

Bu ayetler kumarın İslam açısından şeytan işi bir kötü iş olarak yasaklandığını bildiriyor ve ardından bu yasağın gerek-

çesi olarak iki özelliği öne çıkarıyor: İnsanlar arasında kin ve düşmanlık doğurması ve Allah'ın zikri ve ibadetten alıkoyması. Bu gerekçeler, insanlığın kumarla ilgili olumsuz algısına neden olan, onun kolay yoldan para kazanmak gibi boş bir hayali bağımlılık derecesinde körüklemesi ve kötü bir alışkanlığa dönüştürmesi özelliğiyle de örtüşmektedir. Kumarla ilgili tespit edilen bu amaçlar aynı zamanda Kur'an ve Sünnet'in amaçsal manasına dâhil olup makâsıdü şeriayı yani şeriatın nihai ulvi amaçlarını ve gerçekleştirmek istediği yüksek hedefleri tanımlama imkânı vermektedir. İşte nassların bu dairesini delil olarak tanımladığımızda istihsan, maslahat, örf, sedd-i zerai' ve benzeri fıkhın yorum araçlarına ulaşmış oluyoruz.

Görüldüğü gibi yukarıda kabaca tasvir etmeye çalıştığımız fıkıh ilminin akıl yürütme yöntemleri yani içtihat teknikleri oldukça karmaşıktır. Bu karmaşık akıl yürütme yöntemi yukarıda belirttiğimiz yoruma açık ***zannî beyan*** kapsamında yer alır. Yoruma açık zannî beyan eğer indi, kişisel ve keyfi olursa buna ittiba etmek (uymak) Kur'an-ı Kerim'de eleştirilen bir durumdur:

"Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir."[5]

Zan, sistematik bir bilgi çerçevesine oturmazsa, bir kuramsal temel bulamazsa, kısaca ilmî bir yol ve yöntemle kullanılabilir hâle getirilemezse bir değer taşımaz. Bir örnek vermek gerekirse insan ve toplum bilimlerinde zannın yani olasılık taşıyan bilginin nasıl bir bilimsel bilgiye dönüştüğüne bakabiliriz. Geçmişte, felsefe, hukuk, etik, bugün ise sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, psikoloji, iktisat ve diğer insanın yorum yöntemiyle geliştirdiği ve disipline ettiği bilgiler kümesi bilimsel bilgi olarak oldukça saygın bir yere sahiptir. Hâlbuki bu bilgi alanları zannî bilgiye dayanmakta, başka bir ifadey-

---

5 Yunus Suresi, 11/36.

le ürettikleri bilgi kesinlik taşımamaktadır. Buna rağmen bu bilimler toplumsal hayatın hemen her alanında bilimsel bilgi olarak çok önemli işlevler görmektedir. Bu bilgi kümelerini diğer bilgi kümelerinden ayırarak onlara bilimsellik kazandıran bilgileri belirli terimlerle sistematik bir yapıya dönüştüren esasen iki şeydir: Birincisi bir yönteme sahip olmaları, ikincisi de birtakım kuramlara dayanıyor olmalarıdır. Kuramsal (teorik) çerçeve ve yöntem olmaksızın bu bilgiler bir bilgi yığını olmanın ötesine geçemez ve hiçbir aklıselim sahibi bu bilgilere itibar etmez.

İşte Müslümanlar Efendimizin vefatından sonra Muhkem Kur'an, Mütevatir Sünnet ve İcma dışında kesin bilgiye ulaşmanın imkânı kalmadığını ve yeni üretilecek dini/şer'i bilgilerin zannî değer taşıdığını çok erken fark ettiler. Böylece içtihatların salt keyfî bir zannîliğe mahkûm olmaması için bilimsel bir bilgi kümesine dönüşmesinin gerekliliğini gördüler ve bu yeni bilgi alanını disipline etmek üzere ilm-i fıkhı yani fıkıh ilmini icat ettiler. Fıkıh ilmi, yukarıda anlatılan nassların birinci, ikinci ve üçüncü mana dairesini belirli bir yönteme kavuşturarak dünyanın sonuna kadar insanların karşılaşacağı tüm meselelerde şer'i hükmü belirleyecek bir yol oluşturdu. Bu yol zamanla gelişimini olgunlaştırarak kendisini bilimsel bir disiplin olarak sistematize etti. Fıkıh usulü ilminin çerçevesini çizdiği fıkıh ilminin zannîlikten kaynaklanabilecek keyfîliği önlemek üzere yöntem ve kuramsal çerçeveyi fıkıh mezhebi adı verilen İslam medeniyetine özgü bir kurumda buldu. Fıkıh mezhebi –teşbihte hata olmaz fehvasınca- insan ve toplum bilimlerinin yöntem ve kuramı gibi fakihlerin içtihatlarına mantıksal tutarlılık ve bütünlük kazandıracak yöntem ve kuramlara bağladı. İslam tarihi boyunca fıkıh mezhepleri bu sayede içtihatların ilmî bir disiplin içinde ve kurumsal bir faaliyet olarak yapıldığı platformlar oldu. Fıkıh mezhepleri sayesinde ilmî bir çerçeveye kavuşan fıkıh ilmi, sanıldığı gibi en parlak dönemini müçtehit imamlar çağında değil, aksine modern dönemlerde taklit ve

taassupla birlikte anılan mezheplere dönüştüğü çağlarda yaşamıştır. Müçtehit imamlar çağına belki de fıkhın bir disiplin olarak ilk kez yöntem ve kurama kavuşturulduğu çağ olarak bakmak gerekir; tıpkı herhangi bir disiplinin teşekkül çağının ve teşekkülüne öncülük edenlerin adlarının ebedileşmesi gibi fıkıh mezheplerinin kurucularının adları da asırlarca yaşadı. Ancak İslam medeniyetinin fıkıh sahasındaki en muhteşem eserleri teşekkül çağında değil tam aksine mezheplerin bu ilmin üretildiği ana çerçeve ve yegâne yol hâline geldiği dönemde üretildi.

Olumlu ve Olumsuz Algılar Kıskacında Mezhep

Mezhep kavramı hem tarihte hem olumlu hem de olumsuz çağrışımlarla anılmıştır; bunun nedeni belki de insanoğlunun çıkar kavgalarını mezhebî ayrılıklar üzerinden anlama ve anlamlandırma eğiliminde olmasıdır. Avrupa tarihindeki din kavgaları belki de bunun bir istisnasıdır; Hristiyanlığın iki ana kolu, Katolik ve Protestan din mensupları 16. ve 17. yüzyıllarda birbirlerine sadece din farklılığı sebebiyle savaşmışlardır. Batıda laiklik denilen siyasi düzen bilindiği gibi bu din savaşlarının arkasından bir çözüm olarak gündeme gelmiştir. Ancak İslam, bırakın farklı mezhepleri, farklı dinlerin bile bir arada yaşayabileceğini kabul ettiği için tarih boyunca savaşlar bir din savaşı olmaktan çok başka sebeplerin tetiklediği kavgalar olmuştur. Mezhep farklılığı İslam tarihinde genellikle haklı bir savaş sebebine dönüşmemiştir. Zaman zaman bu tür cılız eğilimler olsa da bunlar kalıcı bir savaş hâline dönüşmemiştir. Farklı mezhep, meşrep ve anlayışlar İslam tarihi boyunca herhangi bir siyasi iktidarı tehdit eden bir anlayışa dönüşmediği sürece varlıklarını korumuş ve bugüne kadar da getirebilmiştir. Bu laikliği kabul edinceye kadarki Batı Avrupa'nın din ve mezhep farklılığına bakışından tamamen farklı bir anlayıştır. Batı Avrupa şehirlerinden önceleri sadece Katolikleri ve sonra da sadece Katolik ve Protestanları ve bir de gettolarda yaşama-

larına izin verilen Yahudileri görürken, İslam şehirlerinde hem onlarca farklı mezhebe hem de bir o kadar farklı din anlayışına mensup insanların çağımıza kadar yaşamaya devam ettiklerini görüyoruz.

Hakikat böyleyken Batı Avrupa 20. yüzyılın başından itibaren çok dinlilik ve çok kültürlülüğü benimsemeye ve bu anlayışı bütün kurumlarına yaymaya çalışmış ve bunu Batıya özel bir değer olarak propaganda etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Ne yazık ki, Müslüman toplumlarda modernleşme Batıda ortaya çıkardığı etkiden tamamen farklı bir sonuç üretti. 20. yüzyılın başından itibaren Müslüman toplumlar önce dinî ve etnik sebeplerle iç kavgalara tutuştular. Ardından 21. yüzyılda bu kavgalar mezhep kavgasına dönüştü. Bu İslam'ın tarih boyunca müşahede etmediği türden bir yeni olgudur; buna yeni bir olgu olarak bakmadıkça sağlıklı bir çözüm üretemeyiz. İslam'ın Kur'an ve Sünnet temelinde oluşan tarihî tecrübesi bize felsefî anlamda ilham vermeli ve bizleri çok kültürlülüğün şampiyonu yapmalıydı. Haricî sebepleri olsa da hatta bunların etkisi son derece belirleyici olsa da bazı Müslümanların, etnik, mezhebî ya da dinî kavgalara kolayca düşürülmesi üzerinde tefekkür etmemiz ve bu hastalığa bir çare düşünmemiz zaruridir.

Mezhebin yukarıda işaret edilen olumlu anlamı ise bu kavramın aynı zamanda ilmî bir gereklilik olarak ortaya çıkmış olmasıdır; ilimde ve düşüncede farklılık önemsenmesi gereken ve korunması gereken bir durumdur. Eskiler bunu şu veciz ifadeyle dile getirmişlerdi: "Müsademe-i efkârdan barika-i hakikat doğar" yani "farklı fikirler çatıştığında bundan hakikatin kıvılcımı doğar." Görüş ayrılığı ilimde saygı duyulması gereken bir şeydir; görüş ayrılığı olmaksızın yeni fikirlerin ortaya çıkması mümkün olmaz. İslam tarihinde en canlı ve özgün fikirler mezheplerin farklı seslerinin şehirlerde rahatça duyulduğu yüzyıllarda çıkmıştı. Görüş birliği her ne kadar kulağa hoş gelse de bireysel fikirleri boğabilir, onlara yaşama fırsatı vermeyebilir. Bu ise düşüncenin zamanla zayıflaması hatta donmasına neden

olabilir. Mezhepler düşünce farklılıklarının meşru ve bilimsel bir çerçevede yaşatılmasını sağlayan önemli bir platform işlevi gördü. İslam fıkhı tarih boyunca dinamizmini, mezhepler sayesinde fıkhî düşünceyi ilmî bir temele oturtarak elde etti ve böylece değişimi sağlıklı ve kurumsal bir biçimde yönetmeyi başarabildi. Efendimizin "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" sözünü bu manada anlamak gerekir. Son iki yüzyıldır şer'i ilimlerde bir durağanlığın yaşanmasında ve maalesef yeterince özgün eserlerin üretilememesinde mezheplerin sağladığı bu derinlikli ilmî çerçevenin kaybolmasının ya da en iyi ihtimalle zayıflamasının büyük payı vardır.

Sizin felaketiniz: Târumâr olan "vahdet"
Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;
Eğer o his gibi tek, bir de gayeniz varsa;
Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz...
Demek ki birliği te'min edince kurtuluruz.
O halde vahdete hâil ne varsa çiğneyiniz...

Mehmet Âkif Ersoy

Mehmed Akif Ersoy'da Tevhid-Vahdet Tasavvuru

Mahmut ÖZTÜRK
Yazar

Hayatının önemli bir kısmını Osmanlı Devleti'nin büyük çalkantılara sahne olan son devrinde, çeyrek ömrünü de Cumhuriyet döneminde geçiren Mehmed Akif Ersoy (1873-1936), samimi bir Müslüman ve gerçek bir vatanperver olduğunu her fırsatta göstermiştir. Vatan için yüklendiği vazifeleri layıkıyla ifa etmiş, milli menfaatleri daima kendi önceliklerinden üstün tutmuştur. Milli Mücadele'nin başladığı yıllarda İstanbul'da yüksek maaşlı bir görevde bulunmasına rağmen, bu görevden alınacağını bile bile Kuvva-yı Milliye'ye destek olmak üzere Balıkesir'e, oradan döndükten sonra da Ankara'ya gitmeye karar vermesi onun vatanseverliğinin açık bir göstergesidir.[1]

Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan her vatan parçası, onun yüreğinden de bir parça koparmış, işgal edilen her İslam ülkesi onu derinden yaralamıştır:

Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta.
Tunus'ta, sonra Cezayir'de, sonra Kafkas'ta?[2]

---

1 Çantay, Hasan Basri, ***Akifname***, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1966, s. 23; Erişirgil, Mehmet Emim, İslamcı Bir Şairin Romanı ***Mehmet Akif***, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006, s. 294; M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düzdağ," Mehmed Âkif Ersoy" maddesi ***DIA***, İstanbul 2003, XXVIII, 434.

2 Ersoy, Mehmed Akif, Berlin "Hatırları" ***Safahat***, s. 328.

İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir, gitti!
İşte Îrân´ı da taksîm ediyorlar şimdi.[3]

Ahmet Hamdi'nin de tespit ettiği gibi "Bütün manasıyla vatanperver ve dindar olan Akif'i titreten şey varsa vatanın parçalanması, milli birliğin bozulması, İslam'ın ayakaltında sürünmesi idi. Manzum, mansur bütün yazılarında bunu görüyoruz. Vahdet, İstiklâl, terakki. İşte hep haykırmaları bu idi."[4]

Ey cemaat, yeter Allah için olsun, uyanın...
Sesi pek müthiş öter sonra kulaklarda çanın!

...

Ey cemaat, uyanın! Yoksa, hemen gün batacak.
Uyanın! Korkuyorum: Leyl-i nedâmet çatacak![5]

Bir dönem başyazarlığını da yaptığı Sırât-ı Müstakim / Sebilü'r-Reşad dergilerinde asıl gündem daima memleket meselesi olmuştur. Bu dergilerin herhangi bir sayısı ele alındığında oradaki yazıların en az birkaçında memleket meselelerinin tartışıldığı görülür.

Ancak o sadece kalemiyle değil, camilerde verdiği vaazlarla da üzerine düşeni yapmıştır.[6] Konuları; İttihad, Tefrika, Irkçılık, Tevekkül, Eğitim, Birleşmek, Çalışmak, Hakiki Müslümanlık ve Ümit olan vaazları[7] Akif'in zihninin ve yüreğinin nelerle meşgul olduğu hususunda fikir vermeye yeterlidir.

"Tevhid" ve "Vahdet" kavramları Akif'in söylemlerinde belirgin olarak ortaya çıkar. Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalıştığı zaman, ilk derste Muallim Na-

---

3 Ersoy, Mehmed Akif, "Süleymaniye Kürsüsü'nde" ***Safahat***, s. 205.

4 Çantay, Hasan Basri, ***Akifname***, s. 252.

5 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 205.

6 Fergan, Eşref Edip, ***Mehmed Akif - Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları***, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1962, s. 68.

7 Vaazların tam başlıkları ve metinleri için bkz: Düzdağ, M. Ertuğrul, ***Mehmed Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar,*** Ankara 2013, s. 179-309.

ci'nin " *Tevhid*" şiirini uzun uzadıya açıklamıştır.[8] Kendisinin de Safahat'ın ilk kitabında yayınladığı şiir *"Tevhid yahut Feryat"* adını taşımaktadır. "*Vahdet*" adlı şiiri ise *Safahat*'ın son kitabı *Gölgeler*'de yer almaktadır. Bu şiirde vahdet sayesinde insanların ulaşabileceği üstün meziyetleri Huzeyfetü´l-Adevî'den naklettiği bir rivayetle ifade eder. İleride de görüleceği üzere Akif'in pek çok tespiti, aradan bir asırlık zaman geçmesine rağmen hâlâ güncelliğini yitirmiş değildir. Günümüz problemlerine rahatlıkla uyarlanabilecek bu teşhis ve çözüm önerilerinden yararlanmak kanaatimizce hâlâ mümkün, hatta elzemdir.

Bu makalede sorumlu ve bilinçli bir aydın olarak yaşadığı asrın sorunlarına kayıtsız kalamayan, ilhamını Kur'an'dan alarak asrın idrakine İslam'ı söyletmeyi biricik mesele edinen Akif'in vaaz, makale ve şiirlerinden hareketle tevhid-vahdet tasavvurunu tefrika ve nedenleriyle birlikte ortaya koymaya çalışacağız:

1) Akif'in Yaşadığı Asırda İslam Âleminin Durumu

Akif'in içinde yetiştiği 19. asrın son çeyreği ve 20. asrın ilk çeyreğinde üç büyük imparatorluğun dağıldığı ve sanayi devrimini gerçekleştiren batılı ülkelerin dünyanın henüz elde edemedikleri zengin hammadde kaynakları bulunan ülkeleri ve toprakları gözü dönmüşçesine işgal edip yağmaladıkları bir dönemdir. Akif de çöküp dağılan bu üç imparatorluktan biri olan Osmanlı Devleti'nin bir sorumlu düşünürü ve şairi olarak döneminin toplumsal ve siyasal bunalımları içinde hayatını sürdürmüştür.[9]

---

8 Nurettin Turgay, "M Akif Ersoy ve İslam Birliği Düşüncesi", *Uluslararası Mehmed Akif Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 12-14 Ekim 2011, s. 241-260.

9 Demir, Necati, "Mehmed Akif'in Milli Birlik ve Bütünlük Bilincini Günümüzde Okumak" *Uluslararası Mehmed Akif Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 12-14 Ekim 2011, s. 217-239.

Akif'in neredeyse bütün şiirlerini kaleme aldığı 1912-1922 yılları arasında âdeta fasılasız bir savaş cenderesinin içinde kendini bulan Türk milleti, bu yıkımlardan derinden etkilenmiş ve bir felaketin yaralarını sarmak için fırsat bile bulamadan diğer bir felaketle karşı karşıya kalmıştır. Bu savaşlar, Türk tarihine unutulmaz destanlar kazandırdığı gibi büyük yıkımları ve parçalanmaları da beraberinde getirmiş ve savaş sonrası yılları bu kayıpları telafi ile geçmiştir.[10]

Osmanlı Devleti'nin hükümranlık sahası olan Asya, Avrupa ve Afrika'yı yeterince tanıyan Mehmed Akif, buralarda olup biteni yakından takip etmiştir. Başyazarı olduğu dergi sayesinde burada yaşamakta olan Müslümanlarla irtibat kurma imkânı da bulmuştur. Yaşadığı ve tanık olduğu olayları ustalıkla tasvir eden Akif, tek parça olarak gördüğü İslam Yurdu'nun içinde bulunduğu durumu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Geçenler varsa İslam'ın şu çiğnenmiş diyarından;
Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezarından,
Yürekler parçalar bir nevha dinler reh-güzârından
Bu matem, kim bilir, kaç münkesir kalbin gubârından
Huruş etmekte, son ümîdinin son inkisarından?[11]

Çoğunlukla Müslümanları taşları birbirine kenetlenmiş bir duvara benzeten Akif, ***Vahdet*** adlı şiirinde Müslüman coğrafyayı, tefrika nedeniyle şirazesi kopmuş, her sayfası zamanın elinde oyuncak olmuş bir kitaba benzetmektedir. Bu şiirde de Akif'in sözlerinin odağında yine "***Vahdet***" ve onun düşmanı olan "***tefrika***" bulunmaktadır.

Şark´ın ki mefahir dolu, mâzî-i kemâli,
Yâ Rab, ne onulmaz yaradır şimdiki hâli!

---

10 Öztürkçü, İbrahim, "Hakkın Sesleri veya Mehmed Âkif'e Göre Balkan Harbi'nin Sebep ve Sonuçları" ***Uluslararası Mehmed Akif Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı,*** 12-14 Ekim 2011, s. 41-62.

11 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 220.

Şîrâzesi kopmuş gibi, manzûme-î îman,
Yaprakları yırtık sürünür yerde, perîşan.
"Vahdet" mi şiârıydı görün şimdi gelin de:
Her parçası bir mel´abe eyyâmın elinde![12]

Tefrika denince Akif'in tüyleri diken diken olur. Onun bir millet için nasıl büyük bir felaket olduğunu bildiğinden halkı ısrarla bu hususta uyarmaya çalışır. Akif'e göre kaleler içten fethedilir. Buna meydan vermemek için tefrikaya düşmemelidir:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.[13]

Akif'e göre Müslümanlar vahdeti koruyamayınca koca İslam âlemi parçalandı. O şan ve şevketleri söndü… Endülüs Müslümanları mahv u perişan oldu. Hindistan Müslümanları esaret altında girdi, Tunus gitti, Cezayir gitti, gitti Türkistan, Buhara, Kırım, Kazan… İşte ne hâle geldiler? Daha sonra Mısır neler çekiyor? Romanya'da, Bosna'da, Bulgarya'da, gerideki Müslümanlar ne oldu? Kaç milyon idi şimdi kaç kişi kaldı? Bunlar hep tefrika yüzünden mahvoldular. Sürüden ayrıldıkları için kurtların ağzına düştüler. Gitgide o büyük âlem darlaştı."[14]

Akif, makale ve vaazlarında dile getirdiği bu hakikatleri şiirlerinde de tekrarlamaktan geri durmamıştır. "Vaiz Kürsüsü" şiirinde cemaate seslenirken dünkü hadiselerden ders almak gerektiğini, aksi halde bu defaki uyumanın ölümle eş değer olduğunu söyler. Akif'e göre ölüm kolay yolu seçmektir ve üstelik kurtuluşa çare değildir. Bütün hatalarına rağmen var olan hükümetimiz [Osmanlı Hükümeti] sayesinde İslam âlemi kurtuluş için bir umut beslemektedir. Bizim ölümümüz bütün

---

12 Ersoy, Mehmed Akif, "Vahdet" ***Safahat***, s. 465.

13 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 205.

14 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, ***Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad]*** cilt: V, sayı: 116, sayfa: 205-207; s. 206-207.

âlem-i İslam'ın yok olmasına sebep olacağından şu anda ölmeye bile hakkımız bulunmamaktadır:

Biz olmasak bu kadar hânümân yetîm olacak!
Gıcırdamakla berâber serîr-i şevketimiz,
Bu dîni kurtaran ancak bizim hükûmetimiz.

...

Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Hilâfetiniz
Hilafet olmasa: Dünya tanassur eyleyecek
O halde, şimdi bizim hakkımız değil ölmek. ...[15]

2) Akif'e Göre Tefrikaya Düşmenin Başlıca Nedenleri

Düşüncelerini akıl ve bilgi ekseninde şekillendiren Akif, verdiği isabetli örneklerle de konuyu pekiştirir. "Tefrika ve Vahdet" tasavvurunu da bu yöntemle ortaya koymuştur. O tefrika hastalığını eleştirmekle kalmaz, nedenlerini araştırır, sonra çözüm önerilerini sunar. Akif'e göre her şeyden ve herkesten daha fazla muhtaç olduğumuz vahdetin yerine tefrikanın geçmesinin başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

a) Dine Karşı Menfi Tutumlar

Samimiyetinden kimsenin şüphe etmediği Mehmed Akif'in bütün söz ve eylemlerinde temel dayanağı Kur'an ve Hadis'tir. Ona göre başarı gibi başarısızlığımız da vazgeçilmez bu iki değerimize karşı takınılan tutumla alakalıdır. Kur'an'a vukufiyeti meal yazma görevini üstlenecek düzeyde olan, demir hafız addedilen Akif, vaazlarını ve kimi şiirlerini doğrudan Kur'an ve Hadis'ten ilham alarak kompoze etmiştir. *Safahat*'ta serlevha olarak kullandığı ayetlerin dışında mısralar arasında da sıklıkla iktibas ve telmih yoluyla Kur'an'dan yararlanmıştır. Bir şiirinde

15 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 284-285.

"Kitâbullâh'ı işhâd eyledim - gördün ya - *da'vâma."* [16] diyerek bunu kendisi de belirtir. Hadisler için de benzer bir şey söylemek mümkündür.

Yazılarındaki bu tutum Akif'in hayatı için de geçerlidir. Onun düşlediği ve herkesten beklediği hareket tarzı Kur'an ahlakıdır. Kur'an'daki açık hükümlere rağmen ona mugayir davranmak Akif'i çileden çıkarır. En sert üslubu Kur'an'a karşı sergilenen bu lakaytlığa karşı kullanır. Ona göre imanın en zayıf hâli dahi tefrikaya engel olabilecekken ne yazık ki millet bundan bile yoksun kalmış görünmektedir.

O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,
Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!
O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...
Nasıl "bünyân-ı mersûs" olmamız lazımsa gösterdi.
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, tarumar olduk...
Nihayet bir denî sadmeyle düştük, hâk-sâr olduk![17]

Akif'e göre "biz Müslümanlar başka milletlere benzemeyiz. Din rabıtasını ihmal edecek olursak, bu hareketimizin cezasını, ukbaya kalmaz, daha dünyada iken çekeriz. Nitekim çekiyoruz. Din-i mübin, kavmiyet, cinsiyet gibi insanları birbirinden uzaklaştıran esbabı aradan kaldırarak, dünyanın muhtelif noktalarında cemaatleri birleştirmiş iken, biz kalkıyoruz da aynı toprakta yaşayan cemaat-ı İslamiyeyi, kavmiyet hissi ile parçalamak istiyoruz. (…) Şayet kimimiz Araplığına, kimimiz Arnavutluğuna, kimimiz Türklüğüne, kimimiz Kürtlüğüne sarılacak, sizi rabıtaların en metini ile birleştirmiş olan din kardeşliğini bir tarafa bırakacak iseniz, neuzubillâh, hepimiz için hüsran-ı mübin muhakkaktır."[18]

---

16 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s.313.

17 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 313.

18 Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 73.

Bunun nedeni Akif'in de belirttiği gibi Kur'an'ın ahkâmını tutmakta gevşeklik göstermemizdir. Müslümanların arasındaki rabıta zayıflayınca yöneticiler ve fertler birbirleri ile dalaşmaya başladılar. Bundan da batılı ülkeler yararlandılar.[19] Bunun nedeni bazılarında gaflet ve cehalet bazılarında da öz değerlerimizden uzaklaşma hususunda kasıtlı olarak sergilenen duruşlardır. Materyalist felsefeden etkilenen bazıları kurtuluşun garp medeniyetinde olduğunu, bunun da yolunun Allah'ı bırakmaktan geçtiğini söylemekten çekinmemişlerdir.[20]

Akif, *"İttihad Yaşatır, Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür"* adlı makalesinde bu düşüncesini şöyle temellendirir: Risalet görevini layıkıyla tamamlayan Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisinden sonra ümmetini iki seçenekle baş başa bırakmıştır. Müslümanlar, el ele vererek onun gösterdiği yolu takip ederlerse bütün cihanda aziz olacaklar, İslam'ın da şanı şevketi dünyaları kaplar, bu şekilde insanların hidayeti kolaylaşır, yeryüzünde fesat kalmayacaktır. Allah korusun, bunu unutur da nefsî arzularına uyarlarsa, tefrikaya düşerlerse o zaman da başka milletlerin esaretine girer, onların zulmü altında ezilir, mahvolurlar. Onların bu perişanlığından İslam dini de zarar görür. Allah'ın gazabına müstahak olarak ne dünya ne ahiret saadetleri kalır.[21]

b) Atalet ve Cehalet

Kalkınmanın, düşmana mukavemet etmenin yolu zaman denilen silahı iyi kullanarak çalışmaktır. *Vaiz Kürsüde* adlı şiirinde atomlardan başlayarak galaksilere kadar her şeyin hareket halinde olduğuna işaret eden Akif, böyle bir ortamda tembelliğin insana yakışmayacağını vurgular. İstikbalde özgür bir şe-

19 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, s. 206.

20 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 222.

21 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, s. 205-206.

kilde yaşayabilmenin birinci şartının çalışmak olduğunu ifade eden şu mısraları bu şiirde defalarca tekrar eder:

Bekâyı hak tanıyan sa´yi bir vazife bilir;
Çalış çalış ki bekâ sa'y olursa hak edilir.[22]

Akif'e göre tevekkül, çalışıp vazifesini hakkıyla ifa eden kişinin hakkıdır. İlahi emirler de bu minvaldedir. Ancak tevekkülün bizde yanlış anlaşıldığını belirten Akif, ***Vaiz Kürsüde*** tevekkülün istismarını çok sert ifadelerle eleştirir:

Ya sen nesin Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür´ete... Ha![23]

Akif'in vahdete engel olarak gördüğü hastalıklardan biri de cehalettir. Safahatın üçüncü kitabı Hakkın Sesleri'nde ***"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"***[24] ayetini serlevha olarak kaydettikten sonra şiire bu ayete verdiği cevapla başlar:

Olmaz ya… Tabî'î… Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse "cehâlet" denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.[25]

Akif'e göre bunun nedeni hiçbir araştırma yapmadan kendi görüşleri doğrultusunda bir yol tutturmak veya körü körüne taklit etmektir. "Hakikat, gerek dine, gerek dünyaya ait işlerde evamir-i ilahiyeyi dinlememek, kendi aklının, kendi vicdanının hükmünü iptal ile başkalarının evhamına tapınmak kadar saçma bir hareket mutasavver midir? Avam tabakasını bu şekilde eleştiren Akif'e göre havasın hatası da geçmişi hiçbir değerlen-

22 Ersoy, Mehmed Akif, Vaiz Kürsüde, ***Safahat***, s. 256, 258, 261, 263-265.
23 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 270.
24 Zümer Suresi, 39/9.
25 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 231.

dirmeye tabi tutmadan toptan reddetmektir.[26] Cahil kalan halk düşmanların desiselerine aldanıp birbirleriyle çarpışmaya başlayınca, ulum ve fününun ilerlemesi durmuş, sanat, ticaret, ziraat gitgide gerilemiş, fakr ve zillet yüz göstermeye başlamıştır.[27]

Akife göre eğer zamanında mahalle mektepleri açılıp milletin çocukları eğitilseydi mesela Arnavutluk'ta üç buçuk zibidi halkı isyana teşvik edemezdi. Akif'in bu konudaki son sözü şudur:

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz - ne olsa - mektepsiz.[28]

Pek çok problemin temelinde cehaleti gören Akif'in Safahat'a sıklıkla önerdiği çözüm yolu burada da görüldüğü üzere eğitimdir.

c) Kavmiyetçilik

Akif'e göre Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına sebep olan en büyük amillerden biri de kavmiyetçiliktir. Kavmiyetçilik siyasi açıdan tehlikeli olduğu kadar dinî açıdan da menfur bir hastalıktır:

Hani, milliyyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.
"Arnavutluk"ne demek? Var mı Şeriat'te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.
Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yahut Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.[29]

---

26 Düzdağ, M. Ertuğrul, ***Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar***, s. 98.

27 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, s. 206.

28 Ersoy, Mehmed Akif, Vaiz Kürsüde, ***Safahat***, s. 282.

29 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 225-226.

Kavmiyetçilik konusundaki fikirlerini bu netlikte dile getiren Akif'e göre Osmanlı gibi bir ülkede birbirine yabancı unsurları barındıran yegâne rabıta Müslümanlık iken araya tefrika girince asırlarca kardeş gibi yaşayan unsurlar ayrışmaya başladılar. Bu kadar hükümat-ı İslamiye hep tefrika yüzünden mahvolmuşken Osmanlı gibi bir devlette asabiyet davası güdülmesine ancak hayret edilebileceğini ifade eden Akif, milleti namütenahi parçalara ayıracak bir siyaset güdülmesini İslam'ın temellerini sarsacak derecede riskli bulur:[30]

Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyyetin altında tutan İslâm´ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir:
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.[31]

Akif 6 Şubat 1913 tarihli ***Irkçılığı Particiliği Bırak, Savaş Var!*** başlıklı vaazında şöyle der: "Son zamanlarda bu hakikatten gafil olduk. Aramıza namütenahi esbab-ı tefrika girdi. Bırakalım memalik-i ecnebiyedeki Müslümanları; Osmanlı memleketinde bu kadar akvam var. Öyle ya, Arnavut, Kürt, Çerkez, Boşnak, Arap, Türk, Laz… Elhasıl daha birçok kavmiyetler mevcut. Pekâlâ! Hepsinin beynindeki rabıta nedir? Rabıta-ı diyanet! Şimdiye kadar bu rabıta sayesinde kardeş gibi yaşadık. Türk Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu. Arnavut, kavmiyetinden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur."[32]

Akif, kavmiyetçiliğin devletin zirvesindeki yetkili kişilerin zamanında tedbir almamalarından kaynaklandığı görüşündedir. Kavmiyetçiliği eleştirirken de örnekleri çoğunlukla baba yurdu Arnavutluk'tan vermeyi tercih eder.

---

30 Düzdağ, M. Ertuğrul, ***Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar***, s. 107.

31 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 204.

32 Düzdağ, M. Ertuğrul, ***Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar***, s. 189.

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyâset ise Türklük, o siyâset yürümez.
Sizi bir âile efrâdı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan[33]

Bir makalesinin sonunu şöyle bağlıyordu: "Ey cemaat-i müslimin! Siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lazsınız, ne Çerkezsiniz! Siz ancak, bir milletin efradısınız ki o millet-i muazzama da İslam'dır. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız."[34]

Akif'e göre Peygamberin tel'in ettiği kavmiyetçilikte ısrar, hilafetin de çok sürmez dinin de sonunu getirir. Batı medeniyeti çoktandır bu günü bekliyor. Önce parçalamak, sonradan yutmak… Bunun tartışmasız delili de Akif'in kendi yurdudur:

Bunu benden duydunuz ben ki evet Arnavudum…
Başka bir şey diyemem… İşte perîşan yurdum!...[35]

Görüldüğü gibi Akif'in yüz yıl önce tespit ettiği hususlar hâlâ gündemimizde bulunmaktadır. Ülkemizde ırk üzerinden, güney komşularımızda mezhep üzerinden ortaya konan tezgâhlar Müslümanların gücünü beyhude tüketmektedir. Müslümanlar birbirleriyle boğuşurken İslam düşmanları da kirli planları tatbike zemin hazırlamaktadırlar.

d) Sen Ben Davası, Nifak ve Tefrika

Akif'e göre İslam dini bütün müntesiplerini kardeş ilan etmişken, bu ilkeyi yerle bir edercesine insanlara farklı davranmak nifakın alametleri olup[36] tefrikaya davetiye çıkarmak demektir. Hz. Peygamber tefrikanın tehlikelerine bin yıl önceden dikkat çekmişken Müslümanların çekişmesi olacak şey değildir:

33 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 204-205.

34 Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 114.

35 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat,* s. 226.

36 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 287.

En büyük düşmanıdır ruh-ı Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın!
Şu senin âkıbetin bin bu kadar yıl evvel.
Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?[37]

Akif'in sözünü ettiği uyarılar, Müslümanların birlik ve beraberliğine ilişkin Kur'an ve hadislerdeki temel prensiplerdir. Akif'in bu bağlamda sıklıkla kullandığı ayetlerden birisi de şu ayet-i celiledir: ***"Allah ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider…"***[38] ***H***âlâ mı ***Boğuşmak*** adlı şiirinde bu ayetin tefsiri bağlamında şu mısraları kaleme alır:

Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyâmet o zamandır.
Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütün gez:
Kânûn-i İlâhî, göreceksin ki, değişmez[39]

Şimdi Müslümanların bugünkü hâline erbâb-ı hamiyet kan ağlıyor. Bizi bu hâle düşüren hep tefrika, hep nifak ve şikaktır."[40] Tefrika bir hastalık gibi sirayet ettiği bünyeyi kurutuncaya kadar terk etmez. Hüsran dine zarar vermeye kadar uzanabilir.

İslâm´ı, evet tefrikalar kastı, kavurdu:
Kardeş, bilerek bilmeyerek kardeşi vurdu.
Can gitti, vatan gitti, bıçak dîne dayandı.[41]

Bu yüzden Akif'e göre en büyük düşman tefrikadır. Kurtuluş Savaşı'nda Nasrullah Camii'nde verdiği vaazda tefrikayı Yunan ordularıyla bir tutan, hatta ondan daha tehlikeli bulan Akif şöyle demektedir. "Düşman bizi ezmek için iki kuvvete malik bulunuyor. Birincisi Yunan ordusu, ikincisi memleketi-

---

37 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 226.

38 Enfâl Suresi, 8/46.

39 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 443.

40 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, s. 207.

41 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 451.

mizde çıkaracağı, daha doğrusu çıkarmakta olduğu nifak! Zaten bu ikincisi olmasa birinci kuvvetin hiç ehemmiyeti yok. Biz aklımızı başımıza alarak el ele verdiğimiz gün, inayet-i Hakk'la memleketimizi, istiklalimizi kurtarmaklığımız muhakkaktır.[42]

3) Tek Çözüm Vahdet

Mehmed Akif, yerinde tespitlerine, acımasız eleştirilerini eklese de yüreğindeki umut çağlayanı asla tükenmez. Hz. Yusuf'tan asla umudunu kesmeyen Hz. Yakup gibi[43] onun son sözü hep istikbaldeki zaferden yanadır.

Sizin felâketiniz: Târumâr olan "vahdet".
Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;
Eğer o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa;
Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz...
Demek ki birliği te´min edince kurtuluruz.
O halde vahdete hâil ne varsa çiğneyiniz...[44]

"Demek, Müslümanlar Allah'ın, Kitabullah'ın, Resulullah'ın emrettiği tasvip ettiği vahdete, birliğe, cemaate sarılmadıkça ahiretlerini olduğu gibi dünyalarını da kurtaramazlar. Her şeyden evvel vahdet, cemaat, teavün... Bir kere bunu elde edelim, alt tarafı Allah'ın inayetiyle kolaylaşır."[45]

Akif'e göre geçen geçmiş, olan olmuştur. Şimdi matem tutacak, esef edecek, kederlenecek zaman değildir. Matem ölüyü diriltmez. Esef geçmişi geri getirmez. Zaman artık tefrika za-

---

42 Ersoy, Mehmed Akif, "Nasrullah Kürsüsünde" Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] cilt: XVIII, sayı: 464, sayfa: 249-259, Teşrin-i Sani 1336, s. 259.

43 Akif, ***Atiyi karanlık görerek azmi bırakmak / Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak***... diye başlayan şiirini Yusuf Suresi 87. ayetteki Hz. Ya'kub'un oğullarına Allah ümit kesmeden Hz. Yusuf'u aramaya devam etmelerini emretmesinden ilham alarak yazmıştır.

44 Ersoy, Mehmed Akif, ***Safahat***, s. 286.

45 Ersoy, Mehmed Akif, "Nasrullah Kürsüsünde", s. 252.

manı değildir. İttifak zamanıdır. Birleşmek zamanıdır.[46] Birleşmenin sırrı tek vücut olmaktır. Ölçüsü ise kendi için istediğini kardeşi için de isteyebilmektir. Diğer bir ifade ile onun istediklerine tereddütsüz katılabilmektir. Tıpkı ikbal zamanındaki Müslümanlar gibi... Onlar bi-nihaye akvamdan mürekkeb oldukları halde ezelden bir ümmet, bir aile, bir vücut imiş gibi, aralarında hiçbir ayrılık-gayrılık görmezlerdi. Buradaki Müslümanın doğrusu ne ise dünyanın öbür ucundaki Müslümanın doğrusu da o idi.[47] Nesirdeki bu düşünceleri onun nazmında da bir daha farklı tonda tekrarlanır.

Evet, şu önde duran ihtiyar Serendibli,
Ya arka saflara düşmüş zavallı Mağribli;
Dalıp dalıp gidiyorken semâ-yı merhamete,
Gerek bu âleme âid, gerekse âhirete,
Ne istesin ki, berâberce ben de istemeyim?
Şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim.[48]

Hülasa yükselmek için doğruluktan, hüsnüniyetten başka merdiven yoktur. Korkmamalı… Korku helaki ta'cilden [öne getirmekten] başka bir işe yaramaz. Ye'se düşmemeli. Ye's helakten başka bir netice vermez. Kur'an-ı Kerim'in hükmü bakidir. Ebedi bir hayata mazhardır. Elverir ki biz ona ittibaa [uymaya] niyet edelim. Artık Müslümanların geçirdikleri bu felaketlerden ibret alarak uyanmalı, bütün tefrikalardan vazgeçmeli, bütün müminleri kardeş, bütün bu topraklarda yaşayanları vatandaş bilerek el birliğiyle yükselmeye çalışmalı, bilişmeli, tanışmalı, eski kütüklere yeni, iyi ve meşru filizler aşılamalı.[49]

---

46 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, s. 207.

47 Ersoy, Mehmed Akif, İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür, s. 206.

48 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 345.

49 Düzdağ, M. Eruğrul, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 207.

Şu mısralar ise M. Akif'in yüreğinde besleyip büyüttüğü ümidin asla tükenmeyeceğinin en güzel kanıtıdır:

Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...
Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.
Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!
Yok, yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
"İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!" deme, yılma.
Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma.[50]

Görülmektedir ki, Mehmed Akif, İslamiyet'i, asr-ı saadetteki safiyetiyle yaşamaya hazır muvahhit bir Müslüman olarak herkesten bunu beklemektedir. Ona göre Müslümanların milliyeti İslam'dır. Irkını ileri sürmek dini temelinden sarsacak derece menfur bir harekettir. Müslümanların biricik kurtuluşu tefrika esbabını ortadan kaldırarak vahdeti yeniden tesis etmektir. Bunun için vakit geçmiş değildir. Bu amaçla asla ümitsizliğe kapılmadan çalışmalıdır.

50 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 228.

Sil gönlün gubârını ezkâr-ı tevhîd ile
Yak kalbin çerâğını envâr-ı tevhîd ile

Geredeli Mustafa Rumi Efendi

Noktayı Fehmetmektir İlm ü Hikmetten Garaz

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI
Gazi Üniversitesi
Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Tevhîd, insanın aslıdır. İnsan tevhîdin nûrundan yaratılmıştır. Cenab-ı Hakk'ın kasem ederek ***"Biz insanı en güzel surette yarattık. Sonra onu en aşağıya gönderdik."***[1] buyurduğu âyette işaret edilen "aşağıya gönderilen" nefs ile "en güzel surette yaratılan" ruhun söz ile birlenmesi kelime-i tevhîd, bu birliğin enfüste idrak edilmesi ise vahdettir. Bu manada insan nefs ile ruhun vahdetinden ibarettir, denilebilir. Vahdet sırrının idrâki, "Nefsini bilen Rabbini bilir." sözüyle ifade edilmiştir. Nefsin aslı Cenab-ı Hakk'ın takdir ettiği vechile tevhîd kelimesinin nuruyla ve Muhammed (s.a.s.) vesilesiyle bilinecektir. Bu söze yüklenen ilahî kuvâ sebebiyle Hakk'ı tevhîd eden zâkir tenezzül ettiği dünya âleminde tahsil ettiği olumsuz sıfatlarını bu sözdeki kuvâ ile yakıp Allah'ın ahlakıyla ahlaklanacak ve aslı olan ruhlar âlemine dönecektir.

Hakerenler nazarından bakınca varlık yekvücut ve tek bir hakikatten ibarettir. Çokluk Hakk'ın sıfatlarının tecellisi ve tezahürüdür. Mülkün sahibi Cenab-ı Hak'tır, eşyanın başı ve sonu O'dur. O'nun varlığının bir sebebi başlangıcı ve nihayeti yoktur. Kendi zâtıyla var olan Cenab-ı Hak, bütün zamanları ve mekânları kaplayan mutlak bir varlıktır. Zâtının hakikati sıfatlarının nuruyla tecelli eder. Zâtı, zâtıyla bilinmez. Sıfatlarıyla bilinir.

Pek çok ehlullah tarafından açıklanan vücûd birliği idrâkinin Muhyiddîn-i Arabî (ö. 638/1240) tarafından somut bir

1 Tîn Suresi, 95/4-5

düşünce hâline getirildiği söylense de bu idrâk ve hâl bütün sufizm tarihi boyunca örtülü veya açık bir şekilde anlatılagelmiştir. İbn Arabî'nin kaleme aldığı vahdet telakkisi ledün dilini Türkçeye uyarlayan başta Ahmed Yesevî (ö.1166) ve Yunus Emre (ö.1321) olmak üzere ilk Türk mutasavvıflarından bugüne kadar yaşayan Hakerenlerce yorumlanmıştır. Gerek Yesevî ve gerekse Yûnus Emre ve onların izinden giden iki bini aşkın hikmet ve ilahî şairi sûfi, eserlerinde doğrudan veya dolaylı olarak vahdet düşüncesini Kur'an ve hadislerle temellendirerek anlatma yoluna gitmişlerdir.

İslam'ın ve kitabımız Kur'an'ın tasvir edip hedef gösterdiği insan tipi vahdete ulaşmış kişidir. Bir İslam muvahhidi olan ve doğu Türkçesini ledün, mana, aşk ve irfan dili hâline getiren Ahmed Yesevî Hazretleri sülûkun şartını aşk ve marifet yoluyla ulaşılacak olan tevhîd makamına bağlar. Bir yerde erenler yolunu "gemi"ye benzetir. Bu gemiye binmeden tevhidin meyvesini yemek mümkün değildir:

Vahdaniyet gemisinin sırrını bilmeden,
Aşk sırrının kelâmından haber almadan,
Tecrîd ve tefrîd işlerini tamam eylemeden,
O tevhîdin meyvesinden yemek olmaz.

Hakkın birliğini idrâk etmek isteyen her yolcunun hedefi vahdet meyinde içmek yani nefsini Cenab-ı Hakk'ın varlığında ifnâ ederek birlik zevkini tatmaktır. Onun da yolu candan geçmek, Allah için fedakârlık yapmak ve bütün ikiliklerden kurtulmaktır:

Cândan geçmeyince vahdet meyini içmek olmaz,
Mey içerek sema eyleyerek yürür olmalı

Bir muvahhid olan ve Batı Türkçesini bir mana ve irfân dili hâline getiren Yunus Emre'ye göre eşyaya müstakil varlık izafe etmek doğru değildir. "İkilikten usandım, birlik hanına /sofrasına/ kandım." yahut "Bir isen birliğe bak, ikiyi elden bırak!" diyerek ikilikten birliğe yettiğini ısrarla belirten Yûnus varlığa bir göz ile bakar. "Yetmiş iki millete suçum budur Hak dedim"

noktasına gelen her göz, baktığı yerde Hakk'ın cemâlini görecektir. Çünkü Hakkın nuru âlemleri kaplamıştır. Varlığın önü ve sonu, evveli ve âhiri Hak'tır.

Sensin bu gözümde gören sensin dilimde söyleyen
Sensin beni var eyleyen sensin hemen önden sona

Allah'ın zâtından başka mevcût yoktur. Buna delil olan şu hadis-i şerif zikredilegelmiştir: "Allah vardır, onunla beraber hiçbir şey yoktur." Yûnus Emre, hadisle teyit edilen bu hakikati "Yok idi bir bârigâh / varıdı ol pâdişâh" mısraıyla ortaya koymaktadır.

Sufilere göre Allah (c.c.) "gizli bir varlık iken bilinmeyi sevdi." Bilinme, görünmekle mümkün olduğu için zât-ı Hak sıfatlarında tecelli etti. Hakk'ın zatında var olan muhabbet denilen cevher hakikatini zâhire çıkardı ve tecellîyat başladı. Hakkın sıfatlarını açığa çıkarması O'nun kesreti anlamına gelmez. Sıfat zattan ayrı olmadığı için âlemde her görünen ondandır. Bu noktada "Kesret-i emvâca bakma hepsi bir deryâ durur" (Mısrî) denmiştir. Yunus da bunu iç tecrübesiyle anlatır, şöyle der:

Her gelen oldur giden ol görünen oldur gören ol
Ulvî vü süflî cümleten oldur ger bana görüne

Kesreti küllî olarak remzeden "on sekiz bin âlem"in aslı ve esası birdir. Birden başka şey yoktur. Varlık hemen yolcudur ve "bir"e dönecektir.[2] Yûnus bunu mealen "Cümle bir anı birler cümle ana giderler" şeklinde dile getirir. İnsan ezelde zâtî birliği tasdik etmiştir. Dünyaya gelişin sebebi de bu ezelî birliği şuhûd (dünyâ) âleminde müşahede etmektir:

Elest'e bile idik göz açdık belî dedik
Yûnus ile gayrını kamu birden eyledi

Görünen şekil, desen, renk ve sayılarda bir tek "cân", bir tek "nûr" vardır. Birliğin çokluğa tenezzülü ikinci bir varlığa müstakil bir varlık izafe etmemizi gerektirmez. Her şey bir tek şeyin aynası konumundadır. Sûrete aldananlar "rûh" birliğini

---

2 bkz. Bakara Suresi, 2/156

anlayamazlar. Rûh birliğini anlamak için basiret sahibi olmak gerektir. Gönül gözü açıklar sûretteki cevherin kim olduğunu bilir, şöyle der:

Aşk ile ister idik yine bulduk ol cânı
Gömlek edinmiş geyer sûret ile bu teni

Girmiş sûretde gezer cümle işleri düzer
Geri kendine söyler gevher ile bu kânı

Vahdet-i vücûd seyr ü sülûk neticesinde ulaşılacak bir makâmdır. Mutasavvıf sülûku esnasında Hakk'a "Al gider benden benliği doldur içüme senliği" diye yalvarır

Tevhîd gönülde tahakkuk edince "sen ve ben" kalmaz. Bu makâma gelenler "ayruksu bakışı" bırakıp "masivâ"yı aradan kaldırır:

Yûnus imdi sen-ben iken âşıklara ne sen ü ben
Yokluk durur anı sevmek koyun ayruksı bakışı

Yunus'un şu beyitler vahdet düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Bir isen birliğe bak ikiyi elden bırak
Bütün ma'nî bulasın sıdk u îmân içinde

Kimseden ayru görme her birile bile gör
Cümle âlem doludur berr ile bahr içinde

Yûnus'un sözleri Hak cümle dediği saddâk
Ne gördüyse kamu Hak cümle vücûdda bulduk

Hakerenler vuslat yolcularının vahdete tevhîd-i esmâ, tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât adını verdikleri dört makamda ulaşabileceklerini belirtmektedir. Vuslat yolcularının gayesi zâtî tevhîdi yaşamaktır. Çoğu bire indirenler dil ile "tevhîd"ten geçmiş, tevhîdi gönlüne sindirmiştir. Fiiller tevhîdini yaşayan sâlik zerreden küreye, atan ve tutan elin bir, hayrın ve şerrin Hak'tan olduğunu yani fâilin Hak olduğunu bilir. Dolayısıyla kahrı ve lütfu hoş görmeyen tevhîd yolunda tutunamaz. Yunus Emre şirk ehline şu tavsiyede bulunur:

Yûnus sen beni gider her ne eder dost eder
Aczini bil ebsem ol var aşk rengine boyan

Tevhîdin ikinci merhalesi olan "sıfatlar tevhîdi"nde sâlik, kâinatta vücûd bulan bütün eşyanın Hakk'ın birer sıfatı olduğunu anlar. Renk, şekil ve desenler Hakk'ın birer tecellisidir. Bu tecellilerde vahdet kalb gözüyle müşahede edilir. Sıfatlar tevhîdinde sûret çok, hakîkat tektir:

Hikmet ile bak bana tâ ayân olam sana
Zira ben bu sûretde yüz bin dürlü gelmişem

Sıfatlar tevhîdini zevken yaşayan kişi Hakk'a mutî olur; her şeyde Hakk'ı görür. Bu müşahede âşıkı vecde getirecektir.

Ma'şûkanın tecellîsi dürlü dürlü renkler olur
Bir şîvede yüz bin gönlüm uş hemişe cûşa gelir

Zât tevhîdi yoklukta (fakr-ı tammede) yaşanır. Gerçek şu ki eşyâ izâfîdir. Varlık "tek ve mutlak olan Hak" olunca onun mukabilinde ikinci bir varlığa benlik izafe edilemez. Bunu yaşayarak anlamak için benliği terk etmek elzemdir:

Her sevdiği terkin ura kayıkmaya değme yana
Her dem anın seyrângâhı hem zât u hem sıfât olur

Hak cihâna doludur kimsene Hakk'ı bilmez
Anı sen senden iste o senden ayrı olmaz

Bu tevhîd donunu geyen varlığını yoğa sayan
İş bu yola kayım turan mutlak bilün ol er durur
(Yunus)

Kelâmın özü şudur:

Kelime-i tevhîdden asıl maksat olan hakikattir. Hakikat lübb (öz); söz ise kabuktur. Kelime-i tevhid (Lâ ilâhe illallah) sözü hakikatin hâmili (taşıyıcısı) ve zarfıdır. Bir Hak yolcusu asıl maksada ulaşınca onun haricindeki vesile ve vasıtalara itibar edip bakmaz.

Tevhîde ulaşmak kolay değildir. Sözü, ilahiyatı tasavvuf ilmihali kabul edilen XVII. asrın Halvetî piri Mısrî'nin tevhîd

yolcularına tavsiyesine bırakalım. Şöyle diyor Niyâzî-i Mısrî (ö.1694):

Yakıp aşk oduna cânı meşâmın bûyu tevhîd et
Kamuya yek nazar birle şuhûdun rûyu tevhîd et

"Cânı aşk ateşiyle yakıp duyduğun kokuyu birle. Varlığa bir gözle bak, görünen bu varlığın yüzünü birle."

"Cânı aşk ateşiyle yakıp duyduğun koku ile varlıkta hâzır ve nâzır olan yani görünen bu vücûdun yüzünü birle."

Şu mâhîler gibi kendini deryâdan cüdâ sanma
İhâta eylemiş her yana bak her suyu tevhîd et

"Şu balıklar gibi kendini denizden ayrı zannetme. Bak, deryâ /yani Hakk'ın nûru/ her yönü kaplamış. Sen bu deryâyı besleyen her suyu /eşyâyı/ birle. Zîrâ hepsi bir sudur."

Salınma câh-ı taklîde su'ûd et arş-ı tahkîke
Sana senden sefer eyle seni sen duy u tevhîd et

"Hakîkati taklîd makamına yönelme, tahkîk arşına yüksel. Senden sana sefer et. Sen kendi hakîkatini anla ve birle."

İzâfâtı bırak gözden açılsın dîde-i hak-bîn
Temâşâ-yı cemâl-i şâhidi dil-cûyu tevhîd et

"Çokluğun aldatıcı bağlarını /yani kesretin birbirine nisbet ettiğin sebep ve ilişkilerini/ terk et. Hakk'ı gören gözlerin /basîretin/ açılsın. Her yerde ve her ân hâzır ve nâzır olan Hakk'ın cemâlini gör, gönlünü cezbeden /kendi zâtına çeken/ o mutlak güzeli birle."

Salât-ı ehl-i kurbun kıblesidir "semme vechu'llâh"
Niyâzî durma dâim secde-i ebrûyu tevhîd et

"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır." (Bakara Suresi, 2/115) âyetinde işaret edilen "Allah'ın yüzü" O'na yakın olan kimselerin salâtının (namazının, zikrinin) kıblesidir. Niyâzî, durma sürekli kaşını secde ederek -her an rabıtalı yaşayarak- Hakk'ı birle."